

2001. LV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM

225 TARTALOMJEGYZÉK

**INHALTSVERZEICHNIS (Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift,
Redaktion: Katalin Szende)**

VENDÉGLÁTÁS ÉS IDEGENFORGALOM TOURISMUS UND FREMDENVERKEHR

- Gimesi Szabolcs: Kedves Olvasó! 227
Szabolcs Gimesi: Liebe Leser!
- Winkler Gábor: Idegenforgalmi épületek Sopronban a 19. században 229
Gábor Winkler: Zum Zwecken des Fremdenverkehrs verwendete Gebäude in Ödenburg im 19. Jahrhundert
- Katona Csaba: A fertőbozi fürdő története 249
Csaba Katona: Die Geschichte des Hollinger (Fertőboz) Bades
- Kubinszky Mihály: Idegenforgalmi létesítmények a Löverekben 262
Mihály Kubinszky: Einrichtungen des Fremdenverkehrs im Stadtteil „Löver“
- Jankó Ferenc: Sopron történelmi épületállományának funkcionális hasznosítása (Első. rész) 277
Ferenc Jankó: Funktionsspezifische Verwendung der historischen Gebäude von Ödenburg I.
- Lovas Gyula: 125 éves a Gyor–Sopron közötti vasútvonala 297
Gyula Lovas: 125 Jahre Raab–Ödenburg Eisenbahn

MŰHELY

KLEINE MITTEILUNGEN

- Domonkos Ottó: Külföldiek Sopronban–soproniak külföldön (A mesterlegények európai kapcsolatai) 319
Ottó Domonkos: Ausländer in Ödenburg – Ödenburgen im Ausland. Bemerkungen zur Geschichte der Gesellenwanderung
- Dávidházy István: I. Ferenc József Sopronban 1884. május 31–június 1. 330
István Dávidházy: Der Besuch von Franz Josef I. in Ödenburg am 31. Mai 1884
- Egervölgyi Dezső: Széchenyi arckép egy szabadkőműves érmén 337
Dezső Egervölgyi: Széchenyi-Porträt an einer Freimaurer-Medaille

**SOPRONI KÖNYVESPOLC
BÜCHERSCHAU**

Sümeghy József: Zoltán László (szerk.): Oszlop Isten templomában	340
<i>József Sümeghy: László Zoltán (red.): Saule in Gottes Tempel. Oszkár Budaker-Gedenkbuch</i>	
Németh Ildikó: Foki Ibolya: Zalaegerszeg 1850–1860	341
<i>Ildikó Németh: Ibolya Foky: Zalaegerszeg 1850–1860</i>	
Langer Ágnes: Rüdiger Wurth: Oedenburg Seine historische Position im Boten- und Postwesen	342
<i>Ágnes Langer: Rüdiger Wurth: Oedenburg. Seine historische Position im Boten- und Postwesen</i>	

226 Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.

Alapította Heimler Károly.

Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány, Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.

Felelős kiadó Dr. Ádám Antal.

Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív terjedelemben.

További támogatónk: az Autoliv Kft.

SZERKESZTŐSÉG

Askercz Éva, Dominkovits Péter, Gosztom András technikai szerkesztő, Hiller István,
Kücsán József, Németh Ildikó, Szende Katalin felelős szerkesztő, Turbuly Éva, Varga Imréné titkár

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Bircher Erzsébet, Csapody István, Domonkos Ottó, Gimesi Szabolcs,
Gömöri János, Hárs József, Horváth Zoltán, Kubinszky Mihály, Metzl János,
Molnár László, Pápai László, Sarkady Sándor

Postacím: 9401 Sopron, Fő tér 1. (Pf. 82.)

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), a Soproni Levéltárban (9400 Sopron, Fő tér 1.) valamint kedvezményes áron, az egyesületi díjjal kombinálva minden év végén a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.) 1 300 Ft-ért. Budapesten számonként megvásárolható a Kis Magiszter Könyvesboltban (Magyar u. 40.)

Előfizetési díj 2001-re egy évre 1 200 Ft, egyes szám ára 300 Ft.

Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Levéltárban kaphatók.

A Soproni Szemle Alapítványt támogatni szándékozók részére csekk kérhető az alapítvány kuratóriumának postacímén (9401 Sopron, Pf. 5.). Az adományozók a felajánlott összegeket adóalapjukból levonhatják.

Készült a Hillebrand Nyomda Kft. Üzemében (9400 Sopron, Csengery u. 51.). Felelos vezető Hillebrand Imre.

HU ISSN 0133 – 0748

2001. LV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Vendéglátás és idegenforgalom

---

227 Vendéglátás és idegenforgalom

2001. LV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Vendéglátás és idegenforgalom / Gimesi Szabolcs: Kedves Olvasó!

Gimesi Szabolcs: Kedves Olvasó!

Kultúra és turizmus, e két fogalom egyre szorosabb kölcsönhatásban van egymással. Ezért sem véletlen, hogy a Soproni Szemle őszi száma kiemelten városunk turizmusával, annak helytörténeti aspektusaival foglalkozik. Lapozgatva e tematikus kiadványt választ kaphatunk sok olyan kérdésre, amelyek a múltból fakadnak, de jelenünket is átszövik: Mi Sopron turisztikai vonzerejének titka? Miért keresi fel évente városunkat százezernél is több turista? Mit jelent a helyi polgárok számára a vendég, mit nyújt Sopron és térsége a városba érkező turistáknak?

A vendéglátás, a vendégszeretet, és az erre épülő turizmus szinte egyidős az emberiség történelmével. Az ókorban, a Földközi-tenger vidékén a turizmus a kultúrával együtt született és fejlődött. A görögöknél városról városra járva hírnökök csábították az embereket az olimpiai játékok megtekintésére. A középkor társadalmában csak a legvagyonosabbak engedhették meg maguknak, hogy nemesi gyűlésekre, vendégségekre, nyári üdülőhelyekre utazzanak. A 17. század elejére népszerűvé vált a "Grand Tour" (Nagy Utazás), az Európa kulturális központjait magába foglaló körutazás, ami továbbra is az előkelők kiváltsága volt. A 20. század turizmusának irányát egyértelműen a közlekedési eszközök robbanásszerű fejlődése határozta meg. A személygépkocsi háttérbe szorította a vonatot, a repülőgép pedig a hajót. Az elmúlt évtizedekben a turizmus a világgazdaság egyik vezető ágazatává vált, éves forgalma az olajiparral és az elektronikával vetekszik.

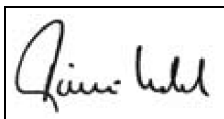
Magyarország kiemelt turisztikai célpontja Sopron, mely földrajzi elhelyezkedésénél fogva fontos

kereskedelmi, közlekedési csomópont szerepét töltötte, és tölti be napjainkban is. A levéltári dokumentumok szerint már a középkorban számos vendégfogadó nyújtott kosztot és kvartélyt a városban megpihenni vágyó kereskedőknek, vándoroknak. A város tudatos turisztikai fejlesztése a két világháború között kezdődött meg. A II. világháborút és az ötvenes éveket követő visszaesést lassan, a hetvenes évekre heverte ki a helyi turizmus. Ma már több mint ötezer szállásférőhely várja a városunkba látogató turistákat, 1989 és 1995 között 40 új vendéglátóipari egység nyílt Sopronban. A kilencvenes években a kereskedelmi szálláshelyek kapacitása nagyobb mértékben gyarapodott, mint a vendégforgalom. A rendszerváltás után a volt szakszervezeti üdülők beléptek a kereskedelmi szálláshelyek piacára, számos új panzió, fizető vendégszoba épült.

Az árkülönbözetre épült határ menti bevásárló és szolgáltató "turizmus" azonban hanyatló stádiumban van. A városnak újra meg kell találnia turisztikai szerepét, és lehetőségeit a belföldi és nemzetközi piacon, ahol évezredes történelme, mindennapi élete, művészete, hagyományai jelentős turisztikai vonzerőt jelentenek. Sopron tálcán nyújtja a lehetőséget a kulturális turizmus megteremtéséhez, és az általa nyújtott [228](#)előnyök kiaknázásához. A komoly vonzerőt jelentő kiállítások, fesztiválok, színházi előadások a helyi lakosság rendelkezésére álló kulturális kínálatot is bővítik. A salzburgi mintára megvalósított Soproni Ünnepi Hetek, a Tavaszi Napok programjai, a Régi Zenei Napok kurzusai nemzetközi hírnevet szereztek már a városnak.

A Soproni Önkormányzat tervei között szerepel Liszt Ferenc világhírű zongoraművész kultuszának megteremtése városunkban, és egy határon átnyúló Liszt Fesztivál útra bocsátása. Az egykori Kaszinó, Művelődési Ház rekonstrukciója, konferenciaközponttá történő átépítése új távlatokat, lehetőségeket nyit a konferencia- és rendezvény-turizmus piacán is. Természetesen nem feledkezhetünk meg a gasztronómiáról, a kulináris élvezetéről sem. Sopron nemzetközi hírű szakácsklubbal, remek mesterszakácsokkal, védnöki táblás éttermekkel, szép borokkal büszkélkedhet.

A turizmusra is érvényes a több lábbon állás kívánalma: jól átgondolt stratégiával, 3-4 turisztikai szegmens aktív fejlesztésével érhető el egy olyan felelősségteljes idegenforgalmi ágazat megteremtése, amely hosszú távon a helyi lakosoknak és a turistáknak egyaránt előnyöket jelent. A múlt tapasztalataira építő, a részérdekeken felülemelkedő önkormányzati koordinációs munka, valamint a soproni polgárok vendégszeretete alapozhatja meg a város turisztikai jövőjét.

polgármester,
a Soproni Szemle szerkesztőbizottságának tagja

2001. LV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Vendéglátás és idegenforgalom / Winkler Gábor: Idegenforgalmi épületek Sopronban a 19. században

[229](#) **Winkler Gábor: Idegenforgalmi épületek Sopronban a 19. században**

2001. LV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Vendéglátás és idegenforgalom / Winkler Gábor: Idegenforgalmi épületek Sopronban a 19. században / Az előzmények: városi vendégfogadók

Az előzmények: városi vendégfogadók

A vendéglátás és idegenforgalom soproni krónikájával az elmúlt évtizedekben több fontos helytörténeti tanulmány is foglalkozott. A 16–19. században működő szálláshelyeket, vendégfogadókat először Csatkai Endre vette számba,¹⁽¹⁾ a szervezett idegenforgalom kezdeteiről pedig Hárs József számolt be tanulmányában.²⁽²⁾ Mindkét fontos írás a Soproni Szemle hasábjain látott napvilágot. A közlésekben az vendéglátást szolgáló épületekről, építményekről is olvashatunk, a dokumentumok azonban inkább a helytörténet szemszögéből említik ezeket a létesítményeket. A 16–18. századi vendégfogadó házakat később kivétel nélkül átalakították: közülük ma már egyetlen épület sem szolgálja az idegenforgalom céljait. Nem így a 19. század fontosabb létesítményei, melyek közül nem egy – igaz, jobbára átalakított, korszerűsített formában – máig megtartotta eredeti rendeltetését.

A 19. század építészetének szakszerű feldolgozása és részletes kutatása igazából csak a 20. század második felében indult el³⁽³⁾; e szempontból Bécs híres körútjának, a Ringstrasse építéstörténetének új szemléletű feldolgozása és a kutatás eredményeinek közreadása⁴⁽⁴⁾ különösen nagy szerepet játszott a 19. század építészetéről kialakult – addig nem mindig kedvező – kép megváltoztatásában. Sopron 19. századi építészetének feldolgozását a Ringstrasse történetéről közreadott munkák nagyban segítették, hiszen a bécsi körút építói közül nem egy Sopronban is alkotott,⁵⁽⁵⁾ és sok esetben a helyi mesterek működését is erősen befolyásolta a bécsi építészet stílusának alakulása.⁶⁽⁶⁾

A 19. században általánossá vált új polgári életforma sokféle igényt támasztott az építésekkel szemben: kielégítésükre a szakemberek új épületfajták egész sorát hozták létre. Az új típusok között szép számban találunk a vendéglátással kapcsolatos újszerű épületeket is. Különösen nagy fellendülés mutatkozott a 19. század utolsó harmadában az idegenforgalmat szolgáló épületek: szálláshelyek, vendéglátó egységek, fürdőhelyek, sportlétesítmények és egyéb turisztikai látványosságok építésében. Elsősorban a metropolisszá fejlődő nagyvárosok, Bécs és Budapest idegenforgalmi építészete mutatott látványos fejlődést.⁷⁽⁷⁾

230 Sopronban – ha szerényebb számban is – ugyancsak készültek az idegenforgalmat segítő tervek és épületek, melyeknek jellegzetességeiről érdemes röviden említést tenni. Mindenekelőtt azonban ejtsünk néhány szót az előzményekről, a korábbi évszázadok soproni vendéglátó helyeiről, hiszen ezek nagy része a 19. század elején még változatlan formában működött; másokat éppen a 19. században építettek újra vagy korszerűsítettek az akkori idők újabb követelményeinek megfelelően (Várkerület 73., 1808).

A korai középkorban – nagyon hasonlóan Európa más településeéhez⁸⁽⁸⁾ – Sopron város vendégeit a betegekkel, elesettekkel és öregekkel együtt a kolostorok és az ispotályok fogadták be: a kizárólag vendégfogadást szolgáló létesítmények működéséről csupán a 16. század óta vannak írásos adataink. Csatkai Endre idézett cikkéből⁹⁽⁹⁾ tudjuk, hogy a legkorábbi soproni vendégfogadók legfeljebb 20–30 ágygal és ugyanennyi ló elhelyezésére szolgáló istállóval rendelkeztek. Az 1595-től említett “Vörös ökor” fogadó (később “Magyar király” szálló, Várkerület 73. – ma erősen átalakított formában: “Korona” üzletház) földszintjén 7, emeletén 12 vendégszoba – “Zimmer” – fogadta a vendégeket. Hasonló számú szobát kínált az “Arany angyal” (Várkerület 51. szám, ma lakóház) vendégfogadó, mely már 1553-ban működött. A szomszédjában 1644-ben említett “Fehér ló” befogadóképessége valamivel szerényebb lehetett. A mai “Pannónia Med Hotel” helyén álló “Arany szarvas” (Várkerület 75.) létéről 1676 óta tudunk. 1807-ben földszintjén egy, emeletén pedig hat szoba várta a vendégeket. Az 1808-as újjáépítése során a szobák száma a földszinten ötre, az emeleten tizenegyre nőtt.

A 18. században épült vendégfogadókról – közöttük a Sas tér 6. számú “Arany oroszlán”, a Szent György utca 3. sz. “Magyar korona” (épült: 1787), a Rózsa utca 6. sz. “Arany nap” (épült: 1776) és a Győri fertály vendégfogadói (“Zöld fa”, Ötvös utca 9. sz., “Arany kakas”, Ötvös utca 19. sz., “Magyar (Utolsó garas)”, Győri út 8-10. sz. valamint a Csatkai Endre által említett további szép számú fogadó – befogadóképességéről még kevesebb adatunk van: a fennmaradt épületeket megismerve azonban joggal feltételezzük, hogy ezek nagyjából hasonló méretűek és kialakításúak voltak.

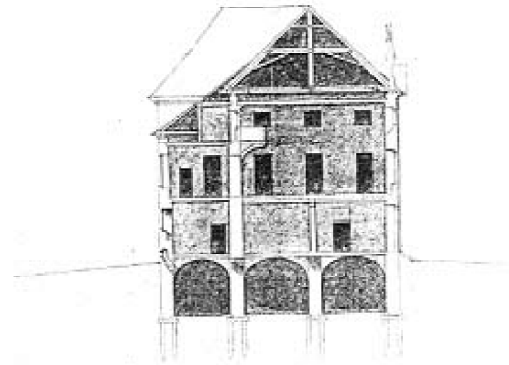
A soproni fogadók, vendégházak leginkább abban különböztek a későbbi szállodáktól, hogy szinte kizárólag csak a vendégek elszállásolását biztosították. Ezen felül csupán néhány folyosói asztallal rendelkeztek, ahol az utazók a magukkal hozott elemőzsiát elfogyaszthatták. A szobák elrendezésére Hild Vencel egyik, a Széchenyi térre készült három szintes “Vigadó” tervrajzából következtethetünk.¹⁰⁽¹⁰⁾ Az épület földszintjének két végében, a vendéglátó egységek mellett egy-egy szobacsoportot is helyet kapott. A keleti szárny három vendégszobája L alakban étkező előteret keretezett. Az ²³¹árnyékszékeket – “reterát, Retirade” – közlekedő folyosóra nyíló előtérrel lehetett megközelíteni, mely igen emberséges, korszerű alaprajzi elrendezést mutat (1. kép).

A “Vigadó” végül mégsem a Széchenyi téren épült fel. A 19. század elején Sopronban működő vendégfogadók alaprajzi elrendezésének jellegzetességeire ezért ma már csak a jobbára lakásokká átalakított épületek alaprajzából következtethetünk. (2. kép) Szembetűnő, hogy vendéglátó céljára igyekeztek mindig a nagyobb méretű telkeket elfoglalni.

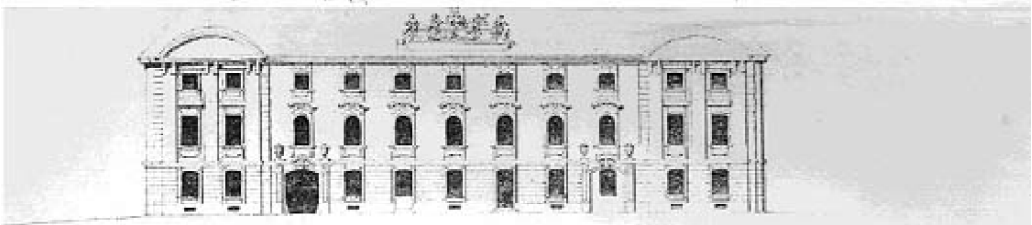
BUFFON
LEVELTAR

Plan von dem Grafen Pajisewitsch'schen Casino.

Durchschnitt bei N.

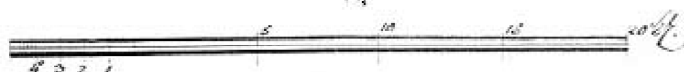
Fassade gegen den Hauptplatz.

Ebenesdiges Geschoß.

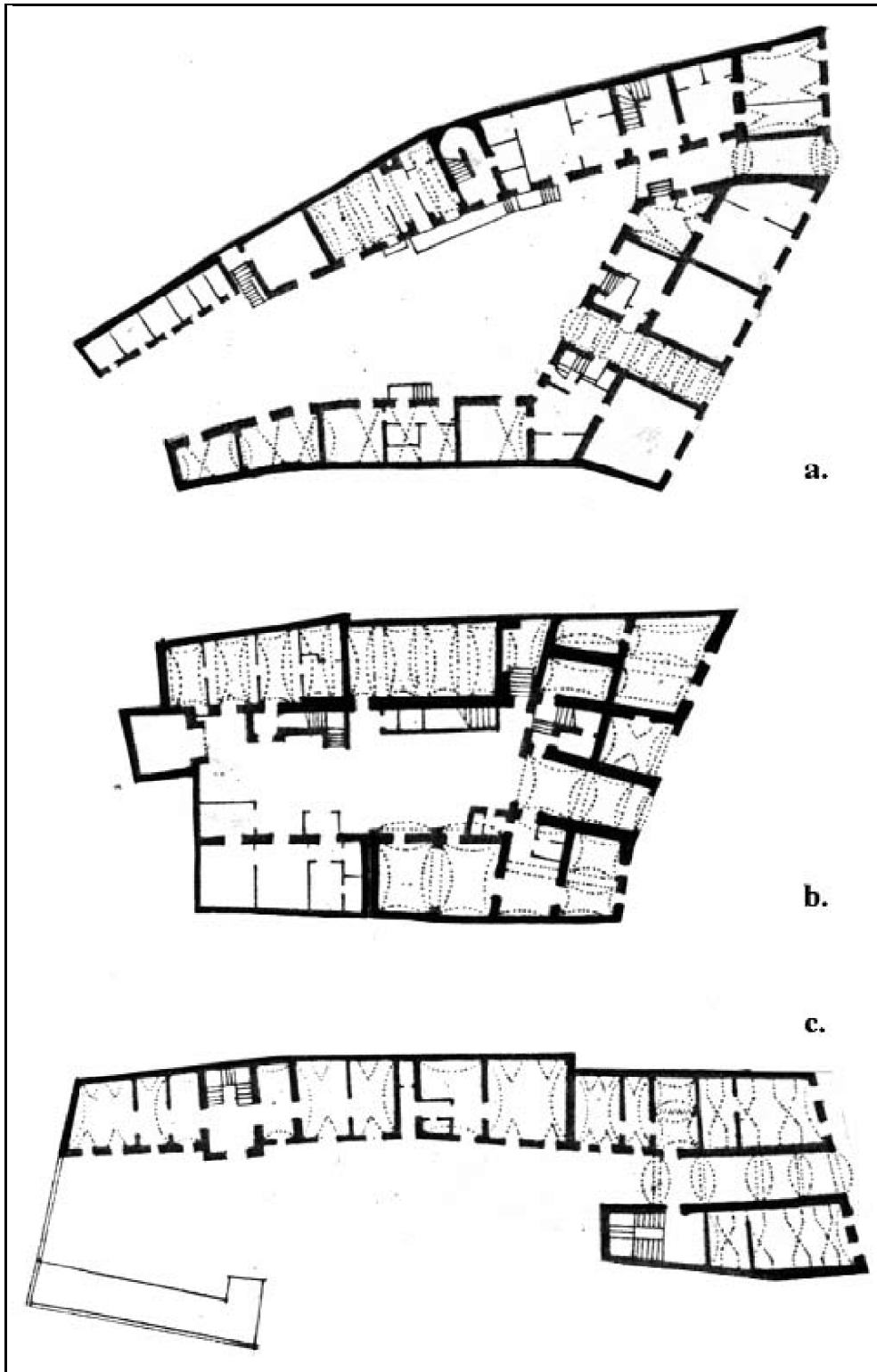
- a Durchfahrt.
- b 2 Zimmer und
- c ein Cabinet.
- d Kochk. u.
- e Küche.
- f Billardzimmer.
- g Speiszimmer.
- h 2 Zimmer.
- i 2 Speiskammern.
- k 2 Kitchens.
- l Kämmer.
- m Kutschk.
- n Vorkammer.

1. Hild Vencel ismeretlen terve a Széchenyi téri Vigadó építéséhez.

A telek utcai beépítése kivétel nélkül két szerkezeti egységből – menetből vagy traktusból – állt. Az egyemeletes utcai szárny tetőterét üresen hagyták: a tetőtéri vendégszobáknak Sopronban nem voltak hagyományai. Az emeletes szárny az udvar egyik vagy mindkét oldalán általában egy menetes elrendezéssel folytatódott. A gazdasági épületek – raktárak, kocsiszín és nagy számú istálló – földszintesek voltak és az udvar hátsó sávját két vagy három oldaláról keretették

232 Az épületek elengedhetetlen része volt az udvarba vezető kényelmes, széles kocsiáthajtó. Az Ötvös utca 19. sz. "Arany kakas" fogadó udvarának zavartalan forgalmát nem is egy, hanem két, nagyjából azonos méretű kapualj szolgálta (2. kép). A boltozott kapualjból általában szerény földszinti előcsarnok nyílt, melyhez az első emeletre vezető két- vagy három karú lépcső csatlakozott. Az alaprajz kialakításánál kényszerűen ügyeltek arra, hogy a kocsin érkező vendégek szobáikat fedett helyről és a legrövidebb úton elérhessék.

2. Soproni vendégfogadók alaprajzai: a.) Ötvös utca 19. "Arany kakas" fogadó

b.) Ötvös utca 9. sz. "Zöld fa" fogadó, c.) Várkerület 51. "Arany Angyal" fogadó

A vendégszobák az épület földszintjét és az emelet teljes területét is elfoglalták. Az utcai szárny szélesebb, "kétmenetes" megoldása utcai és udvari szobák kialakítását tette lehetővé. Megközelítésük előtérrel történt, de megengedhető megoldásnak számított a "zsákszoba" is: ez esetben a szobákat összenyitva, lakosztályként használták, külön kiadva azonban gyakran előfordult, hogy a vendégek lakhelyüket csak az idegen vendég lakóterén át érthették el.

233 Figyelemreméltó újjátásnak számított az "Arany ökör" (Várkerület 73.) alaprajzi megoldása: itt 1808-ban a tűzben elhamvadt épület Várkerület felé néző szárnyát három menetesre bővítették. Az épület utcai részének nagymértékű szélesítése lehetőséget adott az alaprajz komfortosabb elrendezésére. A nagyobb beépíthető épületszélesség ugyanis lehetővé tette, hogy az épület középső, keskenyebb traktusában egyéb mellékhelyiségek mellett közlekedő tereket is elhelyezzenek: ezzel a vendégszobák nagyobb része az idegen szobák érintése nélkül elérhetővé vált. E megoldás a földszint jobb kihasználására és tágasabb elrendezésére is módot adott.¹¹⁽¹¹⁾

Az udvari istállók és kocsiszínek nagyjából a telek hátsó harmadát foglalták el. Az istállók egy- vagy kéthajós megoldással készültek, a lefedést karcsú fa oszlopok, igényesebb helyeken – "Arany ökör", Várkerület 73., "Arany szarvas", Várkerület 75. – lapos csehsüveg boltozatot tartó tömzsi toszkán kő oszlopok szolgálták. Az udvar árnyékos, északi oldalán kapott helyet a jégverem bejárata.

A soproni vendégfogadók legtöbbször földszintjén kis méretű kifőzde, esetleg étterem vagy kocsmá – "Schanklocale" – számára is helyet szorítottak. Volt, amikor előbb csak a kifőzde létezett, ehhez később építették hozzá a vendégszobákat.¹²⁽¹²⁾ A vendégfogadókat idővel játékszobákkal, különtermekkel, igényesebb étteremmel és bálteremmel egészítették ki: közülük nem egy idővel szállodává alakult.¹³⁽¹³⁾

A "hotel" kifejezés Nyugat-Európában az 1700-as években vált használatossá. A "szálotá" – később "szálloda" – kifejezés a magyar nyelvhasználatban a 19. század első harmadában, a nyelvújítás idején terjedt el és a század derekán vált általánosan elfogadottá. A megjelölés alatt "teljes körű szolgáltatást biztosító vendéglátó helyet" értenek. A szállodák által nyújtott szolgáltatások köre a 19. század során fokról-fokra bővült. Elengedhetlenné vált az igényesebb étterem létesítése: ehhez gyakran nagy termet – "Großes Saal" vagy "Festsaal" – illesztettek: utóbbit bálók, ülések, fogadások és összejövetelek rendezésére is felhasználták. Az éttermeket később kávézóval, cukrászdával és különtermekkel egészítették ki. A nagyobb szállodákban gyakran vigadórészt, színháztermet, könyvtárat építettek, volt ahol üzletek, irodák és szolgáltató egységek – fodrászat, szabóság – is helyet kaptak a földszinten.

A szálloda fogadó része is gazdagodott: a tágas, egy- vagy háromhajós előcsarnokból nyílt a fogadótér, a "recepció". Ennek elegáns pultsora előtt kényelmes társalgót alakítottak ki, melyhez nem egy helyen külön író- és tárgyaló szobákat is kapcsoltak. Általában itt kapott helyet a szállodaigazgató igényesen berendezett irodája is, mely kisebb tárgyalások megrendezésére is alkalmasnak bizonyult. Az előcsarnokhoz teherfelvonóval felszerelt ruhatár, csomagraktár, távírda és telefonközpont kapcsolódott.

A vendégszobák is differenciálódtak: a szerény egyágyas "férfi"-szobáktól az igényesebb különszobán – "Extrazimmer" – keresztül az egész család befogadására alkalmas lakosztályig különféle szobatípusok és szobaelrendezések alakultak ki. Mivel az **234**akkori kor szokásai szerint a nők önállóan nem vehették igénybe a szokványos szállodai szobákat, a század derekán külön női szállórészlegeket is kialakítottak. A szobák felszereltsége is növekedett: a vezetékes ivóvíz-szolgáltatás lehetővé tette, hogy akár szobánként is biztosítsanak tisztálkodási lehetőséget, később fürdőszobát és vízöblítéses árnyékszéket is.

Különböző szállodatípusok alakultak ki. A rangsor élén a legdrágább belvárosi szálláshely, a “nagy” vagy “központi” szálloda – “Central” vagy “Grand Hotel” – állt, utóbbit követték a szerényebb ellátást, jobbra csak reggelit nyújtó szállók, garniszállók¹⁴⁽¹⁴⁾ – “Hotel garni” – és a vasúti fogadóépületek melletti, gyakran kizárólag a várócsarnokokból megközelíthető állomási vagy végállomási szállók, a “Terminushotelek”. A városi szállodák sajátos válfaja a panzió – “Pension” – , utóbbiak gyakran önálló épületben, máskor azonban egy-egy bérpalota egy vagy több emeletén létesültek. Az gyógyvizet adó kutak mellett megjelentek a gyógyszállók,¹⁵⁽¹⁵⁾ a hegyekben pedig a sportszállók és a szerényebb igényű turistaszállók. Amerikában a gépkocsi elterjedésével megjelentek az utak menti autós szállók, a “motelek” is.

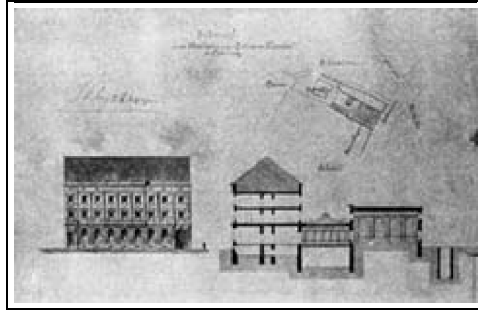
Sopronban a 19. század során a felsorolt típusok közül jelentős városi nagyszálló – Pannónia Szálloda – és kisebb számban üdülőszállók épültek. Jellegzetességük, hogy az új rendeltetés elhelyezésére nem régi épületet alakítottak át, hanem kivétel nélkül új épületet emeltek.

2001. LV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Vendéglátás és idegenforgalom / Winkler Gábor: Idegenforgalmi épületek Sopronban a 19. században / A “Pannónia”: a városi nagyszálló

A “Pannónia”: a városi nagyszálló

Sopron törvényhatósági bizottsága 1890 szeptember 25-i közülésén kinyilatkoztatta, hogy az “Arany szarvas” “városi ... szálloda jelenlegi minőségében korántsem felel meg azon igényeknek, melyek Sopron sz. kir. város rangjának méltó szálloda tekintetében joggal támaszthatók és ezért egy új ... hotelnek létesítése nemcsak felette kívánatosnak, hanem mint az idegenek forgalmának városunk gyarapodására nézve fontosságú emelésének egyik alapfeltétele, múlhatatlanul szükségesnek jelentkezik...”. Az új szálloda megszületésének színes történetéről Hárs József hivatkozott tanulmányából kapunk hiteles képet, éssok érdekes részletet tudunk meg. ¹⁶⁽¹⁶⁾ . Ezek szerint Sopron városa árverésen eladta a régi, egyemeletes vendégfogadót és – megfelelő jelentkező híján – 1891–1893 között saját költségén építette fel korszerű szállodáját. Az építkezést tervpályázat előzte meg. A beérkezett terveket és azok alkotóit nem ismerjük, hiszen az érvényes előírások szerint a pályázatot kiíró városnak a díjat nem nyert terveket vissza kellett szolgáltatni készítőiknek. A Pannónia építéstörténetét vizsgálva természetesen igen tanulságosak voltak a bécsi építészek szaklapokban közzétett épületismertető írásai.¹⁷⁽¹⁷⁾

A Soproni Levéltár különksomagjában fellelhető tervek egy része aláíratlan; úgy tűnik azonban, hogy a jelzetlen tervek is a nyertes Hinträger Mór és Károly építészekről ²³⁵ származnak (“pályaterv”, “tervvázlat” és a mennyiségi elszámolást megalapozó felmérési “idomterv” – “Rechnungsplan”). (3. kép) Az ismert tervsorozatokon túl Ullein József soproni építész egy – minden bizonnyal a pályázatra készített – homlokzati tervét ismerjük.¹⁸⁽¹⁸⁾

3. Pannónia szálloda "Pályaterv". a tervezett épület helyszínrajza, keresztmetszete és utcai homlokzata (Hinträger M. és C. terve ?, 1891)

A szálloda építésével kapcsolatban a város főmérnöke, Wälder József is készített rajzokat. Wälder idejében szokás volt a városi tulajdonban lévő ingatlanokról "megvalósulási tervet" – az épületet végleges, felépült formájában ábrázoló felmérési rajzokat – készíteni: ezeket a főmérnök aláírásával hitelesítette. Utóbbiakat vastag kartonra ragasztották és az ingatlanok kezelése kapcsán gyakran tanulmányozták azokat. A Wälder József által aláírt terveket átvizsgálva azonban erős a gyanúnk, hogy a főmérnök ez esetben nem elégedett meg a tervezők munkájának irányításával és ellenőrzésével: úgy tűnik, hogy maga is tevékenyen részt vett az épület végleges kialakításával kapcsolatos döntésekben. Wälder József két önálló tervsorozatot is jelzett nevével. Közülük az egyik az építési programtól merőben eltérő, új és gazdagabb programot elégít ki – fürdőcsarnok létesítése – és az épület felépítése szempontjából is önálló [236](#)elképzelést mutat. A másik Hinträger Mór és Károly tervének leegyszerűsített, kivitelre alkalmas változata.

Összehasonlítva a megmaradt terveket rövid idő alatt kiderül, hogy az épület kialakítását leginkább a meglévő városépítészeti és építészeti adottságok befolyásolták. Európa nagyvárosaiban ebben az időben a nagyobb hoteleket, városi szállodákat szinte minden esetben külön épülettömbben, szabadon álló elrendezéssel építették. A szigetszerű beépítés a rendelkezésre álló építési terület jó kihasználását tette lehetővé. Előnye volt, hogy az épülettömeg minden oldalát homlokzatokkal lehetett határolni, ezek felületén pedig portálok és ablakokat lehetett nyitni.

Sopronban az ideálisnak tartott beépítés megvalósításának több akadálya is volt. A rendelkezésre álló telek méretei kedvezőtlenek voltak és hossz- és szélességi arányai sem voltak túlságosan jók. Igaz ugyan, hogy a lebontott "Arany szarvas" telke méreteiben és formájában a Várkerület dél-keleti szakaszának viszonylag szélesebb telekosztásához igazodott. A 32 méter széles építési hely korszerű szálloda létesítésére mégis túl keskenynek bizonyult.

A tervezett szállodaépület utcai homlokzatának a Várkerület keleti házsorába zárt sorban kellett illeszkedni. Utcái portálok és ablakokat csupán erre a szakaszra lehetett nyitni. A viszonylag keskeny utcai homlokzattal rendelkező telek két oldalát ezzel szemben 85 méter hosszúságban a szomszédos házak udvari szárnyainak zárt, magas tűzfalai határolták. Homlokzati nyílást a telek két hosszoldalán tehát nem lehetett létesíteni.

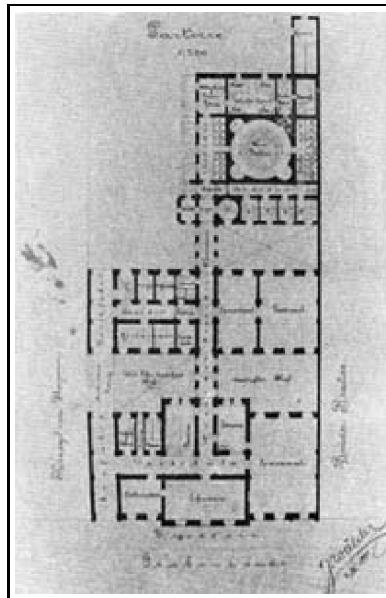
Az épülettömbnek a Handler Nándor által 1868-ban tervezett Wanitschek-ház – Várkerület 77. sz. – párkánymagassága adott új, nagyvárosias léptéket. Egyértelmű volt, hogy az új létesítmény ezt az épületmagasságot jelentős mértékben nem haladhatja túl. "A keskeny és mély beépítési adottságai következtében" – írták az építészek – "a legcélszerűbb elrendezésnek az utcával párhuzamos két önálló kétmenetes épület létesítése bizonyult". A két egymással párhuzamos épület szabályos belső udvart határolt

körbe, ez a vendéglátó egység elhelyezésének jó lehetőségét kínálta. Az utcával párhuzamos, kettős épülettömeg létesítésének gondolata minden terven fellelhető: a telek megfelelő hasznosítása szempontjából minden bizonnyal ez volt az egyetlen lehetséges megoldás.¹⁹⁽¹⁹⁾ Az utca és a hátsó gazdasági udvart összekötő kocsíathajtó ennek következtében csak a telek valamelyik hosszoldalára kerülhetett.

A tervvázlatok közel fele az épület főbejáratát a telek középtengelyében kívánta elhelyezni. Ez a megoldás a szálloda fő- és melléktereinek szimmetrikus felépítését, tengelybe helyezett térsor – reprezentatív előcsarnok, lépcsőházrendszer és rendezvénytermek – kiépítését tette volna lehetővé. A tervvázatok másik része a telek oldalhatárára helyezett kocsíathajtót használta bejáratnak: a földszinten elhelyezett fontosabb helyiségek ennek következtében oldalsó megközelítést kaptak volna. Kétségtelenül ez volt a takarékosabb elhelyezés, az épület felépítése szempontjából azonban kevésbé reprezentatív megoldást adott.

237A Hinträger építészpárosnak tulajdonított, “Pályázat” címmel utólag ellátott tervsorozat a tervezés első szakaszában készült. E tervek mindkét elhelyezési változatra megoldást javasoltak. Az “alapterv” felépítését a telek keskenyebb északi oldalhatárára helyezett személybejáró és a szélesebb déli kocsíathajtó határozta meg.

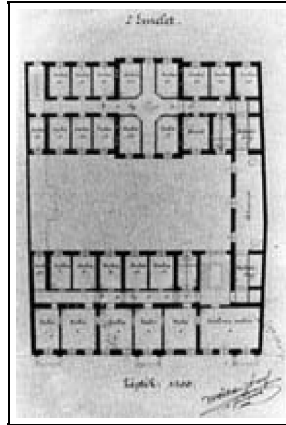
4. Wälder József rajza a szálloda “fürdő” változatának földszinti alaprajza (1891)

E terv szerint a telek északi oldalán kialakított személybejáróról üvegtetővel fedett udvaron keresztül a hátsó szárnyban elhelyezett rendezvényterembe – “Fest Saal” – jutott volna a vendég. A déli kocsibehajtó egészen a hátsó gazdasági udvarig vezetett. Utóbbiról nyílt a szálloda recepciója és a két, kialakításában eltérő, kényelmes lépcsőház. A másik tervváltozat – “Alternative” – nagyjából szimmetrikus felépítésű megoldást mutatott, az épület középtengelyében elhelyezett előcsarnokkal, háromkarú lépcsővel és üvegtetővel fedett, szabályos belső udvarral. Mindkét tervsorozat a földszint felett csupán két emelet építésével számolt.

A két első változat részletmegoldásai egy sor fontos igénynek nem tudtak megfelelni, ezért mindenképpen indokolt volt újabb tervek készítése. Az első tervmódosítás – “Projectskizze” – keretében a tervezők, megtartva a három szintes épületrendezést, a szimmetrikus alaprajzi megoldást fejlesztették tovább.

Ekkor került szóba először az épület lapos lejtésű kettős tetővel történő lefedése. A terven az áthajtó a telek északi oldalára került. A belső udvart nem kívánták lefedni: gondos parkosítását tervezték. A hátsó épületszárny földszintjén elhelyezett rendezvényterem oldalsó megközelítése megmaradt, a nagyterem és udvar kapcsolatát azonban biztosították (4. kép).

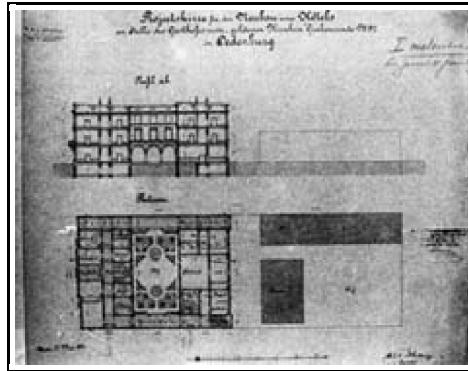
238A Wälder József által szignált két terv a nyertes pályatervek megoldásából indult ki. Az egyik – aszimmetrikus – tervváltozat az északi telekhatárra tervezte a kocsiatáhtajtót: a szálló előcsarnoka az utcai szárny hossz tengelyében, az áthajtóról nyílóan kapott helyet.

5. Wälder József rajza a szálloda végleges alaprajzáról (1894).

A rendezvénytermet a telek déli telekhatárára helyezte el, ezek az üveggel fedett udvaron áthaladva, a hátsó szárny utcával párhuzamos tengelyében kialakított folyosóról lettek volna elérhetők. A két keresztfolyosót a telek utcára merőleges fő tengelyébe elhelyezett folyosó kötötte össze, melynek végén különös hangulatú, kör alaprajzú fürdő kapott helyet (4. kép). A másik tervváltozat a déli telekhatárra tervezett széles kocsiatjáróval és az erről nyíló elülső szállodabejáráttal és hátsó rendezvényteremmel lényegében a megvalósult megoldást mutatta (5. kép).

Az utcai front kettős traktusát a földszint felett három emeletes, a legfelső emeletet – Sopronban szokatlan módon – lapos hajlású magas tetővel kívánták lefedni.²⁰⁽²⁰⁾ Az udvar végében elhelyezkedő kétmenetes épületszárny földszintje fölé két emeletet terveztek (6. kép). A szárnyak hossz tengelyében középfolyosókat képzeltek el, ezek két oldalán helyezték el a szállodaszobákat. A két utcával párhuzamos középfolyosót a **239**telekhatárokra helyezett keskeny oldaltraktusokkal kötötték össze. A közlekedők – középfolyosók és oldalfolyosók – így egybefüggő, szabályos, zárt négyszöget alkottak. Ezzel az egyes szintek körbejárhatóvá váltak, ami a szálloda korszerű üzemeltetését biztosította.

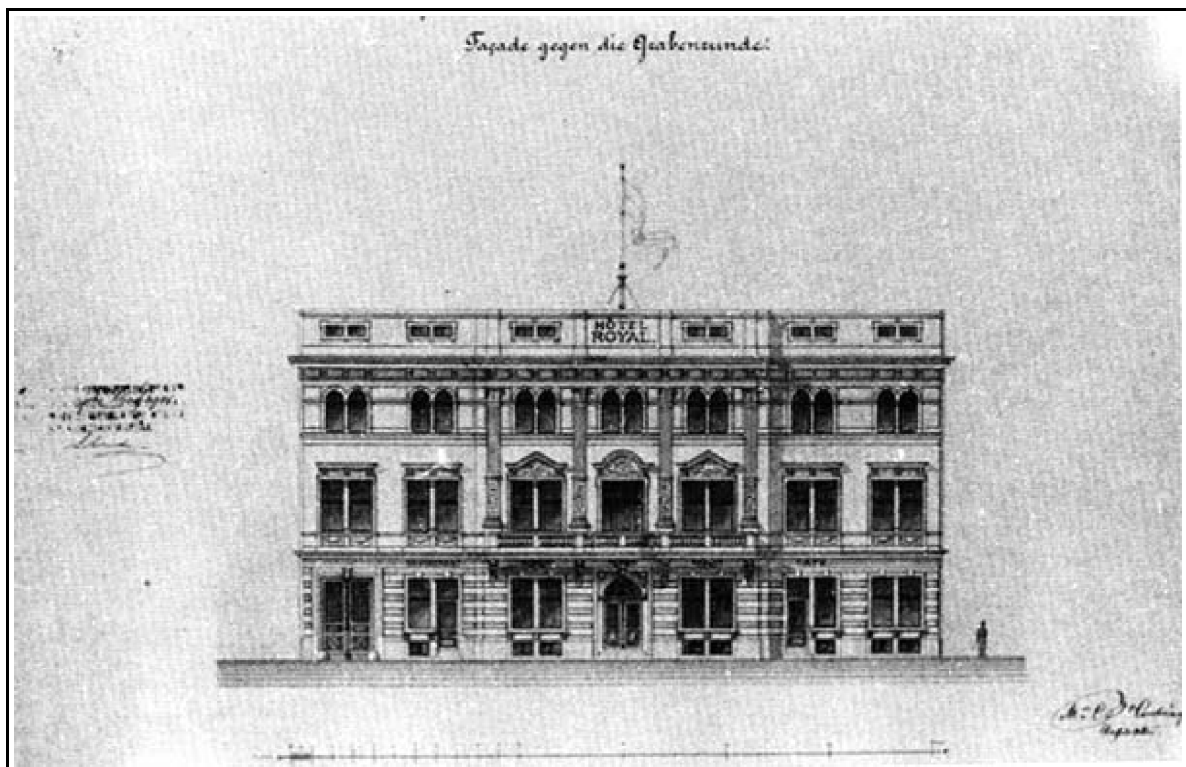

6. Hinträger M. és C. "Tervvázlat" a "szimmetrikus" épületalappal.

A "folyosó-négyszög" a korszerű bécsi szállodák jellegzetes megoldása volt. Igaz, hogy szabadon álló beépítés esetében az oldalfolyosók két oldalára is szobákat lehetett volna elhelyezni, ami az alaprajzi megoldásban rejlő lehetőség jobb kihasználását tette volna lehetővé.²¹⁽²¹⁾

A szállodában az igények szerint ötven vendégszobát kellett kialakítani. Az utcai oldalon a nagyobb méretű, előkelőbb lakóhelyiségek kaptak helyet, ezek egy részét teremsorrá lehetett összevonni. A belső udvarra néző szobák kisebb méretűek voltak. Az utcai oldal déli végében előkelő "szállodai szalont" helyeztek el.

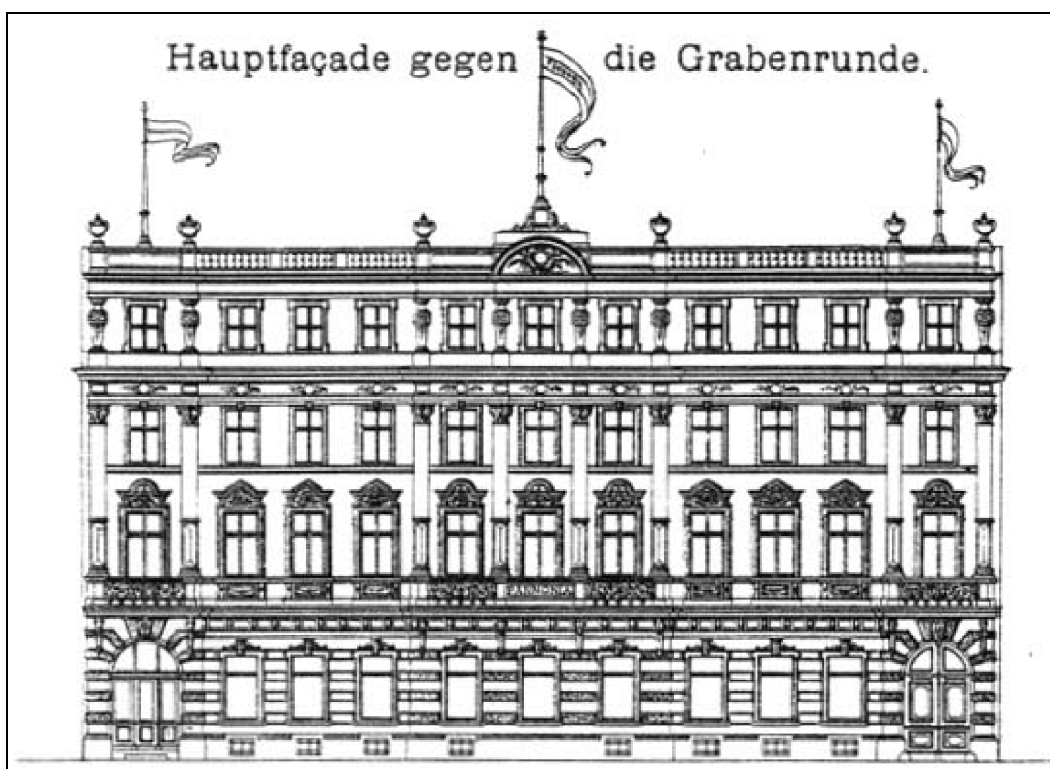
²⁴⁰A szálloda színvonalát már ebben az időben is alapvetően meghatározta, hogy milyen tisztálkodási lehetőségeket tudott nyújtani a vendégeknek. A 19. század derekáig a tisztálkodásra szolgáló vizet a szobában, edényben tárolták, az árnyékszék részére pedig az épület félreeső részében kerestek helyet.

7. A két emeletes tervváltozat utcai homlokzata.

A komfort hiánya nagyban összefüggött a hiányzó közműellátással. Sopronban 1892-ben – éppen a Pannónia szálloda használatbavételének időpontjában – helyezték üzembe a városi Vízművet. A vezetékes vízellátás elvileg lehetővé tette volna, hogy az új városi hotel minden szobájában külön vizes egységet – mosdót, kádat és vízöblítésű klozetet – létesítsenek. A kilencvenes években Észak-Amerikában a jobb szállodákban már minden szobához tartozott vizes egység. Európában azonban még a legnagyobb pompával felépített szállodákban sem volt kötelező a szobákhoz tartozó fürdő létesítése. Ne csodálkozzunk tehát azon, hogy Sopronban is csupán szintenként alakítottak ki egy kétnemű közös illemhelyet és a hátsó szárnyban egy további fürdőszobát. A tisztálkodás így továbbra is a szobában elhelyezett mosdótól használatával történt. [22\(22\)](#)

Ami a homlokzatok kialakítását illeti: a tervek az alaprajzi és metszeti megoldás függvényében eltérő szemléletet tükröztek. Az első tervsorozaton az utcai homlokzat még csupán két emeletes, a tetőtér ablakai pedig szerény nyílássort alkotnak (7. kép). A középtengelybe helyezett bejáratot óriáspillérekkel kiemelt középrizalit hangsúlyozta. [241](#)A tervezett homlokzat arányait és megformálását láthatóan igyekeztek a szomszédos 77. számú ház elegáns, palotaszerű megjelenéséhez igazítani. Az aszimmetrikus alaprajzi változatok esetében az utcai főhomlokzatot egytengelyes, keskeny oldalrizalitokkal kívánták keretezni: ezeknél a megoldásoknál a középtengely jelentőségére csupán a tetőre épített, háromrészes kőbabás attika utalt.

8. A Pannónia szálloda felépült utcai homlokzatának rajza (átalakították).

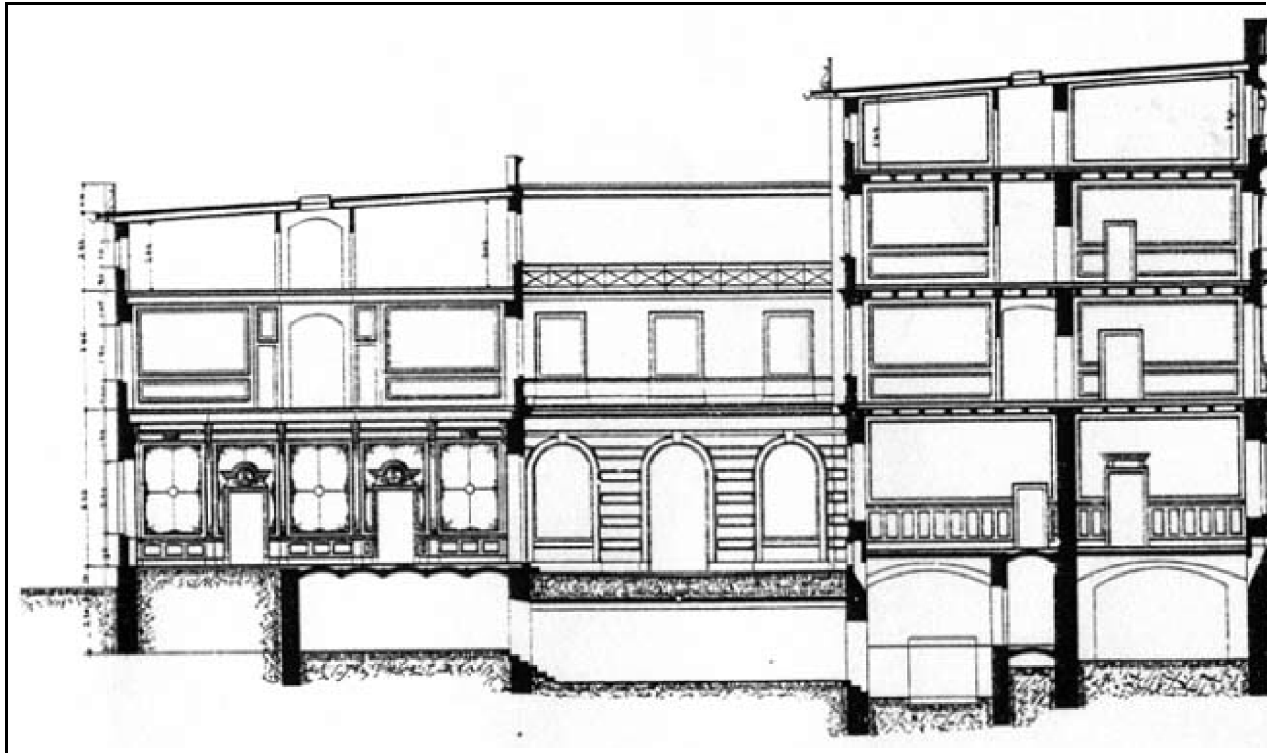
Az utcai szárny épületmagasságának három emeltré történő megemelésével a homlokzat végleg elvesztette palota-jellegét és mindinkább szállodaszerű megjelenést kapott (8. és 9. kép). A homlokzatok a tervezők

szándéka szerint “egyszerű reneszánsz formájú” díszítést nyertek. A megvalósult házon a két oldalrizalit és a középrizalit síkja már alig lép a főhomlokzat elé. A szobaablakok közel egyforma nagyságúak, jól mutatják, hogy a homlokzat mögött nagyjából azonos értékű szobák helyezkednek el. E megoldást a szobák azonos belmagassága is indokolta (főemelet: 3,5; felső emeletek 3,1 méter). A homlokzatot vízszintesen három sávra – lábazat, fő emeletek és párkányemelet – osztották, a ház arányai a klasszikus hagyományokat követték. Az épület komfortját a szobák gázvilágítása és alacsony nyomású gőz központi fűtés szolgálta.

8/a. A Pannónia szálloda felépült utcai homlokzata.

9. A felépült ház metszete a tetőlefedés megoldásával.

A rendezvénytermek légfűtést kaptak.²³⁽²³⁾ Összefoglalva: a 19. század végén emelt soproni városi nagyszálló, a Pannónia építészeti kialakítása nagyjából-egészében a kor átlagszínvonalát mutatja. A végleges megoldást több tervváltozatból választották ki: a megvalósult épület aszimmetrikus elrendezése azonban nem bizonyult szerencsés ²⁴³döntésnek.²⁴⁽²⁴⁾ A földszint helyiségeinek elrendezése: az utca felé nyíló közösségi helyiségek és a belsőben elhelyezett bensőségebb, intimebb rendezvénytermek kialakítása szerencsés megoldás volt. A rendeltetések ilyesféle egymás köré rétegzése egyfajta befelé élő, teljes és önálló belső világ felépítését tette lehetővé. A belső udvar üvegtetővel történő lefedésére is született terv, kár, hogy ez nem valósult meg: Az épület középpontjában fekvő értékes területet így nem tudták bevonni a belső terek kompozíciójába: az ígéretes teret a tervezők igazából nem tudták hasznosítani. Az udvar a legutóbbi átalakításig a szálloda jellegtelen megjelenésű, szürke területe maradt.

Az épület korszerűségét bizonyítja, hogy szemben a korábbi vendégfogadók szokásos elrendezésével a földszinten már nem alakítottak ki vendégszobát, annak területét teljes egészében közösségi célokra használták fel. Szerencsés ötletnek bizonyult az emeleti helyiségek említett négyzetes alaprajzú folyosóra történő felfűzése. Az utcafrontra helyezett változó méretű, egy- és kétablakos szobák összenyitása a reprezentatív elhelyezésű szobasor sokféle változatban történő felhasználását tette lehetővé.

2001. LV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Vendéglátás és idegenforgalom / Winkler Gábor: Idegenforgalmi épületek Sopronban a 19. században / Üdülőszállók

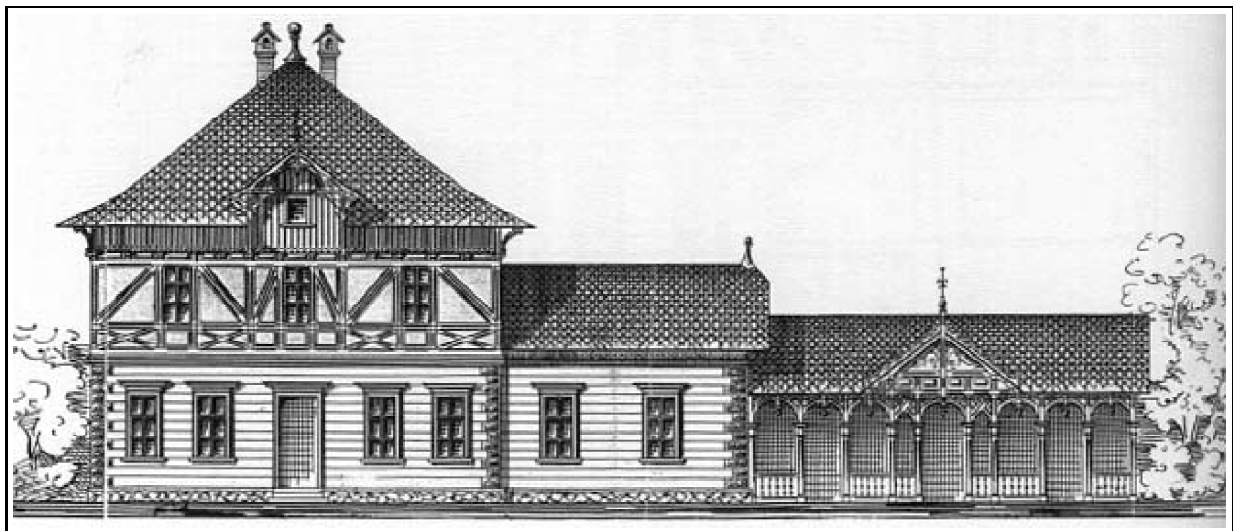
Üdülőszállók

Hárs József cikkéből tudjuk,²⁵⁽²⁵⁾ hogy az 1890-es években hivatalos körök megpróbálták az Alpokhoz szokott gazdag közönséget a magyar tájakra csalogatni. A kormányprogram lényege a luxusszállók építésének és villatelepek létesítésének központi támogatása volt. A tátrai villaépítkezések példáján felbuzdulva Muck András erdésznek sikerült 1892-ben a mai Villator – egykori “Spangenberg” – parcellázási tervét a várossal elfogadtatni. A villák idegen tőkével épültek volna, kiszolgálásukra vendégfogadót emeltek. Felépítésére 1895-ben a Városligeti Villavendéglő Részvénytársaság megbízásából Schiller János építész²⁶⁽²⁶⁾ készített terveket.

Az épület alaprajzi elrendezése és megjelenése a környező Lőverek hangulatához igazodott. Az étterem szabadon álló, L formájú beépítésével a tervező megfelelően kihasználta a saroktelek előnyeit. Egyemeletes sarokszárnyat épített, ennek két oldalához földszintes épületrészek csatlakoztak. A saroképületben kapott helyet az italkimérés, ettől balra tágas fogyasztóteret – “Saal” – alakítottak ki, melyhez földszintes veranda csatlakozott. Másik oldalán konyha és két vendégszoba létesült. Az emeleten elhelyezett öt szobához kétkarú, kényelmes lépcső vezetett. A kétnemű illemhelyek a lépcső két oldalán kaptak helyet.

Az épület megjelenése – fa verandás sávozott, tömör földszint – a löverházak építészeti kialakításához illeszkedett: az épületsarok hangsúlyos kialakítása és az emeleten alkalmazott faváz – Fachwerk – mégis sajátos “középület-jelleget” adott a háznak, és kiemelte a szomszédos villaépületek sorából (10–11. kép).

244

10. Villa sori vendéglő homlokzata (Schiller János 1895, átalakították).

11. Villa sori vendéglő távlati képe.

Hasonló elrendezéssel, saroktelekre épült Sass Lajos Rákóczi vendéglője (11. kép) az Alsó-Lőverekben (József Attila út). Míg azonban a Villasori vendéglő tömegformája még a kora historizmus szigorú, derékszögű elrendezését mutatta, addig az alsó-lőveri [245](#)épület alaprajzát átlósan szerkesztették, sarkán kör alaprajzú, hagymakupolás toronyépítménnyel. Tömegformájában a ház a késő historizmus szoborszerű épületformáját mutatta. A magasföldszintes, manzárdtetős épület festői megjelenését gazdag körvonalú tetőoromzatok tették gazdagabbá. A Felső-Lőverek hangulatos kis vendéglője volt a “Svájci-ház”: fa verandás épülete semmiben nem különbözött a lőverházak jellegzetes kialakításától.[27\(27\)](#) (12. kép)

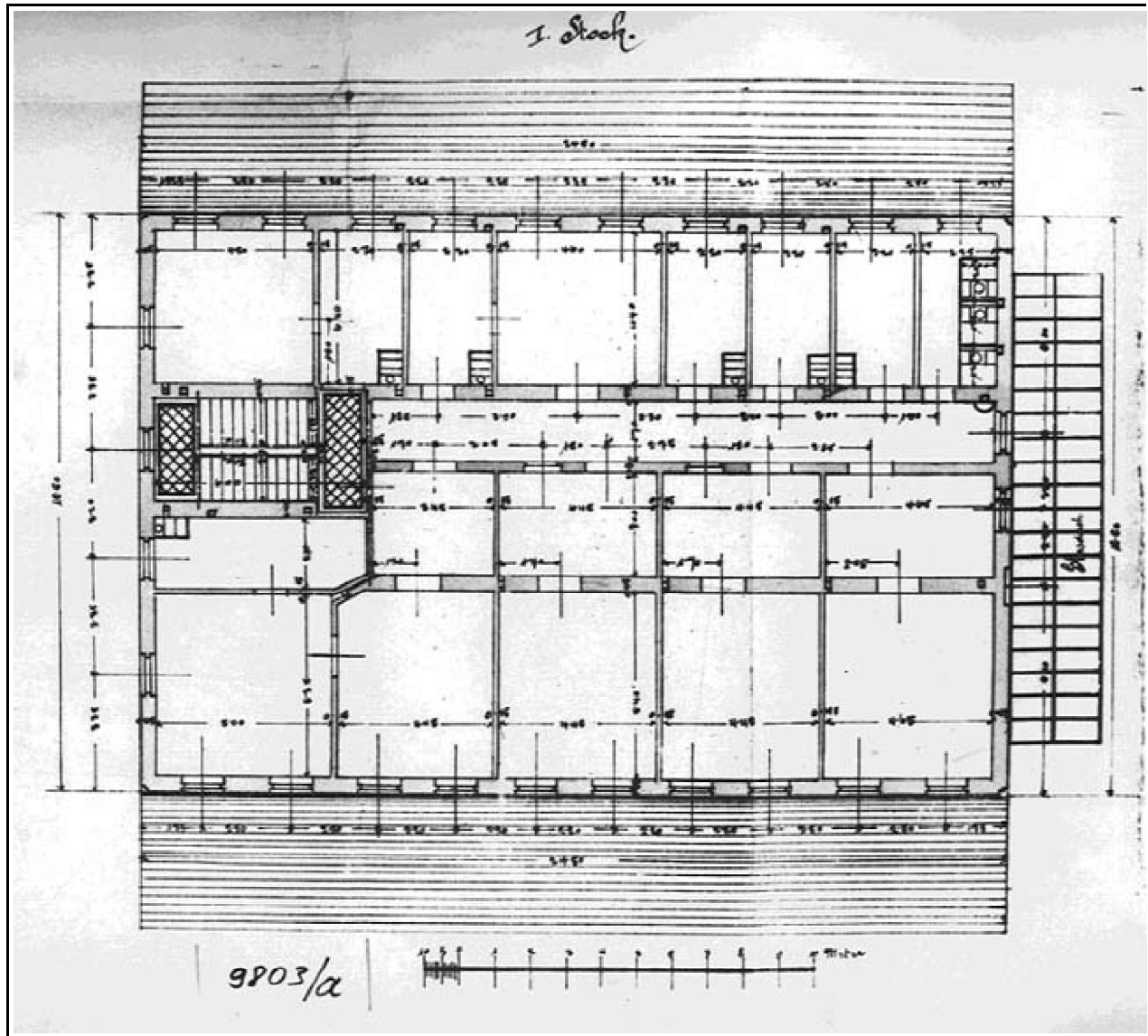

12. Sass vendéglő korabeli képe.

1898-ban a Nándor soron – “Ferdinandsalle” – kétemeletes vendéglátó épületet – “Restaurationsgebäude” – emeltek. Az építető Gattienau György volt, az építésre feljogosító engedélyezési terveket a bécsi Gerhard F. Benesch építésszel készítette.²⁸⁽²⁸⁾ Az építéssel össze végeztek is, és miután az észlelt hiányosságokat is kijavították, 1898. október 17-én engedélyt kaptak az épület végleges használatbavételére. A nagyméretű ház szabadon álló elrendezéssel létesült: egyszerű, téglalap formájú alaprajzát nyeregtetővel fedték. A főépület mögött földszintes melléképület létesült. A szálloda a “Lövészkert” elnevezést kapta.

Alaprajzi megoldása egyszerű volt és jól áttekinthető. Felépítése nem hasonlított a korabeli városi szállodák gazdag és bonyolult elrendezésére; inkább a meginduló hegyvidéki sport- és üdülőszállók jellemvonásait mutatta. Földszintjén egyetlen, alátámasztás nélküli nagyterem – “Großer Saal” – helyezkedett el. A 15 méteres fesztávolságú teret acél gerendákkal hidalták át, utóbbiak viselték a két emelet magas hosszfalakat terhét is. A ház város felé néző rövidebb oldalán közel szimmetrikusan elhelyezett 246 lépcső kapott helyet, oldalán konyhával és raktárral. Vele átellenben, a másik rövid oldalon bőven méretezett vizes csoport – kétnemű WC-csoport és piszoárok – helyezkedtek el. A nagyterem körül széles teraszt építettek. A földszintes melléképületben istállók, remizek és gazdasági helyiségek kaptak helyet. Az emeleti szobákat (13. kép) a szűkös lépcsőpihenőről nyíló középfolyosóról lehetett megközelíteni.

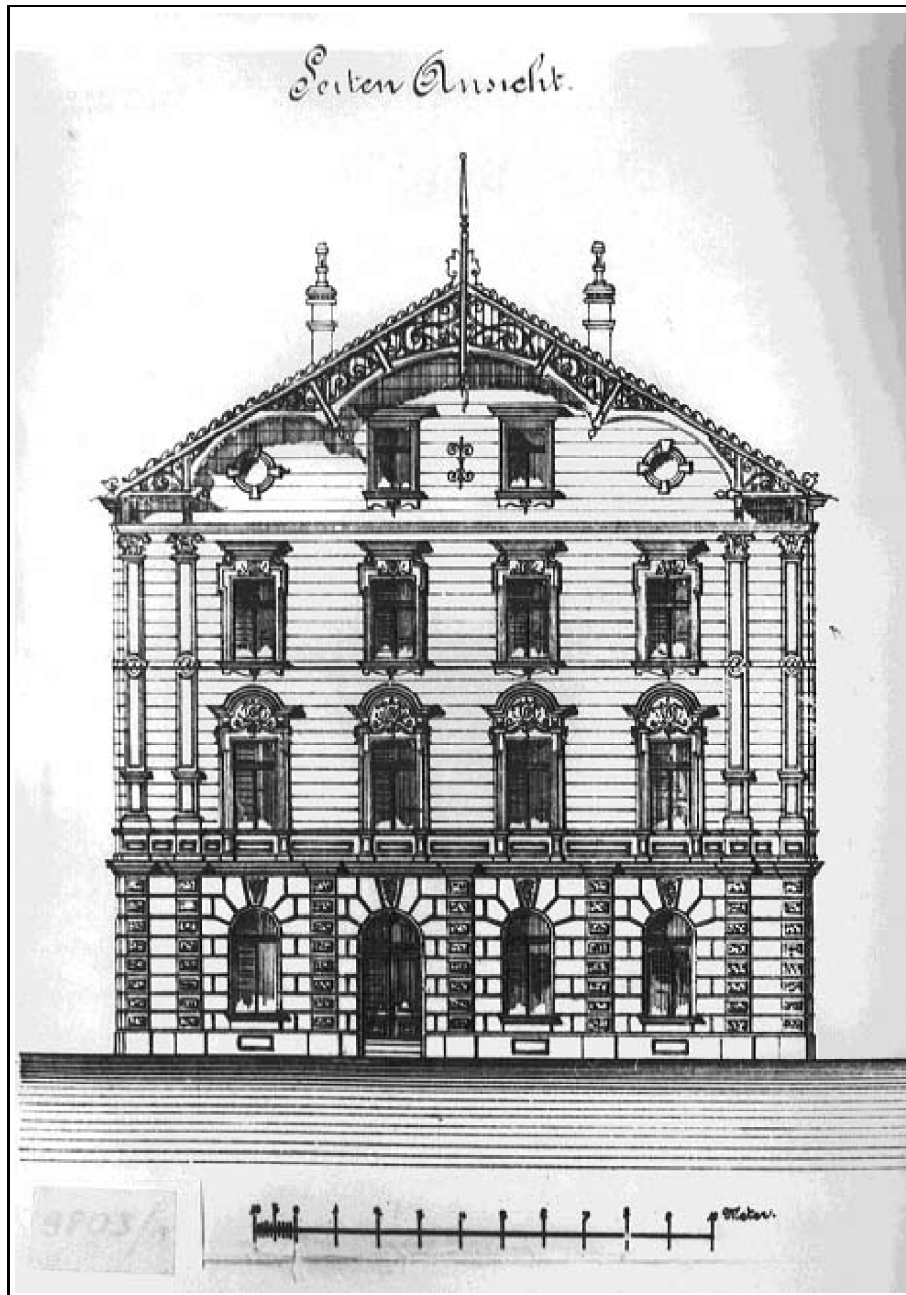

13. Szálloda a Lövészkerthez emeleti alaprajza (Gerhard F. Benesch 1898, elpusztult).

A folyosó a ház rövidebb oldalán nyitott ablakokból kapott fényt. A középfolyosó egyik oldalán szalonnal kiegészített, nagyobb méretű, egyforma szobák – szintenként öt-öt egység – kapott helyet. Velük átellenben egy- és kétablakos, kisebb és nagyobb szobák – szintenként összesen hét – változtatták egymást. Ezeket a helyiségeket nagyobb méretű lakosztállyá lehetett összekapcsolni. A kényelmesen kialakított illemhelyek a folyosó végén kaptak helyet. Az épület egyszerű tömegét deszkából fűrészelt, díszesen áttört “lóveri” oromzattal gazdagították (14. kép). A kváderezett illetve sávozott 247homlokzati felületeket egyszerű neobarokk keretezésű ablakok sora tette változatossá. A tető nagy kiülésű főpárkányát álló ablakok sora kísérte (15. kép).

A nagy tömegű, egyszerű megjelenésű épület sokáig magányosan állt a Felső-Lövérek kapujában. Csatkai Endre idézett tanulmányából tudjuk, hogy az idegenek számára tervezett szálló “... az első, egyúttal rosszul

sikerült idegenforgalmi kísérlet volt”.²⁹⁽²⁹⁾ Az idegenforgalmi vállalkozás csődbe ment, a szállodát a Jakobi testvérek szivarkapapírgyár céljaira alakították át. A bombázások idején pusztult el.

14. A szálloda főhomlokzata.

15. A szálloda egykori távlati képe.

2001. LV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Vendéglátás és idegenforgalom / Winkler Gábor: Idegenforgalmi épületek Sopronban a 19. században / Egyéb idegenforgalmi épületek

Egyéb idegenforgalmi épületek

A 19. század során az újonnan emelt épületek korszerű vendéglátó egységei mellett a régi házak földszintjén is hangulatos kávéházakat, cukrászdákat alakítottak ki.³⁰⁽³⁰⁾ Cukrászda működött a Kaszinó Egyesület 1870-ben elkészült “vigadó-és kaszinó” épületében is (Liszt Ferenc utca 1.). De az idegenforgalom céljait más építmények – időjárásjelzők órák, utcai illemhelyek, szökőkutak, parkok és a sétautakkal behálózott pihenőerdőkben gondosan kivitelezett kútfoglalások – is szolgálták. Az utak mellett fasorokat telepítettek. Az Erzsébet-kertben fából készült zenepavilon épült, díszítésére a löverházak fa verandáinak jellegzetes elemeit használták fel.

A Sopront övező dombok magaslatain ácsolt fa szerkezetekből kilátótoronyokat emeltek.³¹⁽³¹⁾ Az “Ó uszóda” a Káposztás-dűlőn 1845 óta üzemelt. A megduzzasztott Ikva patak fölé fa cölöpökre állított kabinsort és fából ácsolt trambulint építettek. Az “Erdei fürdő” 1907-ben nyílt meg. Bejáratát kereszt alaprajzú fa épület jelölte, a kabinok fából készült, ritmikusan ismétlődő sora, a faépítmények sűrű üvegosztású felülvilágítói, vékony lécből összerögzített apácarács borítása hangulatos elemévé vált a löveri tájnak.³²⁽³²⁾

Az idegenforgalom a századforduló után újabb jellegzetes épületekkel gyarapodott. A városligeti Hatvan Ferenc turistaház, a bécsi dombi “Hubertus” vadászlak és a Nagy-tómalom partján épült étterem épülete azonban már a nyugat-európai szecesszió stílusát mutatta. A Károlymagaslat, a Löver szálló és a Muck-kilátó melletti István-menedékház tervezői már a korai modern építészet jegyében építettek.

2001. LV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Vendéglátás és idegenforgalom / Katona Csaba: A fertőbozi

fürdő története

249 Katona Csaba: A fertőbozi fürdő története

“A fürdő iránt szollni fogunk.”¹⁽³³⁾ – olvashatjuk Széchenyi István 1838. július 27-én Pozsonyban postára adott (egyéként datálatlan) levelében, amelyet a gróf jószágkormányzójának, Lunkányi Jánosnak címzett. A konkrétan meg nem nevezett fürdőre utaló rövidke megjegyzés szerényen húzódik meg számos más, bővebben taglalt téma között, és csak további iratok utalásai révén válik egyértelművé, hogy valójában Széchenyi egyik talán legkevésbé ismert kezdeményezésére, a rövid életű fertőbozi (hollingi) fürdőre utalva vetette papírra a fent idézett kurta sort.

A bozi fürdő sem jelentőségét, sem pedig fennállásának időtartamát tekintve nem sorolható a legnagyobb magyar életművének legfontosabb alkotásai közé. A történeti irodalom, Tilkovszky Lóránt két rövidebb írásától²⁽³⁴⁾ eltekintve jószerivel nem is foglalkozott az egyébként számos érdekes adalékot hordozó témával. Mindazonáltal nem érdektelen kissé jobban elmélyedni a fürdő létesítésének és működésének rövid történetében.

2001. LV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Vendéglátás és idegenforgalom / Katona Csaba: A fertőbozi fürdő története / A kezdetek: a fürdő létesítésének gondolata

A kezdetek: a fürdő létesítésének gondolata

Fel kell tenni a kérdést, hogy vajon mi fordíthatta a sokoldalú gróf figyelmét egy tavi fürdő létesítésének irányába? Az Osztrák–Magyar Monarchia fürdőéletével viszonylag bőséges szakirodalom foglalkozik,³⁽³⁵⁾ ugyanakkor a reformkor éveinek hazai fürdőélete már korántsem tűnik olyan jelentősnek – és feldolgozottak – a szakirodalom tükrében. Megkérdőjelezhetetlen tény, hogy a fürdőélet a Monarchia virágkora idején nyerte el a köztudatban is teret nyert – és ott, igaz, közhelyekké merevülten, de máig továbbélő – sajátosan jellemző formáit és szokásrendszerét, akkorra vált a polgári életvitel, a szabadidő kihasználásnak már-már elengedhetetlen részévé, ám az is tény, hogy kialakulásának kezdetei legalábbis a XIX. század első felére tehetőek.⁴⁽³⁶⁾

Magyarországon a fürdőkultúra ezekben az évtizedekben természetesen még nem állt azon a fejlettségi színvonalon, mint az osztrák tartományok, a német területek vagy Csehország fürdői, ám pl. az ekkor már évtizedek óta működő Balatonfüred fürdőjének, a Savanyúvíznek, az 1840-es években Bécsből már számos látogatója volt, amit a hazai fürdőkultúra fejlődésének egyértelmű jeleként értékelhetünk. 1840-ben 83-an érkeztek Füredre Bécsből (Bécs ezzel Pest-Buda és Veszprém mögött a harmadik ²⁵⁰legtöbb vendéget adta ez évben Fürednek),⁵⁽³⁷⁾ 1841-ben pedig 43-an (Pest-Buda, Veszprém, Győr, Székesfehérvár és Pápa nyomában ezúttal a hatodik helyen állt az osztrák főváros).⁶⁽³⁸⁾

Széchenyi maga is többször időzött Füreden s aligha tévedünk, ha azt állítjuk, egyebek mellett az ott töltött idő tapasztalatai nyomán fogant meg benne az ötlet, amely szerint birtokán a Fertő természetes vizének partján tavi fürdőt létesítsen. Füred vonzerejét ugyanis – számos más fürdővel ellentétben – nem csupán az ott fakadó gyógyforrások, hanem a Balaton szabad vize is növelte. A fürdő vezetése fából épült ún. fürdőházakat állíttatott fel a tóban azzal a céllal, hogy aki a gyógyforrások nyújtotta élvezetek és gyógyulás helyett vagy mellett a szabad fürdést választja, kihasználhassa a Balaton nyújtotta fürdési lehetőségeket.⁷⁽³⁹⁾ Nem pusztán véletlen, hogy amikor 1838 őszén a bozi fürdő létesítésének gondolata mind

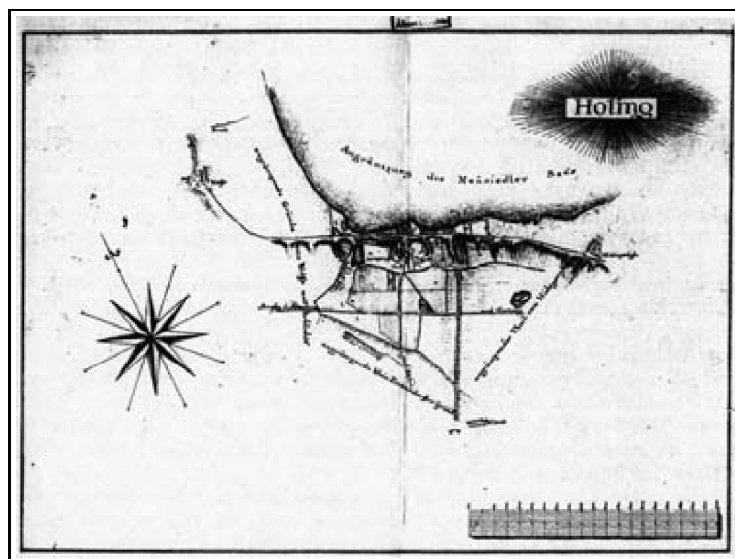
konkrétabb formákat kezdett öltetni, Lunkányi jószágigazgató Adler József balatonfüredi orvostól kérte el az ottani tavi fürdő faépületeinek pontos műszaki adatait.⁸⁽⁴⁰⁾

Ugyancsak konkrétan utal Füredre – továbbá egy másik, természetes víz partján álló fürdőre, Triesztre – Lunkányi János jószágkormányzó is: “Az a kívánsága is volt kivált a finomabb nevelésű asszonyoknak és serdülő kisasszonyok gondos szülőinek, hogy mint más tavi és tengeri fürdőknel – s nevezetesen Füreden és Triestben – bizonyos távolságok jelettetnének ki, mellyeken belül más tán botránkozólagon meztelen fürdők ne közelíthessenek.”⁹⁽⁴¹⁾

A gondolat tehát más, már régebben működő fürdők látogatása kapcsán fogant meg a gróf fejében. A lehetőséget pedig az teremtette meg egy új fürdő létesítésére, hogy Széchenyi nagycenki birtoktestének is természetes víz partján, a Fertő tó mellett terült el. Széchenyi maga is fürdőzött a tóban, amint arról több feljegyzése is tanúskodik: “Minap láttam igen igen aljas nagy karimájú szalma kalapot Sopronban, küldene vagy hozna ki számomra egyet, az idekapcsolt mérték szerint – fürödni a fertőben”¹⁰⁽⁴²⁾ – írta például egy ízben Lunkányinak 1838 júliusában. De naplójának bejegyzése is elárulja, hogy Széchenyi nem egyszer bemelegkedett a Fertő habjai közé: “Nagy hőség. Fürdöm a Fertő-tóban.”¹¹⁽⁴³⁾ A helyszín kiválasztását pedig talán az a tényező is segítette, hogy az 1800-as évek legelején József nádor többször is szívesen kereste fel az általa kedvelt Bozt és azon a magaslaton, amelyen előszeretettel időzött látogatásai alkalmával a nádor, gróf Széchenyi Ferenc kis kerek templomot emeltetett.¹²⁽⁴⁴⁾

Egy sikeres fürdő működésének elengedhetetlen feltétele volt a potenciális fürdőközönség léte is: ez utóbbinak három fő szempontjaként a mentális igényt, a szükséges anyagi viszonyokat és a fürdő jó megközelíthetőségét nevezhetjük meg.

251

Fertőboz térképe a 19. század első felében.

(Lelőhely: SL XIII. 17. a Széchenyi család nagycenki uradalmának levéltára, 1. doboz, Fertőbozi gazdaságra vonatkozó iratok, é. n.)

Saját kedvtelése mellett Széchenyi nyilván tapasztalta, hogy a Fertő szűkebben vett környékén másoknak is

kedvére tehetne egy újonnan létesítendő fürdővel. A korabeli nehézkes közlekedési viszonyokból adódóan nyilvánvalóan elsősorban a közeli szabad királyi város, Sopron polgáraitra számított potenciális vendégként – mint utólag kiderült, nem is alaptalanul. Sopron volt az a helység, amely nem csak igen közel volt Fertőbozhoz, de lakosságának mind mentális, mind pedig anyagi viszonyai megfelelő alapokat adtak a fürdőlátogatás igényének meggyökeresedéséhez.

A soproniak számára egyébként sem volt ismeretlen a fürdőkultúra. Több gyógyforrás létezett Sopron vármegye területén, így Kabold, Keresztúr, Nagyhöflány stb., melyek közül kiemelkedett Savanyúkút (Sauerbrunn) fürdője.¹³⁽⁴⁵⁾ Nem volt nehéz Sopronból megközelíteni pl. a Vas megyéhez tartozó Sós-kút (Sulz)¹⁴⁽⁴⁶⁾ fürdójét sem, de az 1840-es évekből fennmaradt balatonfüredi fürdőnévsorok révén azt is igazolni lehet, hogy a soproni polgárok az adott kor nem éppen kedvező közlekedési viszonyai között a viszonylag távolabbi Füredet is felkeresték, ha nem is nagy számban. 1842-ben ²⁵²Pintér Mátyás cs. kir. kapitány, 1844-ben ugyanő, valamint Altstätter Samu szabómester, Fiáth János táblabíró, Müller Mátyás iskolai tanító, továbbá Toepler Ottó, Károly és Jenni tanulók időztek Füreden a nyár folyamán Sopronból. Pintért 1845-ben is megtaláljuk a Balatonnál, ezúttal Konkoly Ignác megyei esküdt és Weyrauch F. G. tüzér keresték még fel Füredet Sopronból, míg 1846-ban a természetesen most is jelenlévő Pintér mellett négy vendég kerekedett fel a Balatonhoz a városból: az ugyancsak visszatérő vendég Fiáth János táblabíró mellett Inkey Sándor táblabíró, Müller Emília polgárnő és Ritter Károly kereskedő.¹⁵⁽⁴⁷⁾ Összességében nem kétséges, hogy a fürdőzés iránti igény létezett Sopronban és környékén, amit a későbbiekben a XIX. század második felében virágkorát élő Balf fürdőjének létesítése és hosszú távú működése is egyértelműen igazolt.¹⁶⁽⁴⁸⁾

Összességében tehát e benyomások és lehetőségek együttese érlelhette meg a Fertő partján létesítendő új fürdő gondolatát Széchenyi Istvánban 1838 folyamán.

2001. LV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Vendéglátás és idegenforgalom / Katona Csaba: A fertőbozi fürdő története / A megvalósítás kezdetei

A megvalósítás kezdetei

Tévedés lenne azt állítani, hogy a bozi (a forrásokban fertői vagy cenki néven is emlegetett) fürdő megteremtésének gondolata központi szerepet kapott volna a gróf tervei között. A Lunkányihoz írt levelei, noha jószágkormányzóját bízta meg a konkrét tennivalók elvégzésével, jobbra csupán elszórva tartalmaznak néhány utasítást vagy kérdést a bozi fürdővel kapcsolatban, miközben Széchenyi jóval részletesebben értekezik visszatérő, kínzó gyomorbetegségről vagy a gyapjú árának bizonytalanságot okozó ingadozásáról. Ő maga igazán már csak a tervrajz elkészültét követően vett részt az előkészületekben. Így a kezdeti konkrét lépésekről leginkább csak néhány mondatos utalásból, elszórt adatokból nyerhetünk érdemi információkat.

“A czenki köz fürdőrül Bayerrel végezzetek valamit.” – szólította fel a gróf Lunkányit 1838 szeptemberében.¹⁷⁽⁴⁹⁾ Tudomásom szerint ez a fürdő első említése, ám a tömören fogalmazott utasítás kétségtelenül korábbi megbeszélések létét sejteti. Nem sokkal később, az év novemberben hasonló tartalmú értesítést kapott a jószágigazgató: “Igen szeretném ha Ön Bayerrel jól kidolgozná a Czenki vagy is inkább Bozi fürdő tervét gut, praktisch und billig – és ugy intézné, hogy télen át dolgozhatna rajta, – és ugy intézné: miszerint jövő tavaszkor használható lenne.”¹⁸⁽⁵⁰⁾

December végén már részletesebb előkészületek iránt érdeklődött Széchenyi: “S hát a fertő fürdőrül mikor

kapok rajzot és költség felvetést?”¹⁹⁽⁵¹⁾ A kérdésre azonban már levele postára adása előtt választ kapott, mert alig pár nappal később már ekképp fordult írásban Lunkányihoz: “Barátom, 20iki levelét ma vettem. Örülök, hogy a Czenki vagy is inkább “fertői fürdőre” találkozott ember. Már most csak reméllem leszen valami belőle. Most nincs egyéb hátra, mint eszközteni a dolgot minél **253**célszerűsábrban, és olcsóbrban. – Irja meg, mennyibe fog telleni, – és hozzá egy kis rajzot is. – Már nem sokára belé is lehetne kezdeni.”²⁰⁽⁵²⁾

E levélrészletből kiderül, hogy Széchenyi az akkori idők szokásának megfelelően bérleti rendszerben óhajtotta működtetni a fürdőt. E törekvés meg is valósult.

Nem tudni pontosan, hogy a gróf végül mikor kapta kézhez a kért tervrajzot és tervezett költségvetést, az azonban bizonyos, hogy a tervrajz legkésőbb február elejére már eljutott hozzá. Ekkor, 1839. február 5-én kelt a Lunkányi hagyatékában fellelhető egyetlen olyan Széchenyi-levél, amely valamivel részletesebben foglalkozik a fürdővel. Ebben a gróf először is aggodalmának adott hangot, miszerint félő, hogy a tóban felállított fürdőépületeket (Apparatus v. Állítvány, ahogy levelében nevezte) az erősebb szelek felboríthatják, ezért javasolta, hogy célszerű lenne szükség esetén partra szállítani az egész faalkotmányt. A továbbiakban néhány megjegyzést fűzött a tervrajzhoz, így például: “A conversatiószobának [...] vége ugye nyitva leszen, minden ajtó nélkül? S ha így – semmi ellenvetés.”²¹⁽⁵³⁾ A továbbiakban szóvá tette, hogy a fürdőház folyosó egy helyt túl keskenynek tűnik számára, valamint néhány további ajtó elhelyezését javasolta és észrevételeket tett a férfiak és nők számára kijelölt “közfürdőkkkel” kapcsolatosan is.

Hogy a Széchenyi által felvetett dolgokból mi valósult meg, sajnos nem tudhatjuk. Az viszont bizonyos, hogy áprilisban már a belső berendezések ügye volt napirenden: “A fürdő butorozását hagyjuk későbbre; hiszen ha Isten segít még holnapban fogom látni Önt.”²²⁽⁵⁴⁾

Összességében elmondható, hogy a fürdő létesítése a Széchenyi által elképzelt ütemben folyt le, mert 1839 nyarán már kétségtelenül használatba vették azt a fürdővendégek.

2001. LV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Vendéglátás és idegenforgalom / Katona Csaba: A fertőbozi fürdő története / A fürdő működése

A fürdő működése

1839 júliusának elején Szalay József, Széchenyi nagycenki tisztartója már arról értesítette a gróft, hogy a fürdő bérlője (árendása), aki évi 40 ezüstforintot fizetett bérleti díjként, melegebb napokon napi 30-50 forint bevétellel számolhatott és volt már példa arra is, hogy egy-egy melegebb napon mintegy négyszáz fő vette igénybe a bozi fürdő szolgáltatásait.²³⁽⁵⁵⁾

Miből jött össze ez a tisztosnak nevezhető bevétel a bérlő számára? A fürdői árjegyzék szerint a felállított fürdőház használatával 1 órai fürdés 6 krajcárt kóstált (gyermekek a felét fizették), de fizetni kellett a szükséges fürdőfelszerelésekért is, ha azokat nem hozta magával a fürdőző (lepedő: 2 krajcár, törülköző 1 krajcár, fürdőköpeny 2 krajcár, “uszógatya” 1 krajcár). A tóban partról való fürdés a fürdőház melletti partszakaszon 1 krajcárba került.²⁴⁽⁵⁶⁾ Az árakkal kapcsolatosan talán nem érdektelen megemlíteni néhány szolgáltatás árát 1837-ből, a – természetesen egész más kategóriát **254**képviselő – balatonfüredi fürdőből: egy foghúzás 20 krajcárba került, csakúgy, mint az érvágás, a borotválás pedig 5 krajcárt kóstált. Ezek tükrében a bozi árakat aligha lehet magasnak nevezni.²⁵⁽⁵⁷⁾

A fürdőt működtető uradalom mellett bevételre tettek szert azok a bozi jobbágyok is, akik szobáikat kiadták a fürdővendégek számára. Lunkányi megemlíti, hogy egy szobáért átlagosan 15-20 krajcár közötti összeget fizettek ki a vendégek naponta.²⁶⁽⁵⁸⁾

Miként nézett ki maga a fürdő? “A boozai fürdői alapítványhoz a fürdőház, egy a parti kunyhók és zászlókkal bekerített sík víz tartozik.”²⁷⁽⁵⁹⁾ A központi létesítmény tehát a Fertő vizében álló fürdőház volt, amellyel kapcsolatosan Széchenyi a fentebb idézett levelében különféle módosító javaslatait tette. A fürdőházzal az alábbi rövid leírás maradt ránk: “... a Fertő tavában mint egy 60 ölnyi távolságra egy tsinos fürdő ház deszkából, hova mintegy egy öl szelességű hidon lehet menni, építtetett.”²⁸⁽⁶⁰⁾

A fürdőháztól nyugatra és keletre száz-száz öl²⁹⁽⁶¹⁾ távolságra tilos volt a partról a vízbe menni: a területet a tóban levert karókra tűzött zászlók jelölték ki: nyugat felé vörös–fehér, kelet felé zöld–fehér zászlók határolták. Nyugat felé a vörös–fehér zászlóktól újabb száz öl távolságra húzódott az a partszakasz, ahol 1 krajcár ellenében lehetett a partról a vízbe gázolva a tóban fürödni, ennek másik határát sárga–fehér zászlók leszúrásával jelölte meg az uradalom. Itt a part mentén nádkunyhók és gyékények szolgálták a vendégek kényelmét, illetve tették lehetővé a diszkrét ruhaváltást. A sárga–fehér zászlókon túl, Balf irányában volt kijelölve az a partszakasz, ahol a vendégek állatait (lovak, kutyák) lehetett fürdetni, illetve a vendégeket szállító kocsikat lemosni. Kelet felé, Boz falu végénél, a zöld–fehér zászlókon túl, viszont bárki számára ingyenes volt a fürdés a tóban. Ugyancsak a Fertőben leszúrt karókra tűzött zászlók mutatták azt is, hogy a tó vizében meddig biztonságos a fürdés, jelezve, hogy a megjelölt helyek egyikén sem haladja meg a 4 láb³⁰⁽⁶²⁾ mélységet a tó vize.³¹⁽⁶³⁾

A fürdő területének ez a sajátos felosztása alapvetően a közerkölcsöt szolgálta. Ezt célozta – korabeli általános fürdői gyakorlatnak megfelelően – a férfiak és nők fürdőházbeli elválasztása is, az pedig különösen, hogy a fürdőháztól keletre és nyugatra egyaránt tilos volt a fürdés a partról száz-száz ölnön belül. Akiknek nem tellett vagy nem akaródzott a fürdőház nyújtotta szolgáltatások magasabb árát fizetni, azok erkölcsiségét a parti nádkunyhók óvták: “De volt gond a közép sorsuakra is, és hogy ezeket se háborgassa vagy botránkoztassa a durva és pajkos népség, mert ezen utolsók távulabb elválasztva a többiektől a falu alá utasítottak, hol őket egy a Fertőbe nyúló **255**csúcs és nádas a többiek látása elől eltakarja.”³²⁽⁶⁴⁾ Aki nem fizetett, mint fentebb már szó esett róla, csak a zöld–fehér zászlókon túl ereszkedhetett a vízbe.

Ugyancsak az erkölcsiség kívánalmait óvták a alábbi fürdői rendszabályok (a mindenre ügyelő Lunkányi jóvoltából ugyanis ilyenek is voltak): “2. Kik a fürdői alapítványt használni akarják, azoktól elváratik, hogy illendő mivel magá viseletűek legyenek, és semi illetlen tettel izetlenségre, vagy botránkozásra alkalmat ne adjanak. 3. A fürdői alapítványban a fürdés csak ümög és gatyában –, vagy fürdőköpönyegben –, vagy fürdőümögben –, vagy legalább uszógatyában essen meg. [...] 9. Kik ezen rendszabályokat áthágnák, magoknak tulajdonítsák a kellemetlen következt.”³³⁽⁶⁵⁾

E szigorú szabályok vélhetően csakugyan kizárttá tették, hogy az úszáson kívül más is megessen a fürdőn... Hogy azonban nem voltak teljességgel szükségtelenek a rendszabályok, azt egy – igaz, évtizedekkel későbbi, ám kétségtelenül érdekes – eset is igazolja. 1865-ben az akkor 15 éves gróf Zichy Géza, az Operaház későbbi intendánsa Füreden nyaralva (ahova azért került, hogy kiheverje azt a vadászbalesetet, amelyben elvesztette fél kezét) női fürdőruhát öltve – mint tudjuk, akkoriban a hölgyek fürdőruhája korántsem volt annyival anyagtakarékosabb az urakénál, mint manapság – a hölgyek számára elkülönített részre úszott a Balatonban. Dévaj koslatása balul végződött: “A Balaton egy kötéllel volt elkülönítve a nők és férfiak számára, én női fürdőruhába öltözve, a női fürdőközönség közé vegyültem, de nemsokára

felismertek s a fürdőbiztos húsz forint pénzbírságot rótt reám.”³⁴⁽⁶⁶⁾

Akad azonban olyan is, aki maga óvakodott a fürdés erkölcsstelen gondolatától. A bozi életvitelre – és az alábbi bejegyzés révén a naplóíró erkölcsiségére – Schlachta Etelka naplója révén vethetünk pillantást: “Tante Nanival Bozra kocsiztunk [...] én a kedves Rott Marieval te lettem. Marim fürdött a többiekkel, én nem mertem.”³⁵⁽⁶⁷⁾

Hogy legalább egy kisebb soproni törzsvendég-kör is kialakult, arra is jó példákat találunk a napló 1839. évi bejegyzései között. Július 21-én pl.: “D. u. Tante Claire kikocsiztunk Hollinra³⁶⁽⁶⁸⁾. [...], vígan valánk, tánczoltunk is: a fürdőhöz, Julia völgyébe, később Budainé háza elejébe telepedtünk.”³⁷⁽⁶⁹⁾

Vélhetően a fürdő révén ismeretségek is kötöttek: “...meglepő, legalább nem annyira, mint Bozi barátaink váratlan, hirtelen megjelenésök: Budayné Loryval, Smid Teréz, Chernelné Rott Marival, Tarrné Mukival s Ránfy egyszerre, mintha égből hullottak volna, mellettünk termettek. Kedves vala a meglepetés: mi őket a városba kísértük, honnan ők mindjárt vissza is kocsiztak.”³⁸⁽⁷⁰⁾ Hogy az ismeretség szinte bizonyosan Bozon kötött, azt igazolja, hogy Ránf(f)y úr például bécsi illetőségű volt (l. alább). Ugyanezt az ismeretséget igazolja egy másik nap bejegyzése is: “Budayné ma bejött Bozról, ezekkel kocsiztunk ki.”³⁹⁽⁷¹⁾

2001. LV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Vendéglátás és idegenforgalom / Katona Csaba: A fertőbozi fürdő története / A fürdővendégek és szállásadók

256A fürdővendégek és szállásadók

Hogy a Bozhoz közeli szabad királyi városban (egyben megyeszékhelyen), Sopronban és környékén kétségtelenül létezett az igény a tavi fürdő iránt, azt korábban érintőlegesen már említettük. A bozi fürdő létesítése során Lunkányi jószágkormányzó maga is hivatkozott erre az igényre: “Sok esztendőök óta volt a közönségnek azon kívánsága és többszöri felszólítása, hogy Boozon a Fertővizén egy olly fürdői alapítvány készülne, mellyben a vízbe be és abbul ki ugy lehetne menni, hogy az ember és kivált az asszonyi nem ne kénytelenítessen – a nedves ruhának a testet szorosan meg ülése miatt – ugya a testenek tán eltakarandó vonalait és mindenkinek szemlátására kitenni. – Továbbá hogy a közép sorsuak számára is volna olly küszület, hogy leg alább levetkezésnél és fölöltözésnél mezítelen másoktul ne láttassanak.”⁴⁰⁽⁷²⁾

Tény, hogy a fürdőt leginkább a soproniak látogatták, amit Schalchta Etelka korábban idézett sorai is alátámasztottak, de konkrétabb adatok is fennmaradtak. Lunkányi 1839 július végén feljegyezte, hogy kik jártak akkor Bozon.⁴¹⁽⁷³⁾ A városon kívül jobbra csak Németkeresztúrról (Deutschkreutz)⁴²⁽⁷⁴⁾ és Széplakról⁴³⁽⁷⁵⁾ érkeztek vendégek. Érdekes, ám korántsem jellemző kivételként említhetjük – mind lakhelyét, mind pedig társadalmi helyzetét tekintve egy bizonyos Pásztory grófnét Agramból. Ugyancsak kivétel Ránf(f)y úr Bécsből, akit Schlachta Etelka is több ízben említ naplójában.⁴⁴⁽⁷⁶⁾

Kik voltak a soproni fürdőzők? Az alábbi családnevekkel találkozunk Lunkányi feljegyzésében: Tsurrl, Szeleczky, Frishcman, Wághy, Seibold, Cavallar, báró Buday, Braun, Richter, Wagner, Pinterits, Angeli, Stocker, Rach, Sibolth, Bastian, Kneps.⁴⁵⁽⁷⁷⁾ Néhány családnév Schalchta Etelka naplójából: Rott és Tarr.

A névsor alapján aligha kétséges, hogy a soproni polgárság felső-középosztálya alkotta a bozi fürdővendégek zömét. Ha nem is mindig a konkrét személyek, de legalábbis egyes családok azonosítása kétségtelenül bizonyítja ezt az állítást. Néhány fürdőző azonban vélhetően személy szerint is azonosítható. A naplóban előforduló Rott Marie apja, Rott Sándor főbíró volt Sopron vármegyében.⁴⁶⁽⁷⁸⁾ Ritter Vilmos

Frigyes 1838-ban tette le a polgáresküet Sopronban,⁴⁷⁽⁷⁹⁾ Rach József kereskedő 1833-tól vallhatta magát Sopron polgárának,⁴⁸⁽⁸⁰⁾ Pinterits Károly kereskedő 1825-ben, míg Pinterits Xavéri Ferenc tímár 1826-ban tette le a polgáresküet.⁴⁹⁽⁸¹⁾ A Cavallar (Cavallaro) család jeles tagja, Antal dohányárus 1830 óta volt soproni polgár, 1846-ban a városi külső tanács tagjává választották.⁵⁰⁽⁸²⁾

²⁵⁷Alighanem a Lunkányi által felsorolt fürdővendégek legismertebbike volt Vághy Xavéri Ferenc, aki Sopronban volt városkapitány, városbíró, majd több ízben polgármester is, később pedig a hétszemélyes táblánál váltó-főtörvényszéki ülnök.⁵¹⁽⁸³⁾ Társadalmi helyzete okán még egy vendég nevét kell kiemelni: báró Buday Ignácot.⁵²⁽⁸⁴⁾

Azok esetében, akiknél nehezebb lenne valószínűsíteni, hogy konkrétan ki járt a bozi fürdőnél, csupán példaként érdemes megemlíteni a Tschurl családot mint a tősgyökeres soproni polgárcsaládok egyikét.⁵³⁽⁸⁵⁾ Vagyoni helyzetüket jelzi, hogy a család 1798-tól a Balfi utcában bírt soproni ingatlant.⁵⁴⁽⁸⁶⁾

Végezetül érdemes kitérni a szállásadó jobbágyokra is. Lunkányi felsorolásában a következő nevekkel találkozunk: Schreiner János, Ibi János, Endl József, Matasits János, Gallinger János, Ottmayer János, Schuster István, Szilár Mihály, Csernits Mihályné, Dasits István, Reinprecht János, Matasits Ferenc, Schluidner János, Paar István, Unger Jánosné, Csernits János, Piller Ferenc, Reisenhofer Jánosné, Kaincz Jakab, Ottmayer Mihályné, Teimer Antal, Tritremmel Mihály, Fuhrmann Mihály, Erdődy Károly, Számvold János, Csernits Pál, Reisenhofer János, Szűcs János, Sinkovits György, Lipp Ferenc, Fridrich Mihály, Lipp Ferenc (ifj.), Reinprecht József, Piller József, Ottmayer Antal, Matasits Károly, Stanczl József, Erdődy Ferenc, Paar István, Hoffer Albert, Scheidl János, Prinkl Ferenc, Reinprecht András, Szűcs András, Erdődy Katalin, Szűcs Józsefné, Köhl József, Köfler Jakab, Reisenhofer Károly, Jaksits György, Grabner Ferenc, Krummer Ferenc, Pittner János, Pittner István, Unger Jánosné, Pittner János, Paar Józsefné, Pintér Ferencz, Erdődy János, Miskolits János, Moser Mihály, Mittermayer ?, Köhl János, Daskótzai János, Erdődy István, Csank János, Daskótzai Andrásné, Miskolits Mihály, Warhofer János, Albert Grabnerné, Kuzanits József.⁵⁵⁽⁸⁷⁾

Hogy a bozi lakosságot milyen mértékben érintette ez a lehetőség, annak felmérését segítheti, ha a felsorolásban szereplő családneveket összevetjük az – igaz, évtizedekkel korábbi – összeírásokban szereplő családnevekkel. Hogy az 1817. évi⁵⁶⁽⁸⁸⁾ és 1828. évi⁵⁷⁽⁸⁹⁾ összeírásokban mely családnevek szerepelnek, amelyek 1839-ben is megtalálhatóak voltak mint bozi szállásadó családok, az alábbi táblázatban láthatjuk összefoglalva. Az adatok összesítése révén azt állapíthatjuk meg, hogy a fürdővendégeknek szállást adó jobbágyok közül a 45 családnévből 1817-ben 25, 1828-ban pedig 27 szerepel az összeírásban is. Bár újra hangsúlyozom, hogy nem személyeket, hanem családneveket vettem össze, aligha túlzó a megállapítás, hogy a kis jobbágyfalu, Boz családjainak igen jelentős részét érintette anyagilag a fürdő létesítése – s korántsem negatív értelemben.

²⁵⁸ Bozi szállásadók, 1839	Összeírás, 1817	Összeírás, 1828
1. Albert		
2. Csánk		x
3. Csernits	x	x

258 Bozi szállásadók, 1839	Összeírás, 1817	Összeírás, 1828
4. Dasits	x	
5. Daskótzsi	x	x
6. Endl	x	
7. Erdődy	x	x
8. Fridrich	x	x
9. Fuhrmann	x	x
10. Gallinger		x
11. Grabner	x	x
12. Hoffer		
13. Ibi		
14. Jaksits	x	x
15. Kaincz		
16. Köfler		
17. Köhl		x
18. Krummer		x
19. Kuzanits	x	
20. Lipp	x	x
21. Matasits	x	x
22. Miskolits	x	x
23. Mittermayer		
24. Moser		
25. Ottmayer	x	x

258 Bozi szállásadók, 1839	Összeírás, 1817	Összeírás, 1828
26. Paar	x	x
27. Piller	x	x
28. Pintér		
29. Pittner	x	
30. Prinkl		
31. Reinprecht	x	x
32. Reisenhofer	x	x
33. Scheidl		
34. Schluidner	x	
35. Schreiner		x
36. Schuster	x	x
37. Sinkovits	x	x
38. Stanczl		x
39. Számvold	x	x
40. Szilár		
41. Szűcs	x	x
42. Teimer		x
43. Tritremmel		
44. Unger	x	x
45. Warhofer		

2001. LV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Vendéglátás és idegenforgalom / Katona Csaba: A fertőbozi fürdő története / A fürdő csődje és ennek okai

259 A fürdő csődje és ennek okai

A fürdő működését a viszonylag nagy látogatottság dacára kezdetektől egyfajta ellenszenv kísérte Sopron vármegye részéről.

Már július elsején szóvá tette Bognár Lajos tiszti alügyész Sopron vármegye közgyűlésén, hogy a bozi és más környékbeli parasztság korábban bárhol szabadon fürödhetett a Fertő vizében, ami a fürdő létesítése okán immár nem lehetséges számukra. A vármegye erre bizottságot hívott életre, amelynek feladatául szabta, hogy vizsgálja meg “... a Fertő tavában hol és minő helyeken tiltatott el a szabad fürdés? – vannak e azon helyeken a fürdők kényelmekre és bátorságokra tett intézetek? – engedtetik-e a szabad fürdésre elegendő és alkalmas hely?”⁵⁸⁽⁹⁰⁾

Július 4-én meg is jelent a fürdőn Lunkányi, valamint Darás Sándor uradalmi ügyész kíséretében a vármegye két megbízottja, Kulcsár István főszolgabíró és Bognár Lajos. Ennek eredményeképpen megállapították, hogy a fürdésre elegendő hely van, az uradalom kellőképp intézkedett a vendégek biztonságát és kényelmét illetően, valamint azt is, hogy a bozi jobbágyok nemhogy károsulnának, hanem éppenséggel anyagi haszonra tesznek szert a fürdő létesítése által a fürdővendégek számára kiadott épületeik révén. Végül azt javasolták, hogy a vármegye ne tiltsa el az uradalmat a fürdőházon túli területen fürdőzőktől elkért 1 krajcár szedésétől, hanem inkább tegye azt az itt vízbe ereszkedők számára kötelezővé akkor is, ha a kunyhókat és gyékényeket esetleg nem használják.

Bírálatként csak azt állapították meg, hogy az ingyenes fürdésre kijelölt terület “... nem olly kényelmes ..., mivel itten semmi árnyékos hely nints.”⁵⁹⁽⁹¹⁾ A bizottság pozitív hangvételű állásfoglalása azonban kevésnek bizonyult ahhoz, hogy a vármegye megváltoztassa álláspontját. Július 31-én a közgyűlésen az a határozat született, hogy a fürdőháztól keleti és nyugat irányába egyaránt száz-száz öl éppen elég a fürdő számára, ezeken túl mindenhol szabad legyen a fürdés a Fertő vizében.

Ez a gyakorlatban az 1 krajcár szedésének tilalmát jelentette a zászlókkal erre kijelölt területen. Bár tudunk arról, hogy az 1839. augusztus 6–7-én a Fertő fölött dühöngő vihart is kiállott fürdő még ezt követően is szép számmal fogadott vendégeket,⁶⁰⁽⁹²⁾ a novemberi megyei közgyűlésen már az alábbiakat iktatták a jegyzőkönyvbe: “Bozi helységben a czenki uraság által felállított Fertői fürdő érdemében Kulcsár István főbíró úr szóval jelentette: hogy a fürdő intézet az uradalom által megszüntnek nyilatkozatván, a kijelelés szükséges is megszűnt.”⁶¹⁽⁹³⁾ Bár nyilvánvaló, hogy a kedvezőtlen vármegyei határozat is jelentős szerepet játszott a fertői fürdő gyors csődjében, nem feledkezhetünk meg egy másik, ennél jelentősebb súllyal latba eső tényezőről sem: ez pedig a fürdő veszteséges volta.

Lunkányi 1839. főpénztári kivonatából kiderül, hogy a fürdőre összesen 1 705 forintot és 18 krajcárt adott ki az év folyamán a cenki uradalom, döntően a fürdőház felépítésére, valamint a fürdővendégek által bérelt jobbágyházak felpadlózására.⁶²⁽⁹⁴⁾ **260**Ezen kívül azonban számos más, apróbb költség is terhelte az uradalom gazdálkodását: kötél, “ahoz vas karikák”, tükrök, “hév mérő” stb.⁶³⁽⁹⁵⁾ Továbbá: “A hegy oldalán lévő utra is éppen most készített az Uraság nagy költséggel karfákat a kocsizók nagyobb bátorságára.”⁶⁴⁽⁹⁶⁾

Jelentős költségnövelő tényezőnek – méghozzá állandó költségnövelő tényezőnek – ígérkezett az is, ami miatt Széchenyi már a kezdet kezdetén joggal aggodalmaskodott, vagyis, hogy a fürdőházat időről időre megrongálhatják a viharok, valamint, hogy az egész alkotmányt télen ki kell majd emelni a vízből, megfelelően raktározni kell a hidegebb hónapokban, majd pedig az új idény kezdetén vissza kell helyezni a

tóba.

Lunkányi maga ezt már 1839. július 4-én írásban rögzítette: “Hogy a Fertőben és kivált Boozon egy célirányos fürdőnek fölállítása mely tömérdek nehézségekkel van összekapcsolva, azt az alulirt nem akarja hosszasan előadni, és csak azt kívánta megjegyezni, hogy midőn a Füredi fürdők, melyek a Balatonra épültek, az Éjszaki szelek ellen a közellévő hegyek sora által fődve és takarva vannak, a Boozi fürdőházra Nesidertül 4 mérföldre a síkvizen minden akadály nélkül rohanik az éjszaki viharok dühe, abban örökké sok károkat fog tenni, és sok költségekre okot nyújtani.”⁶⁵⁽⁹⁷⁾

A fürdőház építésének pontos költségeit 5 680 forintban állapította meg a jószágkormányzó, ennek éves kamata 340 forintra és 48 krajcárra rúgott.

A vízben álló fürdőház évente esedékes partra szállítását 200, a visszaszállítást és az előtte való felújítást 500 forint ellenében látta megvalósíthatónak, ráadásul számolnia kellett a háromfős fürdői kiszolgáló személyzet bérével is, ami évi 300 forintot tett ki.

Ez az előzetes számítások szerint évente legkevesebb 1 340 forint 48 krajcár kiadással járt volna. Ezzel szemben a bevétel rovatba csupán 666 forint és 40 krajcár volt várható, évi 2 000 fürdőházi és 4 000 “partruli fürdés” esetén.

E számok tükrében Lunkányi józan tárgyilagossággal állapította meg: “Azonban noha ezen fürdői alapítvány mind a köz egészségre igen hasznos, mind pedig a jobbágyokra nézve is igen pénznyerő, még is mivel nem hogy nem kamatol, hanem még esztendőnkint nevezetes potolást kíván is, tartós nem lehet, hacsak még valamely bővebb jövedelmi források meg nem nyílnak.”⁶⁶⁽⁹⁸⁾

Mint tudjuk, ilyen források nem hogy nem akadtak – vélhetően nem is akadhattak –, hanem ráadásul Sopron vármegye a fürdő szerény jövedelmét is megnyirbálni szándékozott.

Meglehet a végső lökést a vármegye kedvezőtlen határozata adta meg a bozi fürdő bezárásához, de elsődleges oka abban keresendő, hogy a vállalkozás az adott körülmények között semmiképp nem lehetett gazdaságos, sőt hosszú távon is veszteséget termelt. E mutatókkal pedig a fürdő, bármennyire is pártolta létesítését Széchenyi, nem illeszkedhetett bele a gróf józan számításokon alapuló modern gazdálkodási elveibe.

²⁶¹Bár az 1850-es években még történt egy kísérlet a bozi fürdőélet fellendítésére, amikor a fürdőt a Hollinger Bade-Anstalt Verein irányította Simon János elnökletével, de az újabb fellendülés csupán rövid ideig tartott, mert a Fertő vizének fokozatos visszahúzódása lassan teljességgel lehetetlenné tette a fürdő fenntartását.⁶⁷⁽⁹⁹⁾

(Érdekesség-ként lehet megemlíteni, hogy ekkor omnibusz segítette a soproni polgárok Bozra való eljutását.⁶⁸⁽¹⁰⁰⁾)

A későbbiekben a soproni és más környékbeli lakosok fürdőzési igényeinek a mind jobban kiépülő Balf fürdője szolgált közeli szintérül, a közlekedési lehetőségek gyors és folyamatos javulása pedig “közelebb hozta” Sopron polgáraihoz a Dunántúl és más országrészek, sőt a külföld nagynevű fürdőhelyeit is.

2001. LV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / MUNKATÁRSAINK

MUNKATÁRSAINK

Dávidházy István műszaki tanácsadó, 9400 Sopron, Deák tér 49.

dr. Domonkos Ottó ny. múzeumigazgató, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.

dr. Egervölgyi Dezső tudományos kutató, 8420 Zirc

dr. Gimesi Szabolcs polgármester, 9400 Sopron, Fő tér 1.

Jankó Ferenc egyetemi hallgató (ELTE TTK), 9400 Sopron, Bánfalvi út 150.

Katona Csaba levéltáros, Magyar Országos Levéltár, 1250 Budapest, Pf. 3.

dr. Kubinszky Mihály ny. egyetemi tanár, 9400 Sopron, Kökényes köz 3.

Langer Ágnes tanár, 9400 Sopron, Balfi u. 11.

Lovas Gyula vasúttörténész, 9400 Sopron, Patak u. 11.

Németh Ildikó levéltáros, Soproni Levéltár, 9401 Sopron, Pf. 82.

Sümeghy József ev. lelkész, 9400 Sopron, Vitnyédi u. 7.

dr. Winkler Gábor egyetemi tanár, Nyugat-Magyarországi Egyetem, 9400 Sopron, Bajcsy-Zsilinszky út 4.

2001. LV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / MUNKATÁRSAINK / Kubinszky Mihály: Idegenforgalmi létesítmények a Lőverekben¹

262 **Kubinszky Mihály: Idegenforgalmi létesítmények a Lőverekben¹⁽¹⁰¹⁾**

Az idegenforgalom a késői 19. században kelt életre. A kezdeményezés egy felvilágosultabbá váló polgári társadalomból indult, mely a kor modernizálódó szellemében a családi kirándulásokat, a fürdőhely-látogatásokat és a turisztikát egyaránt fellendítette. Fontos feltétele volt ennek a fejlődő közlekedési hálózat, amellyel a kirándulók a kiinduló-pontokat könnyebben el tudták érni. A turisztika divatját jeles közéleti személyiségek példája is népszerűvé tette, például a bécsi orvos és szépíró Arthur Schnitzler, aki kisebb hegymászásoktól sem riadt vissza. Egyes vasúttársaságok forgalmuk növelése érdekében a turistáknak szállodákat építettek a vonalhálózatuk mentén fekvő kies pontokon. Ennek Sopronhoz közeli szép példája a Semmeringen létesített Südbahnhotel.

Magyarországon a Tátrában és Erdélyben, többnyire gyógyforrásokhoz is kötve alakultak ki a kedvelt üdülőhelyek. A fürdőhelyek az Adriai tengerpartra és a Balatonhoz vonzották a közönséget. Amikor az 1920-as trianoni békediktátum ezeknek a legnagyobb részét nemcsak elszakította Magyarországtól, de

látogatásukat is megnehezítette, hazánkban – a Balatonon kívül – a Mátra és Sopron vidéke a még mindig a kezdeti lépéseknél tartó idegenforgalom számára felértékelődött. Sopron abban az előnyös helyzetben volt, hogy a természetet kedvelő kirándulóknak csakúgy tudott élményt nyújtani, mint a művészetkedvelő városlátogatóknak. Főleg a város és a Soproni hegység között levő Lőver lett új létesítmények központja: turistaházak, szállodák, uszoda épültek.

2001. LV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / MUNKATÁRSAINK / Kubinszky Mihály: Idegenforgalmi létesítmények a Lőverekben¹ / A DTE építkezései

A DTE építkezései

Az idegenforgalom fellendítését elsőrendű feladatként kezelte és szolgálta az 1903-ban alapított Dunántúli Turista Egyesület (DTE). Egyik első jeles tevékenysége az 1906-ban Schiller Ferenc soproni építész tervei szerint felépített 27 méter magas kilátótorony volt a Nyíresen, melyet később Muck-kilátónak kereszteltek el.²⁽¹⁰²⁾ Fa tornya elpusztult, amikor az 1950-től létesített és negyven éven át fenntartott határsávba került, talapzata még látható.

A Sopronban is éledő idegenforgalom további ékes tanúsága a dr. Thirring Gusztáv által írt “Sopron és a magyar Alpok” útikalauz, mely 1911-ben jelent meg, és a rákövetkező évben már német nyelven is szolgálta főként a bécsi érdeklődőket. A Turista Egyesület további építőtevékenységét egy, az Asztalfőn felállított kunyhó képezte, melyet még a népszavazás előtt, 1921. június 12-én avattak fel. Az Asztalfő a soproniak kedvelt kirándulási útjába esett, mely Fraknó várához és a Rozáliára vezetett. Az új kis építmény sajnos már fél év múlva a forgalomnak meg nem nyitott országhatárra szorult.

[263](#)

1. A Dunántúli Turista Egyesület elnökéről elnevezett Hatvan Ferenc Turistaház a Várison az 1930-as évek végén (Sosztarits András gyűjteményéből)

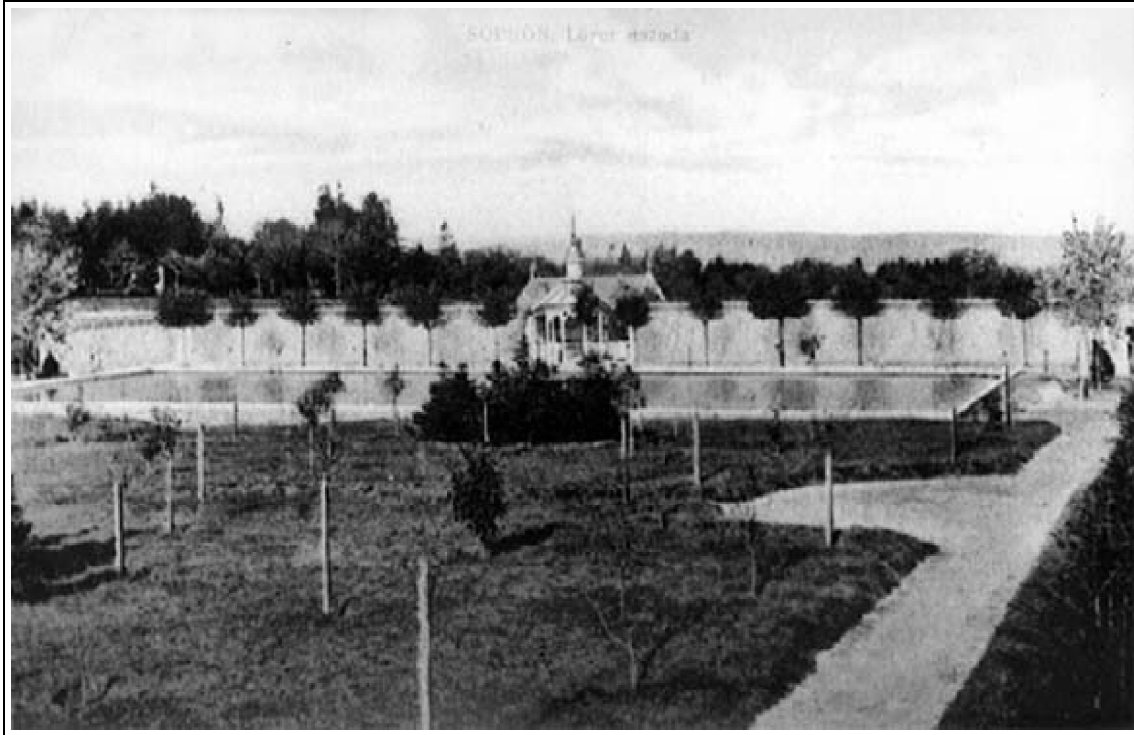
A Turista Egyesület 1924-ben építette meg a Károlymagaslat oldalában a szánkópályát és ennek végében melegedő házikót is nyitott. Ezt sikerült a következő évek gyűjtése, a város és a Soproni Városszépítő Egyesület agilis elnökének, Heimler Károlynak a segítségével turistaházzá bővíteni. 1927. június 12-én avatták fel, és a DTE elnökéről, Hatvan Ferencről keresztelték el. A második világháborúig még kétszer is kibővítették (1. kép), előbb a Váris felé néző homlokzattal egy második favázás kontyvetős épülettel, mely ugyancsak jól illett az erdő széléhez, majd 1935-ben egy modern kis szállodaszárnyal az épület nyugati oldalán. Ezt Winkler Oszkár építész tervezte. És ez az épületrész a mai napig is áll, a Hatvan Ferenc turistaház helyén 1965-ben épült Fenyves-szállóhoz (ma Löver szálló) simulva. [3\(103\)](#)

2001. LV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / MUNKATÁRSAINK / Kubinszky Mihály: Idegenforgalmi létesítmények a Löverekben1 / A Löver uszoda

A Löver uszoda

Építésének éveiben a soproni polgárok igényeit szolgálta, majd csak a két világháború közti időben végrehajtott nagyszabású átépítés és bővítés során vált idegenforgalmi objektummá a mai napig kedvelt Löver fürdő. Első tervei "Erdei forrásfürdő" névre hallgattak és 1907-ben készültek, a használatbavételi engedélyt azonban csak 1911. [264](#) május 28-án adták ki. Az építkezés azért is húzódott ilyen sokáig, mert a

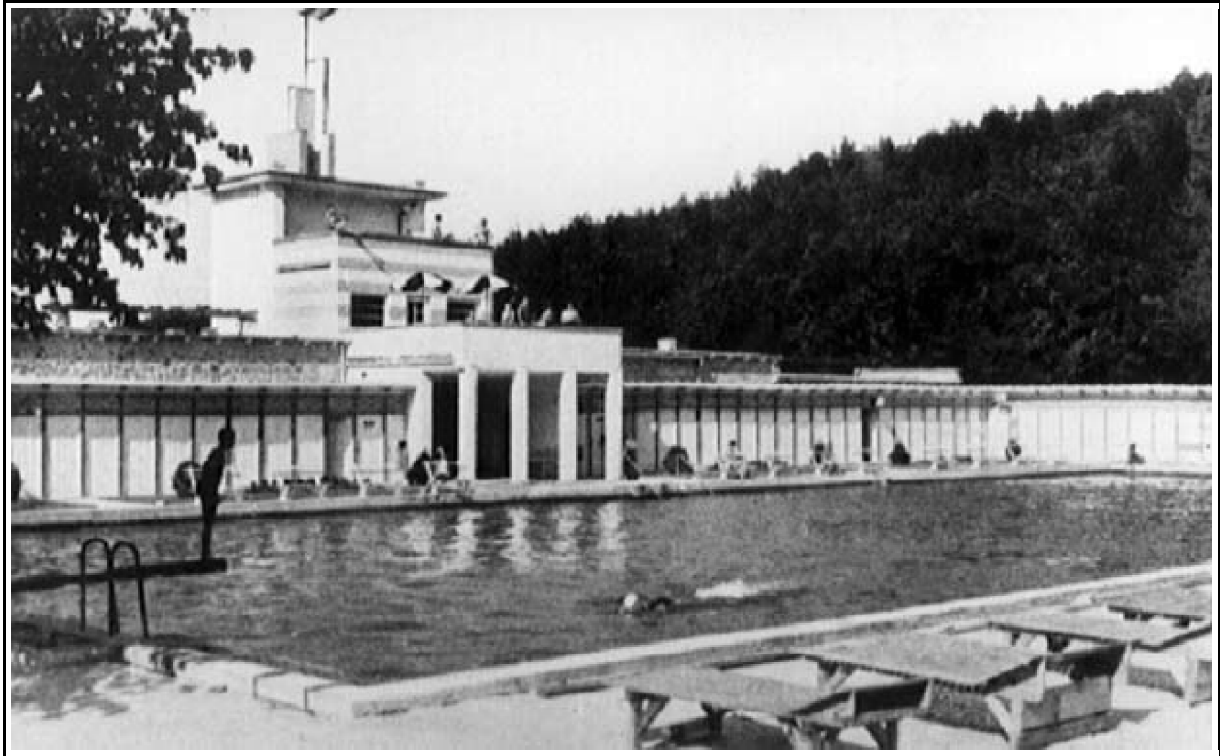
terven többször változtattak. Először a medence a jelenlegi elhelyezkedésre merőleges tengelyben feküdt volna, ami a lejtős terepen előnytelennek bizonyult. A második változatban is, amikor már mai helyzetében tervezték, a sekélyebb rész nyugaton lett volna, végül is a keleti oldalra került. Az Erdei Fürdő építetője Kaltenböck Alajos és Társai voltak, a terveket Boór Károly készítette,⁴⁽¹⁰⁴⁾ de Boór Gusztáv is aláírta. A kivitelezést is Boór Károly vezette Huber Jánossal együtt.

2. Az Erdei fürdő, a mai Lőver uszoda nyitott medencéjével a megnyitás idejében, 1911-ben.

Az uszoda területe a Deákkúti út felől volt megközelíthető egy ácsolt kapu alatt, mely az ERDEI FÜRDŐ feliratot viselte.⁵⁽¹⁰⁵⁾ A medence mentén, annak északi peremén U-alakban elrendezett 48 kabint ácsoltak, középen kis tornyos pavilonnal (2. kép), a sarkokban illemhelyekkel. A medence 20x49 méteresre volt tervezve.⁶⁽¹⁰⁶⁾ A medence vízmélysége a terveken egyenletes mértékben mélyült 1 méterről 3 méterre, de végül is mindössze 2,50 vízmélységgel épült meg. Az uszoda vízellátását a Deák kúti forrásvíz biztosította.

²⁶⁵Az uszoda területéből is kihalásoltak, amikor a nyugati oldalán, amely korábban az Aisleitner löverrel érintkezett, a Lőver körutat létesítették. Az uszoda délen az akkor dr. Baditz Zoltán tulajdonában levő löverhez csatlakozott. Ezt a régi telekhatárt az uszoda építésekor ültetett és a Lőver körútra merőleges sorban máig álló fenyőfák a városképben még most is kirajzolják. Az Erdei fürdő első kibővítését az 1920-ban épített favázás szivattyúház jelentette, mely az akkor kiépülő Lőver körúti oldal mentén a kerítés mellett egészen az 1970-es évekig fennállt. Terveit Moravetz Ferenc kőművesmester készítette.

3. A Lőver uszoda Füredi Oszkár építész tervei szerint bővült 1934-ben

A Lőver uszoda gyökeres átalakítása, kibővítése, melynek során máig megőrzött alakját lényegében már elnyerte, időben egybeesik az első Lőver szálló építésével és az országszerte fellendülő idegenforgalommal. A budapestieket kedvezményes vasúti tarifával “filléres vonatok” szállították a városba. 1932-ben 14 000 idegen fordult meg Sopronban, 1933-ban már 26 700 és 1934-ben közel 40 000, vagyis három év alatt az idegenforgalom megháromszorozódott. A gazdasági válság nehéz éveiből lassan felocsúdó polgárok, főként a budapestiek számára kedvelt nyaralóhellyé lett városunk. Ennek érdekében szállodákat építettek és modernizálták a fürdő-uszodát.

A Lőver fürdő átalakításával a Soproni Idegenforgalmi Rt. 1933 májusban bízta meg Füredi Oszkár építészt. A telep bejáratát a Deákkúti útról áthelyezték a Lőver körútra. Az uszoda területének északi oldalán, a körút és a Deákkúti úthoz emelkedő hegyoldal közé széles bejáratot építettek, mely immár a fürdőt gépkocsival látogató néhány vendég részére parkírozáshoz is helyet biztosított. A régi kabinsort megtartották, máig is [266](#) áll. Csupán a régi központi pavilont bontották el s annak helyét néhány ugyancsak elbontott kabin árán kiszélesítve hangsúlyos építészeti kompozíció került ide: a bejárat és pénztár, felettük két emeleten napozóteraszok. S mindez játékosan hangsúlyos toronyban végződik. Ez a torony – az akkori bejáratral – máig mintegy az uszoda jelképe maradt. A kabinsor elé észak felől mindkét oldalon terméskőfalas épületmenet került, [7\(107\)](#) melybe a férfi illetve női ruhatár, víztisztító- és szivattyúgépház, valamint gondnoki lakás került. A bejáró udvar felől az új épületfal ugyanolyan ácsolt pergolákkal volt koronázva, mint a Lőver körút mentén végig épített új zárt terméskőfal is, mely kerítésként szolgált és egyúttal a körút felől a betekintést meggátolta.

A fürdővizet változatlanul a Deákkútról biztosították, később a gyorsabb feltöltés érdekében a városi vízvezeték is bekötötték. A medence nem változott, de annak középtengelyében, szemben a bejáratral

gyermekmedence épült. Ennek a végében kis lépcső mögött különösen artisztikus kút áll. A régi zuhanyozókon kívül vasbeton-lábas és fedéllemezű új zuhanyozó is létesült. A terep rendezésével, a napozóhelyek mentén kőtámfallal, a ping-pong asztaloknál egyszerű rézsűvel szép kertészeti környezetet teremtettek. Az együttes körüli kőpilléres portáljára a LÖVÉR FÜRDŐ felirat került. Az átépített uszoda az 1934. évi nyári idényre megnyílt (3. kép). Vendégei nemcsak a Lőver körút mentén közelíthették meg, hanem a Sörházdombon át vágott erdei sétányon is, melyet a várostól elkülönülő helyzetére utalva egy újságíró találóan "pizsama útnak" nevezett el. A Deák kúti út mentén az emelkedő leküzdésére e gyalogsétánynak terméskő lépcsőket is építettek.

4. Az első Lőver szálló 1934-ben épült

5. A második Lőver szálló és a közrefogott étterem 1936-ban épültek.
Az együttest Greilinger Rezső városi építész tervezte.

2001. LV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / MUNKATÁRSAINK / Kubinszky Mihály: Idegenforgalmi létesítmények a Lőverekben1 / A Lőver szálló és a Lőver panzió

A Lőver szálló és a Lőver panzió

A Lőver körút mentén, a Károlymagaslat tövében, szemben a lóversenypályával, napos, déli fekvésű városi telken épült fel a Lőver szálló. A város 1932-ben tervpályázatot írt ki egy lőveri panzióra, melyre 8 pályamű érkezett be. A bírálóbizottság az első díjjal Schármár Károly tervét tüntette ki, de amikor két évvel később az immár szállodának nevezett létesítmény építésére sor is került, a város Bergmann (Boronkai) Pál mérnök irányításával mégis saját kezébe vette a tervezést. Greilinger Rezső építészmérnök háromszintes (kétemeletes) és a tetőtérbe vágott napozóterasszal egybekomponált szállodatömböt tervezett, 40 szobában 59 ágygal és 19 pótágygal. Ezt az első Lőver szállót 1934-ben adták át bérlőjének és rendeltetésének (4. kép). Az idegenforgalom említett további növekedése következtében a szálloda jól ki volt használva. Ezért a városi törvényhatóság már 1935 májusában egy második épület és a kettő között egy velük összeköttetésben álló étterem felépítését határozta el. A lejtős terep kihasználásával a közel azonos párkánymagasságú kompozíció egy emelettel nagyobb tömböt tett lehetővé, így az 1936. július 2-án megnyitott második épületben 59 szoba volt 97 ágygal és 25 pótágygal (5. kép). A Lőver szálló volt a város idegenforgalmi fellendülésének legfontosabb tényezője a két világháború közötti időszakban.

Az együttes az 1944. december 18-i bombázásnál súlyosan megsérült, részben romos állapotba került. Lépcsőzetes újjáépítése 1947 és 1952 között érdemben régi jellegéhez hasonlóan történt. A továbbiakban a Lőver szállót a várostól átvette az állam, és [268](#)előbb a Csepel művek dolgozói részére rendezett be

üdülőt, majd általános szakszervezeti üdülőként hasznosították.

A Deákkúti út mentén, szép kilátással a Felsőlőverekre és a Vashegyre épült fel 1938-ban dr. Hernfeld Pál soproni fogorvos 30 ágyas panziója, Füredi Oszkár építész tervei szerint (6. kép). Immár ezt keresztelték Lőver panzió névre. A kétszintes, lapostetős épület a harmincs évek soproni modern építészetének markáns és jeles alkotása.

6. A modern építészet hírnöke a Lőverben a Füredi Oszkár által tervezett Hernfeld panzió volt. 1938.

A Naphegyre-Vashegyre és a Felsőlőverre szép kilátást biztosító ebédlőnek az ablak-falához egy térmértani kompozíciót hangsúlyozó kerek fal-záradéku terasz épült. A panzió a pártállam idején előbb a textilipart (Bétex-üdülő), majd ugyancsak az országos szakszervezeti üdülést szolgálta. Ma is panzióként működik.

Az ifjúsági nyaralás céljait szolgálta a Simon Elemérről elnevezett Vöröskeresztes ifjúsági tábor és otthon, a Várison az Egeredi domb mögött. Ezt Hárs György tervezte 1938-ban. Az említett 1944. december 18-i bombázás során elpusztult. A vele szemben álló, a Lőver körút akkori ívét szegélyező, Winkler Oszkár által tervezett kis turistaotthon viszonylag igénytelen épület volt és maradt, egy ideig Hajógyári üdülőként szolgált. Ennél jelentősebb volt a Pedagógus üdülő, amelyet többször bővítettek, majd 2001-ben bezártak.

269A "Gruber" a Villa-sor lőverjeinek kiépítése idején az 1890-es években a soproniak kedvelt kiránduló-vendéglője volt. A hangulatos, cigányzenés estékről Becht Rezső életrajzi írásaiban emlékezik meg. Az étterem-panziót az 1930-as években modernizálták, és az 1949. évi államosításig fogadta a vendégeket. 1960-ban Rácz György és Sundhausen Béla tervei szerint az Állami Szanatórium gyermek-osztálya céljaira átépítették, ekkor épült a város felőli loggia. A körút felé ma is a régi, primitív architektúrája mutatkozik.[8\(108\)](#)

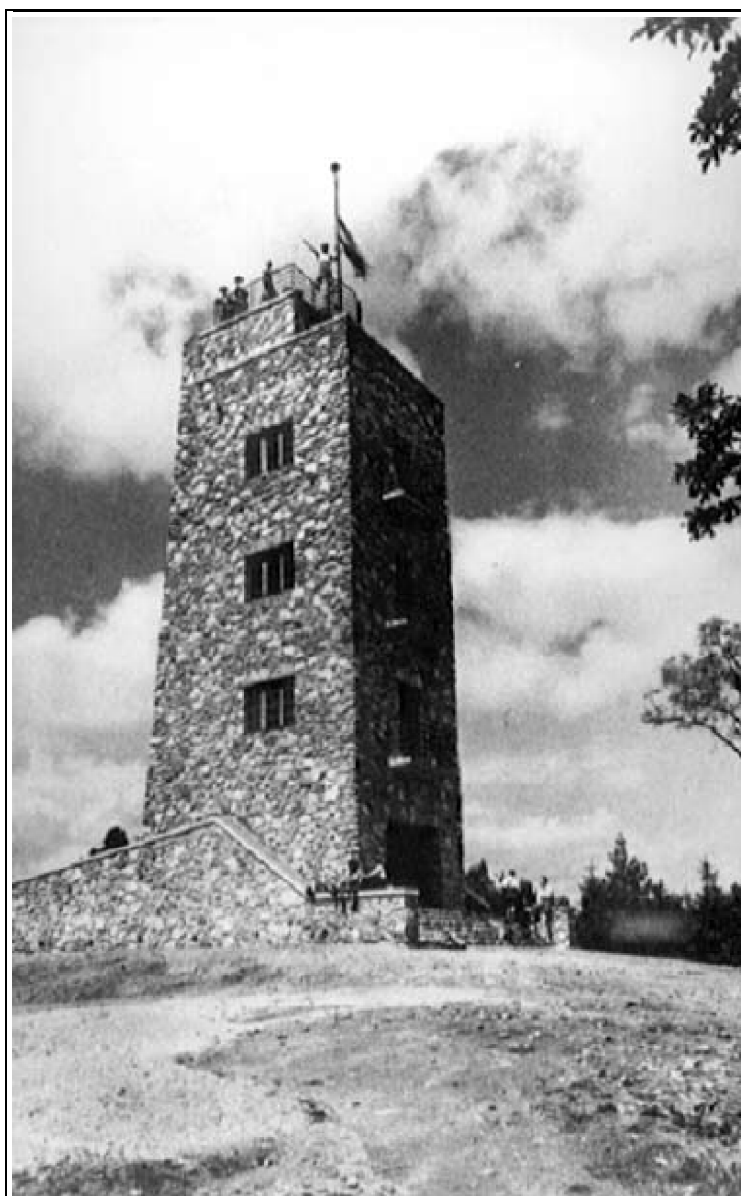

7. Az idegenforgalom élénkítését szolgálta az 1935-ben épült zenepavilon a Várison is

Az idegenforgalom nagyszabású fellendítését szolgálta volna az Újságíró Szövetség nagy üdülője, melynek építését 1943-ban Tömböly Dénes budapesti építész tervei szerint, a város támogatásával meg is kezdték. A háború végéig nem sikerült befejezni, a gazdátlanra vált félig kész épület ezt követően sokat károsodott. Az épületet az Állami Szanatórium első tömbjeként csak 1955-ben nyitották meg. Betegei révén ebben a megváltozott funkcióban csak közvetve szolgálhatta az idegenforgalmat.

A Löver szállók és a Turistaház között, a Váris ligetes erdejében, közel a Körúthoz 1935-ben zenepavilont építettek (7. kép). Az ovális alaprajzú és oszlopokon nyugvó vízszintes tetővel védett zenekari emelvény architektúrája merőben eltért az Erzsébet kert régi ácsolt zenepavilonjától, amit a katonazenekarok még ezekben az években is használtak. Az Erzsébet kertben estéknként szólt a zene, míg a Várison inkább délután, ami a létesítménynek a kirándulók igényeit kielégítő, idegenforgalmi jellegét tanúsítja.

8. A Soproni Városszépítő Egyesület által Winkler Oszkár építész tervei szerint 1935-ben épült Károlymagaslat-kilátótorony az idegenforgalom maradandó architektonikus attrakciója Sopronban.

2001. LV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / MUNKATÁRSAINK / Kubinszky Mihály: Idegenforgalmi létesítmények a Lőverekben1 / A turizmus létesítményei

271A turizmus létesítményei

Winkler Oszkár építész tervezte a városnak szinte egyik szimbólumává vált Károly-magaslati kilátótornyot (1935),⁹⁽¹⁰⁹⁾ melyet a Soproni Városszépítő Egyesület a város támogatásával a régi favázas kilátótorony helyébe állított (8. kép). Ez a mai napig a soproniak és a városba látogatók sétáinak egyik kedvelt

célpontja. A soproni hegységbe kirándulók igényeinek kielégítésére épült 1938-ban Winkler Oszkár építész tervei alapján az István menedékház, az említett Muck-kilátótorony mellett a Soproni hegység Nyíresnek nevezett tetőjén, mintegy 6 km-re a várostól. Emeletén nemcsak kétágyas, de a kirándulók részére csoportos hálóterem is nyíltak. Az épület az akkor már világszerte elismert modern finn építészettel rokon architektúrával, a homlokzatokon a szép táji környezetbe jól illő kő és fa elemekkel mutatkozott (9. kép).

Az országos térképészeti felméréshez 1939-ben favázás ún. háromszögelési pontokat építettek. A munka elvégzése után az Alsólőver mentén a Sörházdomb legmagasabb pontján álló tornyot a közönség kilátótoronyként használhatta, a lakott terület közelében álló kilátót a remek panoráma miatt a közönség is megkedvelte. Ezért a háború végén megsérült torony helyén 1969-ben Rosenstingl Antal építész mérnök tervei szerint fából új kilátótornyot építettek.

9. A Muck-kilátó Schiller János soproni építőmester alkotása, előterében a Winkler Oszkár építész tervei szerint 1938-ban épült István menedékház áll.

10. Az egykori Turista-ház helyén 1965-ben épült a Fenyves-szálló Perczel Dénes építész tervei szerint. 1982-ben Winkler Gábor építész tervei alapján bővült. Ma ez viseli a Lőver-szálló nevet.

Ez a létesítmény városközelsége és a kínálkozó szép panoráma miatt egyaránt kedvelt volt. Kár, hogy a faanyag romlása miatt csak rövid ideig állt, 1983-ban el kellett bontani. Az Erdőgazdaság 1975-ben tekintélyes, 20 m magasságú kilátótornyot épített fából a Kövesháton (Wanzing – Poloskabérc), majd 1980-ban a régi helyén egy érdekes konstrukcióval új kilátótornyot létesített – ugyancsak fa tartószerkezettel – a Várhelyen. Mindkettőt Somfalvi György faipari mérnök tervezte. Az időjárásnak itt is fokozottan kitétt építmények gyorsan romlottak, a Poloskabérci kilátót Hadas László építész tervei szerint 1992-ben egy új, alacsonyabb kilátótornyral helyettesítették, a Várhelyi kilátó felújítása most van folyamatban. A Városszépítő Egyesület 1989-ben nyitotta meg a Vashegyi Gloriettet, melyet a szinte már feledésbe merült, akkor Lőver-magaslatnak nevezett, de a térképeken ugyancsak Gloriett néven szereplő, első világháború előtt ácsolt létesítmény helyére állított, Fekete Zoltán építész tervei szerint.

2001. LV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / MUNKATÁRSAINK / Kubinszky Mihály: Idegenforgalmi létesítmények a Lőverekben1 / Újabb szállodák

Újabb szállodák

A második világháborút követő években az idegenforgalom igazi kibontakozását előbb a háborús pusztítások, majd a határsáv által korlátozott utazási lehetőségek szinte lehetetlenné tették. A vendégfogadás az 1950-es évektől a vállalati, illetve szakszervezeti üdülésre összpontosult, amely a szocialista társadalom sajátos idegenforgalmának tekinthető. Ennek vívmányai közé sorolható a KPVDSz¹⁰⁽¹¹⁰⁾ 600 ágyas nagy üdülőszállójának ²⁷³az építése Cserhalmi József és Hegyi György építészek (Győri Tervező Vállalat) tervei alapján 1973-ban (10. kép). Az épület az egykori lőversenypálya

helyét foglalta el. Befogadóképességével a Sopronba látogatók számát jelentősen megemelte. 1965-ben az egykori, immár bontásra érett Turistaház helyén felépült Perczel Dénes (KÖZTI) tervei szerint, immár kifejezetten az újjáélesztendő idegenforgalom céljaira a Fenyves szálló, melyet Winkler Gábor tervei alapján 1982-ben kiegészítettek (11. kép).

11. A 600 ágyas szakszervezeti üdülő 1973-ban Cserhalmi József és Hegyi György építészek tervei alapján épült, ma Hotel Szieszta a neve.

Ezt az épületet keresztelték át a bővítés nyomán Löver szállóra, míg a régi Löver szálloda két épületét, melyek ma Maroni névre hallgatnak, Solt Herbert tervei szerint 1984-ben korszerűsítették (12. kép). Az ötven évvel korábbi elrendezés (többek között a közös fürdőszobák) már nem feleltek meg a mai igényeknek.

Az idegenforgalmat és vendéglátást szolgálja a Ráskai Péter győri építész tervei alapján 1991-ben a Nándormagaslat tövében, a Felsőlöver szélén felépített Evangélikus vendégház. Nemes architektúrája szépen illeszkedik a táji környezetbe.¹¹⁽¹¹¹⁾ A Nándormagaslat másik oldalán 1994 és 1998 között épült Szent Korona szálló játékos-tornyos architektúrával ugyancsak jól illik a környezetbe. Az Alsólöver lazán beépített kertjei közé szépen illeszkedik a Panoráma szálloda, Kubinszky András építész tervei szerint épült 1982-ben (13. kép).

274

12. A régi Lóver szállót Solt Herbert építész tervei szerint 1984-ben korszerűsítették, arculata is megváltozott.

13. A Panoráma szállodát az Alsólóver kertjei közé Kubinszky András építész tervei szerint építették 1982-ben.

2001. LV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / MUNKATÁRSAINK / Kubinszky Mihály: Idegenforgalmi létesítmények a Lőverekben1 / A fedett uszoda

275A fedett uszoda

Természetesen korszerűsödött a Lőver uszoda is, amire annál nagyobb szükség volt, mert a városi úszósport és a polgárság két régi kedvelt Ikva-fürdőjét, a Nagyuszodát és a Kíszodát a patak vizének szennyezettsége miatt nem lehetett fenntartani, és így Sopron egyetlen fürdője – a távolabbi Tómalom és a Fertő tó mellett – a Lőver uszoda maradt. Medencéjét 1961-ben a vízszivárgások radikális csökkentése céljából vasbetonteknővel bélelték ki, amivel méretei mindkét irányban kissé csökkentek; egyébként immár közel egy évszázada van használatban.¹²⁽¹¹²⁾ A városnak régi terve volt egy fedett uszoda építése, ezt először egy, a Torna utca északi oldalán, a Pannónia szálló mögötti területre tervezett kád-közfürdőhöz csatlakozva kívánták megoldani. Az építés nem jutott túl az 1928-ban kiírt, majd 1929-ben elbírált tervpályázaton, a megvalósítás még negyven évig húzódott.

1974-ben a Győri Tervező Vállalat soproni irodájában Tolnai Lajos építésszámológus kapta a feladatot fedett uszoda építésére, 33,3 méteres medencével. Ehhez kisajátították a meglévő Lőver uszoda déli oldalán a Lőver körút és a Deákkúti út által határolt egész területet, két lakóépülettel és az egykori – háborúban megsérült majd részben már lebontott – Hűvösvölgyi vendéglővel. Tolnai Lajos építész az épület fő tömbjét a Lőver körút ívéhez igazodó centrális kompozícióba foglalta. Az épület markáns megjelenésű fedése egy narancs-fehér színmintás műanyag Graboplast kupola volt, mely enyhe belső atmoszférikus túlnyomással tartotta alakját. Az épületet 1977. december 16-án nyitották meg. A műanyag fedés élettartama csak 5 év volt, ezért ennek lejárta után az időközben fontos szemponttá vált energia-takarékosság érdekében kisebb hőveszteséget biztosító, masszív szerkezetű, ragasztott fatartós kupolát építettek (1982–1983)¹³⁽¹¹³⁾. Kontúrja a műanyagfedésű korábbi kupolához hasonló maradt. Az áttervezést is Tolnai Lajos (immár a budapesti KÖZTI keretében) végezte. A Lőver uszoda régi épületét a fiatalon elhunyt Köves László igazgató az immár hagyományos idegenforgalmi jellegre tekintettel mintegy műemlékként kezelte, és így örvendetes módon megőrizte.

Az egykori katonai főreáliskolának a mai Egyetem kertjében levő, 1894-ben épült régi házi uszodája, mely műugró-toronnyal is rendelkezett, napjainkra bezárta kapuit a nagyszámú egyetemi hallgatóság előtt.

2001. LV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / MUNKATÁRSAINK / Kubinszky Mihály: Idegenforgalmi létesítmények a Lőverekben1 / A régi és az új vendéglők

A régi és az új vendéglők

A Felsőlőverben a Hársfa soron két kedvelt vendéglő is állt, a Svájcherház és az Alm. Mindkettő kisebb löveri nyaraló méretével mutatkozott, a verandák szolgálták étteremként. Mindkettőhöz vadgesztenyefákkal árnyékolt kavicsolt kerthelyiség csatlakozott, és – ez volt talán a legfőbb attrakciójuk – tekepálya is tartozott. A tekepályák a heti egyesületi találkozók gyakori helyszínéül szolgáltak. Az Almot a közeli Bánfalváról is sokan felkeresték. Szólt itt vasárnaponként a sramli-zene is. A Svájcherház 1952-ben megszűnt, az Alm, amelyet Alpesi-re kereszteltek át, még az állami vendéglátást is szolgálta, sőt Tolnai Lajos (GyTV) építész tervei alapján modernizálták is. Sajnos ezt ²⁷⁶követően érte a pangással járó csapás, elvesztette régi hangulatát és vendégeit egyaránt. 2001-ben új funkcióra átépítették.

A Deákkúti úton, a Prinz-pihenővel szemben állt az ugyancsak löveri lakra emlékeztető Húvösvölgyi vendéglő, mely ugyancsak kerthelyiséggel és tekepályával fogadta vendégeit. 1944. december 18-án egy fel nem robbant bomba károsította meg. Egykori területén ma a Lőver-uszoda autóparkolója található.

A Lőver körút mentén két új étterem is létesült. A Hidasi Jenő tervei alapján a Lőver körút felsőlőveri szakaszán 1988-ban épített hangulatos megjelenésű Sas-fogadóhoz néhány vendégszobával panzió is csatlakozik. Vele szemben, a Sörházdomb tövében, a Deákkúti útról is megközelíthetően épült fel Fekete Zoltán építész (GyTV) tervei alapján a Jahoda Maja belsőépítész által igényesen berendezett étterem (1984), melyet megint csak Fenyvesnek neveztek el. Az épület jelenleg üres, nem bérlí senki. Félő, hogy éppen ennek és a többi említett kisvendéglőnek a bezárása, megszűnése arról tanúskodik, hogy a Lőver egésze mindinkább lakóterületté válik, és egykori idegenforgalmat is vonzó jellegét sajnos kezdi elveszíteni.

2001. LV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / MUNKATÁRSAINK / Jankó Ferenc: Sopron történelmi épületállományának funkcionális hasznosítása¹ (Első. rész)

277 Jankó Ferenc: Sopron történelmi épületállományának funkcionális hasznosítása¹⁽¹¹⁴⁾ (Első. rész)

2001. LV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / MUNKATÁRSAINK / Jankó Ferenc: Sopron történelmi épületállományának funkcionális hasznosítása¹ (Első. rész) / I. Bevezetés

I. Bevezetés

Sopron társadalmi–gazdasági életében fontos szerepet tölt be a címben említett történelmi épületállomány, illetve városrész, hiszen a város központja, belvárosa, s a hozzá szervesen kapcsolódó, régi “külvárosok” – melyek már a mai külső városrészekkel tartják a kapcsolatot – eredete messze a középkorba nyúlik vissza. A vizsgálat célja feltárni e városrész(ek) jelenlegi működését, funkcionális hasznosítását.

Milyen lehetőségeket rejt egy történelmi városrész, amely épületeinek nagy részét a műemlékvédelem keretei közé foglalták, és amely az egyik legkevésbé megbontott, jól megőrzött, évszázadok nyomait magán viselő városrész egész Magyarországon? Tükröződik-e a műemlékek kiemelt megkülönböztetése funkcionális szerepükben is? Milyen problémák, konfliktusok adódnak egy ilyen különleges bánásmódot igénylő városrészben? Ezekre a kérdésekre is keresi a választ e dolgozat.

A vizsgálat területe magában foglalja az ellipszis alakú Belvárost és a hozzá kapcsolódó történelmi külvárosokat, amelyek külső határát kisebb egyszerűsítésekkel a külső városfal adja. Ma már e védmű is csak részleteiben van meg, de nyomvonala többnyire jól megállapítható. Ahol már a telekrend sem tükrözi a fal egykori futását, ott az egyszerűség kedvéért a telektömbök határai szolgáltak választóvonalul.²⁽¹¹⁵⁾ Sok helyen ma is éles a városképbeli különbség a falon belüli és kívüli negyedekben, viszont vannak a városfal egykori vonalán belül olyan városrészek is, amelyeknél teljesen átformálták a korábbi telekfelosztást, s új utcákat nyitottak.

Ezeket a részeket sem hagytuk ki a kutatásainkból, hiszen csak így lehet folytonos fejlődésről beszélni. Természetesen a belső városmagban is vannak új házak (amelyek főleg a második világháború pusztításai

miatt keletkezett foghíjak beépítései), ezeket sem lehetett kizárni a vizsgálatokból.

A tanulmány elkészítéséhez szükséges adatokat egy kérdőíves felmérés segítségével, többszöri "terepbejárás" alkalmával gyűjtöttük össze 2000 nyarán; ezek mellett az 1990-es népszámlás adatait is felhasználtuk. A kérdőíveken többnyire az épületekre vonatkozó adatok szerepeltek. Az adatfelvételben nehézséget okozott, hogy nem lehetett mindig eldönteni, mi számít egy épületnek, egy lakóháznak. Sem az alaki, a funkcionális, vagy a cím szerinti lehatárolás, sem pedig a helyrajzi számok nem adtak egyértelmű támpontot. Olyan házak is akadtak a vizsgált területen, amelyek mind különálló tömböt képeznek, mégis csak egy helyrajzi számot kaptak (lakótelepek); és olyan egy lakcímmel rendelkező házszám is volt (gazdaházak vagy részházak), melyeknél az 278 egyes házrészek külön helyrajzi számot kaptak. A nagy tömbházak pedig lépcsőházanként külön-külön címmel bírtak. A felmérés során az alaki lehatárolás volt a döntő szempont, így épületek, épüle csoportok, mint alaki egységek kerültek a kérdőíveken felvételezésre.

Az adatlapokon olyan pontok is szerepeltek, melyeket kifejezetten csak forráskutatással lehetett megválaszolni (pl. az ingatlanok tulajdonosai, régi funkciók), vagy csak részben kellett, illetve lehetett a terepen megállapítani (építési idő, építészeti stílus; műemlékvédelmi besorolás stb.).

A következő ismérvek kerültek rögzítésre: a telek (telekcsoport) beépítésének jellege; a lakások száma; az ingatlan tulajdonosa; fő építési idő és építészeti stílus; régi műemlékvédelmi besorolás, műemléktábla, emléktábla megléte; emeletek száma; tetőtér és pincetér beépítésének jellege; az épület állapota; az épület funkciói, hely (és esetleg nettó alapterület) szerint; a régi funkciók és végül az egyéb megfigyelések (1. ábra).

A statisztikai adatfeldolgozás eredményeinek bemutatásához a vizsgált területet több részre osztottuk. Ez a felosztás már nem előzmények nélküli, Thirring Gusztáv feldolgozását követi, aki azonban még egy homogénebb Sopronnal dolgozhatott. Az 1930-as években a külső városfal még jobban elhatárolta a "rég" Sopront, a városfalnak még hosszú szakaszai voltak meg a város ÉNy-i és DK-i részén, ezeken a részeken – mint már említettük – az adatok felvételekor egyszerűsítéseket kellett végezni.

Thirring Belvárosra, Várkerületre, Nyugati, Déli, Keleti, és Északi részre osztotta a területet, s körzethatárai főleg telekhatárokon futnak, nem pedig a tömbökéin.³⁽¹¹⁶⁾ Ma a népszámlálások számára számlálókörzetekre osztották fel a városokat, így Sopront is. Érthető módon ez a felosztás már nem követi a régi, Thirring féle beosztást, a határok, tömbhatárok sokszor többé-kevésbé túlnyúlnak a külső városfal által körbeölelt területen.

Mivel a Várkerület öve ma is egy funkcionális egység, a Belváros pedig történeti egész, ezeknél Thirring felosztása volt követendő. A többi esetben, Thirring elnevezéseit megtartva, új tömbhatárokat alakítottunk ki, figyelembe véve a külvárosok városképi és funkcionális képződményeit is (1. térkép).⁴⁽¹¹⁷⁾

2001. LV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / MUNKATÁRSAINK / Jankó Ferenc: Sopron történelmi épületállományának funkcionális hasznosítása¹ (Első. rész) / II. Az épületállomány morfológiai képe, kora és állapota – területi különbségek

II. Az épületállomány morfológiai képe, kora és állapota – területi különbségek

Vizsgálati területünkön az épületek 27%-a épült 1800, 65%-a 1900 előtt. A második világháborúig mintegy 78%, a rendszerváltozásig pedig kb. 96% készült el, illetve kapta meg mai alakját.⁵⁽¹¹⁸⁾ Az épületállomány

kb. 2/3-a vagy 3/4-e ezek alapján történelminek nevezhető (1. táblázat, 2. térkép).

279

TELEK SORSZÁM: _____ DÁTUM: 2000. ____

CÍM: _____ NÉV: _____

Épület _1 Épület építés alatt _2 Foghíjtelek _3 Foghíjtelek ideiglenes hasznosítással _4 _____

Lakóház _1 Középület _2 Vegyes haszn. _3 Ker., mezőg., közl., vagy ipari célú épület _4 Melléképület _5

Lakások száma (kb.): ____ Tulajdonos: _____ Gazdaudvar (1) (2) (m)

FŐ ÉPÍTÉSI IDŐ:

1400 előtt _1 1401-1500 _2 1501-1600 _3 1601-1700 _4 1701-1800 _5 1801-1900 _6 1901-1945 _7

1946-1989 _8 1990 után _9 Építési idő(k): _____

ÉPÍTÉSZETI STÍLUS:

Román _1 Gótikus _2 Reneszánsz _3 Barokk _4 Klasszicista _5 Romantikus _6 Historizáló _7

Szecessziós és századforduló _8 Modern (avantg.) _9 Szocialista realista _10 Modern (szoc.) _11

Posztmodern és kortárs _12 Egyéb, nem jellemző _13

Régi műemlékvédelmi besorolás:

„Műemlék” tábla: van nincs Emléktábla: van nincs

Emeletek száma: Tetőtér beépítés: van nincs Pincetér vagy alagsor beépítés: van nincs

ÉPÜLET ÁLLAPOTA:

Romos _1 Erősen sérült homlokzat _2 Közepesen sérült homl. _3 Enyhén sérült homl. _4 Jó állapotú, régi ház _5 Felújított _6 Csak a földszint felújított _8 Felújítás alatt _9 Új _10 Üresen áll

FUNKCIÓ(K):	Helye:	Alapterülete m ² -ben (ker. és vendégl. esetén):
1. _____	-1 ☐ 0 ☐ 1- ☐	-30 ☐ 30-50 ☐ 50- ☐
2. _____	-1 ☐ 0 ☐ 1- ☐	-30 ☐ 30-50 ☐ 50- ☐
3. _____	-1 ☐ 0 ☐ 1- ☐	-30 ☐ 30-50 ☐ 50- ☐
4. _____	-1 ☐ 0 ☐ 1- ☐	-30 ☐ 30-50 ☐ 50- ☐
5. _____	-1 ☐ 0 ☐ 1- ☐	-30 ☐ 30-50 ☐ 50- ☐
6. _____	-1 ☐ 0 ☐ 1- ☐	-30 ☐ 30-50 ☐ 50- ☐

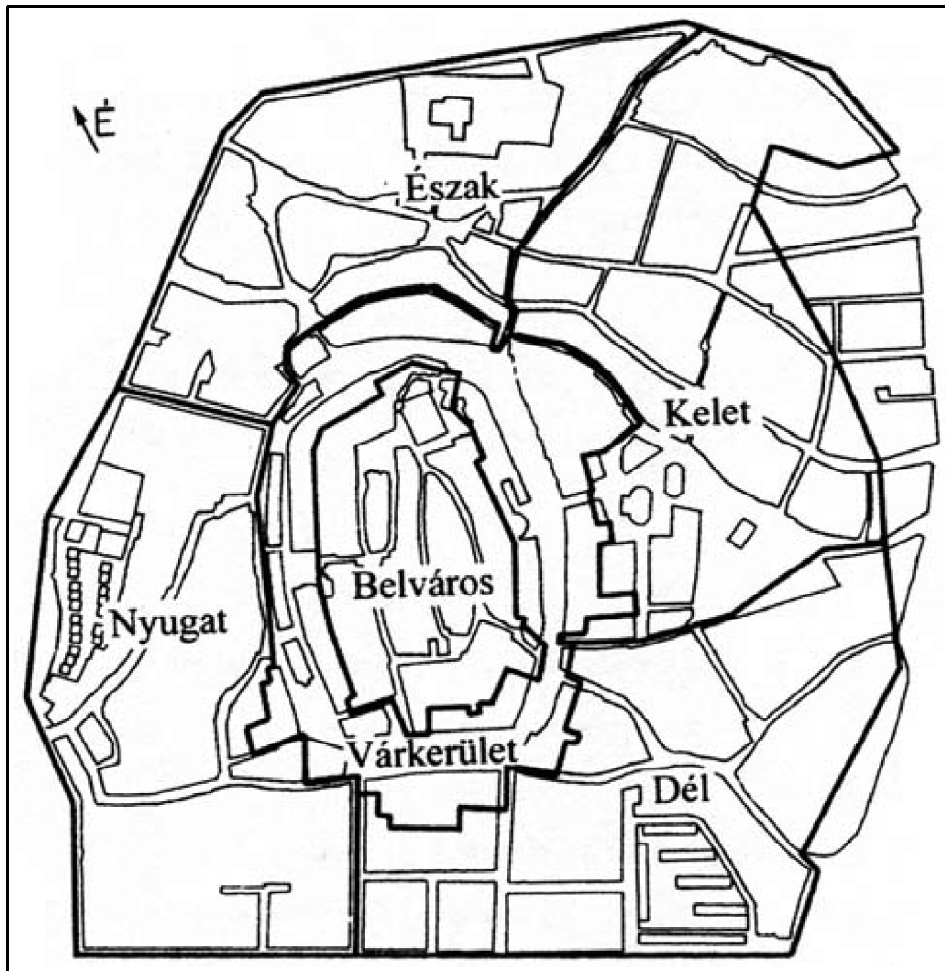
RÉGI FUNKCIÓ(K): _____

EGYÉB: _____

_____

_____

1. ábra

1. térkép. A történelmi városrész statisztikai beosztása, 2000. július.

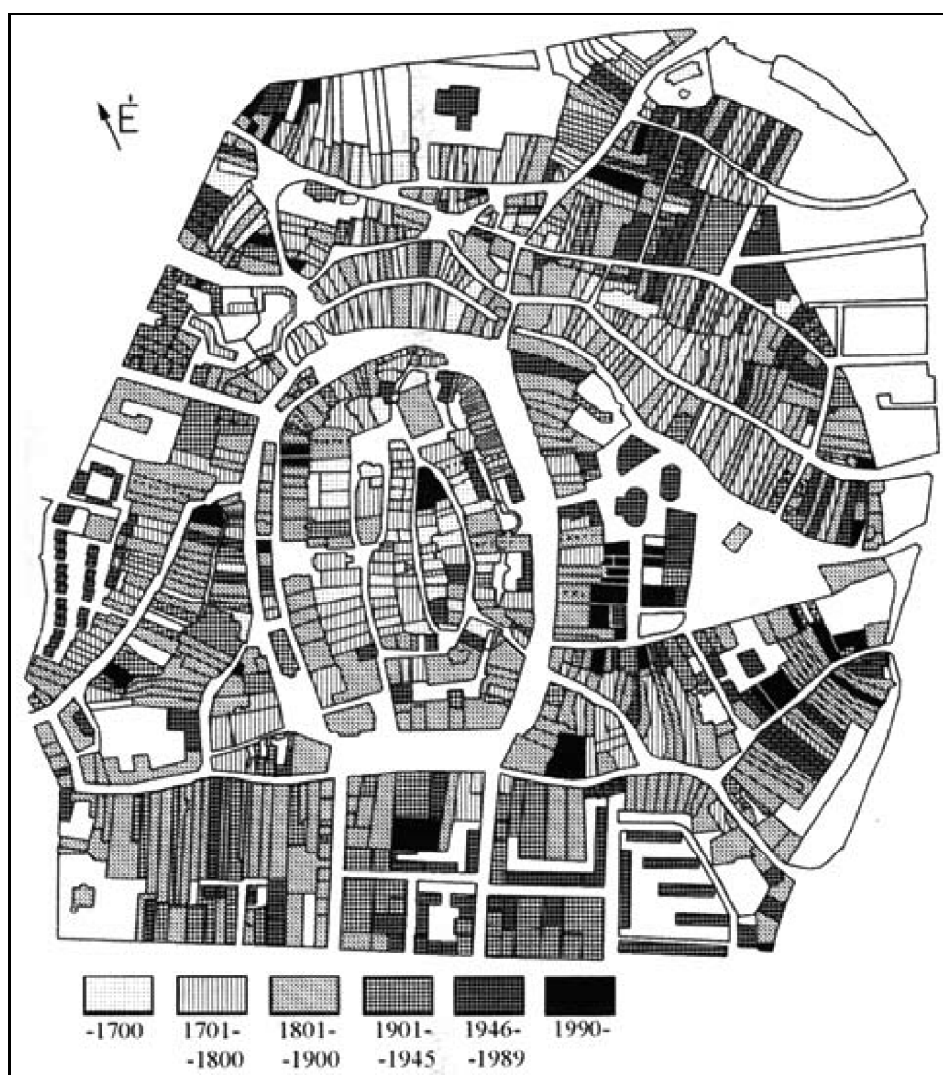
1. táblázat

	-1700	1701-1800	1801-1900	1901-1945	1946-1989	1990-	Öss
Belváros	36	46	23	4	7 (7)	1 (1)	1
Várkerület	3	36	92	16	8 (5)	3	1
Nyugat	2	22	89	32	46 (1?)	3	1
Dél	0	14	70	36	54 (10?)	13	1

Kelet	8	56	76	27	62	16	2
Észak	23	54	65	29	18	8	1
Összesen	72	228	415	143	196	44	10

Az épületek jellemző építési ideje a vizsgálati területen 2000 júliusában.⁶⁽¹¹⁹⁾ A zárójelbe írt adatok az 1944-1945-ös bombázások okozta foghíjbeépítések számát mutatják.

281

2. térkép. Az épületek fő építési ideje, 2000. július. Saját felmérés.

A vizsgálati terület szinte egésze zárt beépítésű, a két lakótelep és néhány nem lakófunkcióra épült épület

képez csak kivételt. A gazdanegyedek mára megmaradt, az utcára merőleges hossztengetyű házai is tulajdonképpen zárt utcaképet mutatnak a magas, falazott, legtöbbször barokk kosárféves kapujukkal, ezek azonban valójában hézagos utcafrontot jelentenek.

A középkori eredetű belvárosi telekrend többnyire rendkívül magas beépítettségi fokkal rendelkezik, leggyakoribbak a zártudvaros házak. A külvárosok telekrendszerének [282](#)alapját szintén nagyon régi, középkori telekbeosztás adja, ez viszont mára jobban átalakult. Az északi és keleti külvárosokban a telkek hátsó határát részben az Ikva képezi, a telkek a szintvonalakra merőlegesen hajlanak. Délen egyenesebb, szabályosabb a telkek futása, kiegyenlítettebb a terep. Itt alakították át legjobban a telekrajzolatot, amely tudatosabb városépítésre mutat.

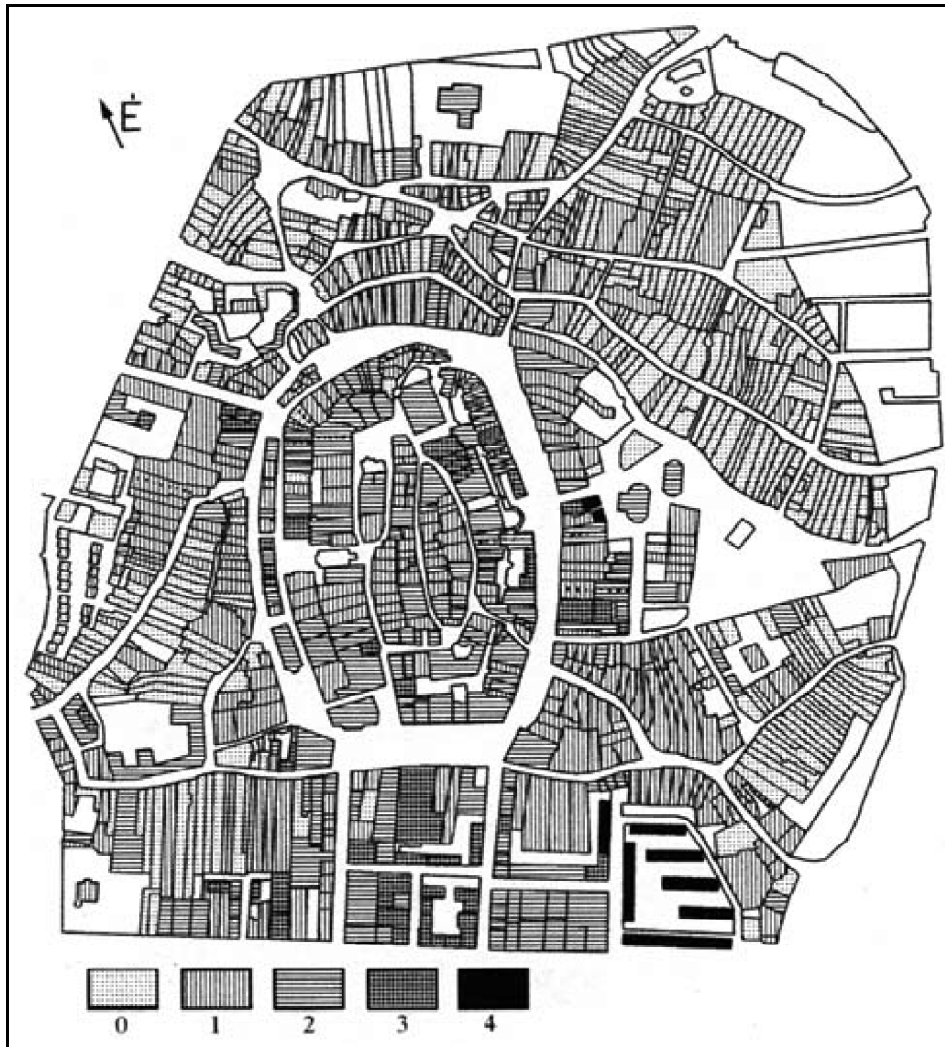
A függőleges beépítés a legegyszerűsebb az ősi városrészben, az épületek főleg egy- és kétemeletesek, s csak néhány háromemeletes épület van. A magasabb épületek a két tér – a Fő tér és az Orsolya tér – körül csoportosulnak. Mindezekkel együtt az épületek párkánymagassága végig közel azonos szintben húzódik, csak néhol bontja meg az egységet egy-egy későbbi keletkezésű ház (pl. Templom u 8., Orsolya tér 4.). Ez a városképi egység nagyon fontos, csak ennek megőrzésével maradhat a Belváros vonzó a turizmus számára (3. térkép).

A Várkerület öve főleg északkeleti részén mutat változatosságot. Itt a kis kereskedőházak ugyanúgy megtalálhatók, mint a nagyobb, emeletes polgárházak. A fejlődés, átalakulás egy szinten megállt, s ez konzerválódott. A Belváros körül az 1944-45-ös bombázások után beépített két nagy tömbház (Várkerület 96/a. sz. és 100-102. sz.) okoz leginkább diszharmoniót.[7\(120\)](#)

A külvárosok magjait képező régi utcák képe változatos. A földszintes házak közé beékelődött emeletes házak adják például a Rákóczi utca sajátosságát, ez is mutatja későbbi fejlődését. Az Újteleki utca a Várkerület felé “magasodik meg”. Ugyanígy a Balfi, Bécsi, Szent Mihály, Rózsa és Halász utcák beépítése a Sas tér irányába jól kirajzolja az egykori fő forgalmi útvonalat. De a többséget itt a földszintes házak adják, amelyekben a 19. századi falusi házak városi előképei rögzültek.[8\(121\)](#) Ezekre egyenként más és más korok nyomták rá bélyegeiket. A barokk jelleget legjobban a keleti és az északi városrész őrzi, ebben korunk műemlékvédelmének is nagy szerepe volt, hiszen amely házak nem kaptak műemléki védelmet, azok mára még jobban átalakultak (3. térkép).

A történelmi városrész területén a foghíjak száma kevés – a kertként funkcionáló beépítetlen telkeket nem számolva arányuk csak 1% –, s csak egy-két bántó foghíj akad (például kettő egymás mellett a Várkerületen, s több az Újteleki utcában, Balfi utcában). A foghíjak egy része nem is volt soha beépítve, egy-egy ház kertjeként maradtak meg. A városrész legfiatalabb területe a Füredi sétány környéke. Ezen utca csak a rendszerváltozás után vált igazán közterületté, épületeinek nagy része a 90-es években létesült. A környék kiépülése még ma sem fejeződött be: ez a város legbántóbb rendezetlen közterülete, amelyen két telek is beépítésre vár még.

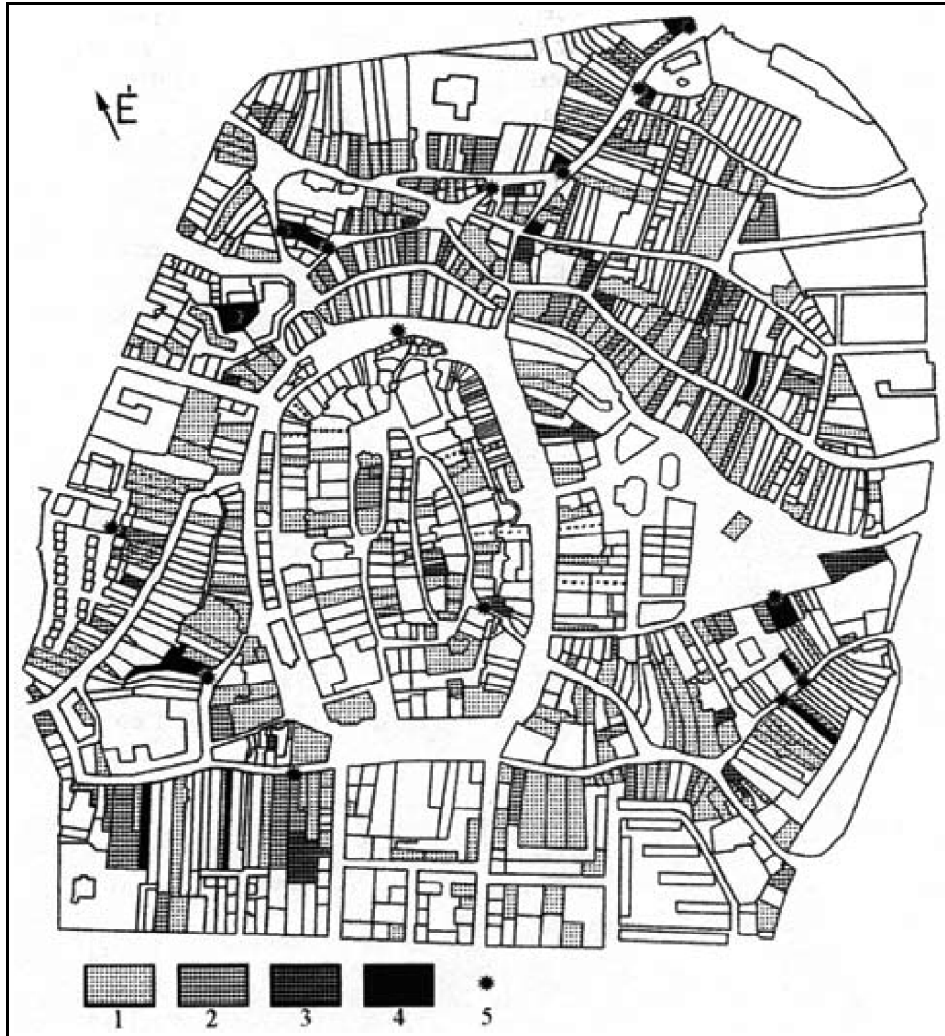
[283](#)

3. térkép. Fügőleges beépíttség: emeletek száma, 2000. július. Saját felmérés.

A vizsgált területen az épületek állapotuk szerint⁹⁽¹²²⁾ “normálisan”, “egészségesen” oszlanak meg: a legtöbb jó karban van (37,62%), s kevesebb a sérült és a felújított ház.¹⁰⁽¹²³⁾ Tulajdonosuk szerint a magántulajdonban és megosztott tulajdonban lévők mellett (69,04%) az önkormányzati ingatlanok képezik a legnagyobb tételt (14,26%). Ez utóbbiak állapota már polarizáltabb képet mutat, nagyobb a sérült házak aránya, amiben a műemlékeknek nagy szerepe van (bővebben I. a második részben). Az egyházi tulajdonú épületeken belül éles különbségek figyelhetők meg. A templomok állapota megfelelő, a lakóházak azonban rendszerint nagyon rossz állapotúak, némelyik jelenleg üresen áll.

284

4. térkép. Sérült állapotú épületek, 2000. július. Saját felmérés.

– 1: enyhén – 2: közepesen – 3: erősen sérült homlokzat 4: romos 5: állapota miatt üresen áll.

A központi költségvetési szervek által birtokolt és a társas vállalkozások ingatlanjai egy-két kivételtől eltekintve jó vagy megfelelő állapotban vannak. Az épületek állapota a Belváros Fő tér körüli részén, és a Várkerületen legjobb. A Belváros derekától azonban dél felé egyre több elhanyagoltabb küllemű ház jelenik meg. Az Új utca mutatja a legellentétebb képet, a sok felújított épület között néhány rossz állapotú bújjik meg. A Belváros “szégyenfoltja”, a Hátsókapunál álló Hasenauer-ház, üresen, betört ablakkal várja sorsa jobbra fordulását.

285A Várkerület mutatja a leggondozottabb képet, az épületek 79,11%-a jó állapotú, felújított, vagy felújítás alatt van (ez az arány a Belváros esetében 71,43%). Azért sajnós itt is vannak kivételek, s ezek többsége önkormányzati tulajdonú épület. A Budapesten oly gyakori jelenség, miszerint az épületeknek csak a földszinti – rendszerint üzletekhez kapcsolódó – homlokzatait renoválják, szerencsére ritka, előfordulása itt csak 9%-os. Bár ez az alacsonyabb épületmagasságokkal is magyarázható.

Az előbb tárgyalt arány a nyugati városrész kivételével a külvárosokban 60% alatt van, a legalacsonyabb

az Észak városrészben, 52,02%, s ebből következik, hogy a sérült házak aránya viszont itt a legmagasabb.

A felújítási tevékenység szinte mindenhol megfigyelhető, ennek hiánya talán csak a Papréten szembeűnő. Az épületeket sokszor csoportonként újítják felkba tömörül (pl.: Újteleki u, Rákóczi u, Deák tér Mátyás király u-i tömb stb.). A sérült homlokzatú épületek szemmel láthatóan nagyobb számban találhatóak a Balfi utcában és az egész északi külvárosban, illetve a Pócsi utcában (4., 5. térkép).

2001. LV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / MUNKATÁRSAINK / Jankó Ferenc: Sopron történelmi épületállományának funkcionális hasznosítása1 (Első. rész) / III. A városrész általános funkcionális képe

III. A városrész általános funkcionális képe

2001. LV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / MUNKATÁRSAINK / Jankó Ferenc: Sopron történelmi épületállományának funkcionális hasznosítása1 (Első. rész) / III. A városrész általános funkcionális képe / 1. Funkcionális fejlődés

1. Funkcionális fejlődés

A közigazgatási funkciók a középkorban a városok főtereire települtek, ekkor még többnyire egy helyen voltak a piaccal, s az egyházi, az oktatási épületek is a közelükben voltak. A 19. századi városfejlődéssel megváltoztak a társadalmi igények, s így a közfunkciók is bővültek, melyek számára rendszerint új középületeket terveztek, lehetőleg a városszerkezetben is fontos helyekre.¹¹⁽¹²⁴⁾ Így történt ez Sopronban is, a belvárosi városháza mellett a külvárosokban egy újabb laza középület gyűrü jött létre, de a belváros sem maradt ki, ahol 1893-ban a régi helyére új városházát építettek. A Vármegyeháza még a Fő térre épült 1832-ben, a 19. század második felében viszont a középületek számára már más helyeket kerestek.¹²⁽¹²⁵⁾

A Várkerület belső oldalának épületállományát vizsgálva látható, hogy főleg kereskedelmi funkcióra készült. Kialakulása előtt, még a középkorban a Belvárosban voltak a vásárok, először az Orsolya téren, majd a Fő téren. Előbbin főleg sőt, húst, élelmiszereket, utóbbin fűszereket, posztót és kézművestermékeket árusítottak. A kereskedők sátrai a házak falához tapasztva álltak.¹³⁽¹²⁶⁾ Mindkét téren egy-egy lábasház is tanúskodik a kereskedelmi funkcióról. Ezek földszinti nyílásait később befalazták, az Orsolya téri lábasház árkádjait a műemléki helyreállítás során kapta vissza, mivel a bombázások nyomán a lábak láthatóvá váltak.

A Várkerület külső oldala a középkorban és a kora újkorban két részre oszlott, az Ötvös utcától az Ikvahídig terjedt a Vendégfogadó-szer, a városba érkező utazók számára sok fogadó működött itt évszázadokon keresztül. (A fogadók is jól kirajzolják az egykori fő forgalmi utakat).¹⁴⁽¹²⁷⁾ Az Ikvahídtól nyugatra pedig a Kovács-szer volt, a Szélmalom és Rózsa utca környékével együtt ez a rész az iparos negyedet alkotta. A belső öv fejlődésével a piac az Előkapu elé került.

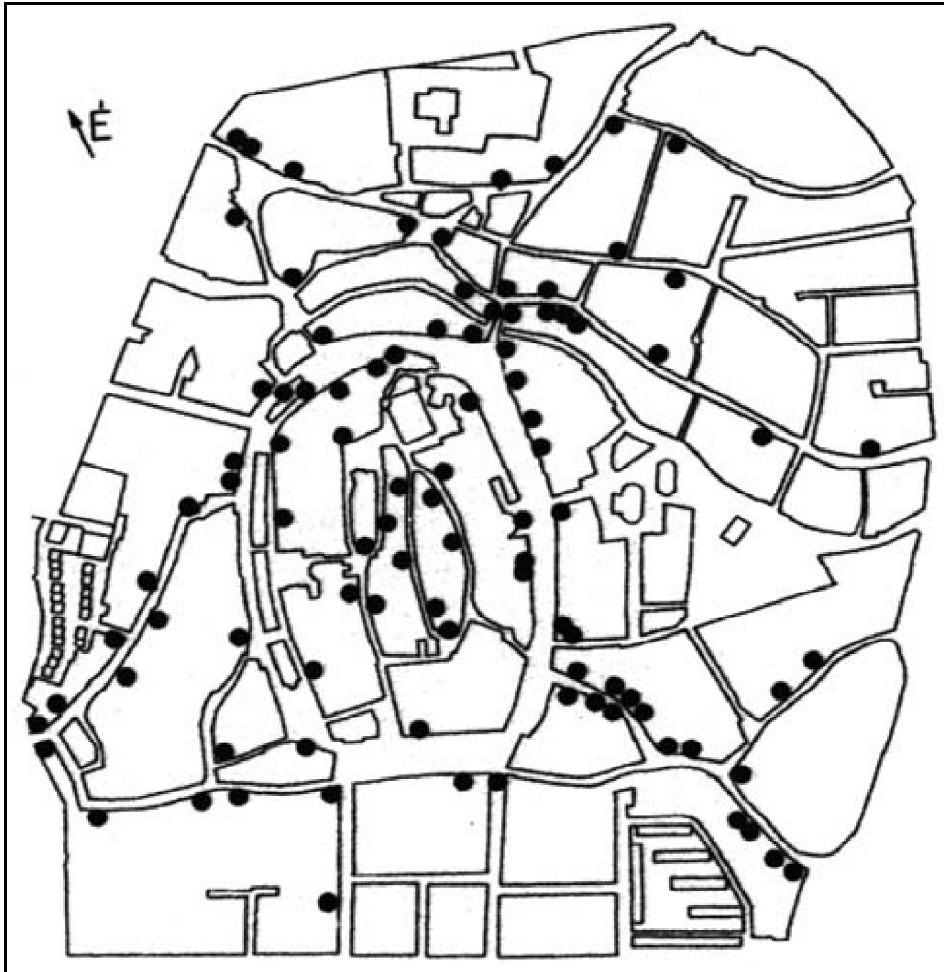

5. térkép. Felújított és felújítás alatt álló épületek, 2000. július.
Saját felmérés. – 1: felújított 2: felújítás alatt áll.

Ennek az is kedvezett, hogy a Torna utcán át folyó patakocskát betemették, így az utazók már nem kényszerültek be mindenáron a Belvárosba, a Hátsókapun keresztül.[15\(128\)](#)

A második világháború előtt a kereskedelem jellege más volt, mint ma, akkor gazdag szatócsbolthálózat működött.[16\(129\)](#)

[287](#)

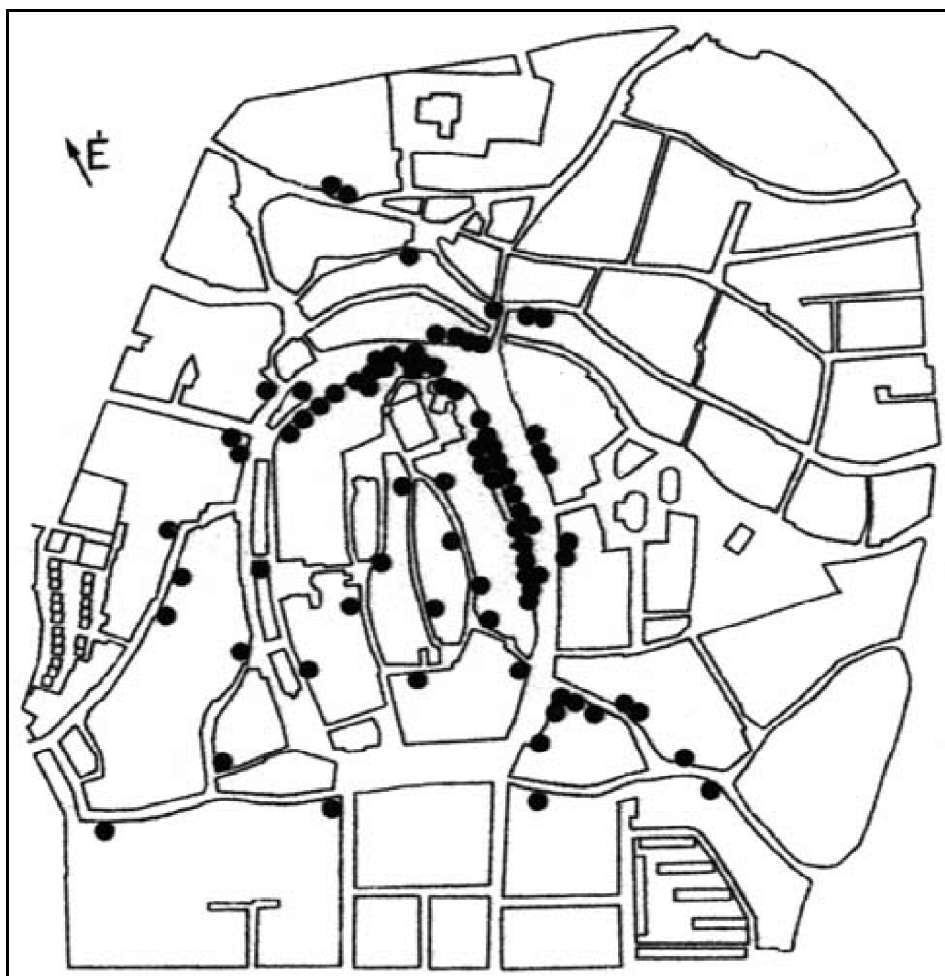

6. térkép. Élelmiszerboltok, 1932.
Forrás: Sopron... Általános címtára... i.m.

A Várkerület, a maihoz hasonló, domináns szerepet játszott a kereskedelemben, nem volt szinte olyan áru fajta, mely ne lett volna kapható itt. Viszont a belső oldalon a Hátsókapu és az Előkapu között már ekkor is túlsúlyban voltak a nem hétköznapi árucikkeket árusító üzletek. Ide érkeztek meg ugyanis a város vonzáskörzetéből, a környező falvakból a vásárolni szándékozók (6., 7. térkép).^{[17\(130\)](#)}

A külvárosok forgalmasabb utcáin főleg a különféle élelmiszerboltok domináltak, s háztáji terményeket, kézműves termékeket árusítottak. A háború után e területek fokozatosan lakóövezetökké váltak, főleg a megváltozott főközlekedési irányok és a szocialista lakáspolitiká miatt. Ez utóbbi a történeti külvárosok megújítására kevés pénzt áldozott, hiába készültek rendezési tervek e városrészekre is.

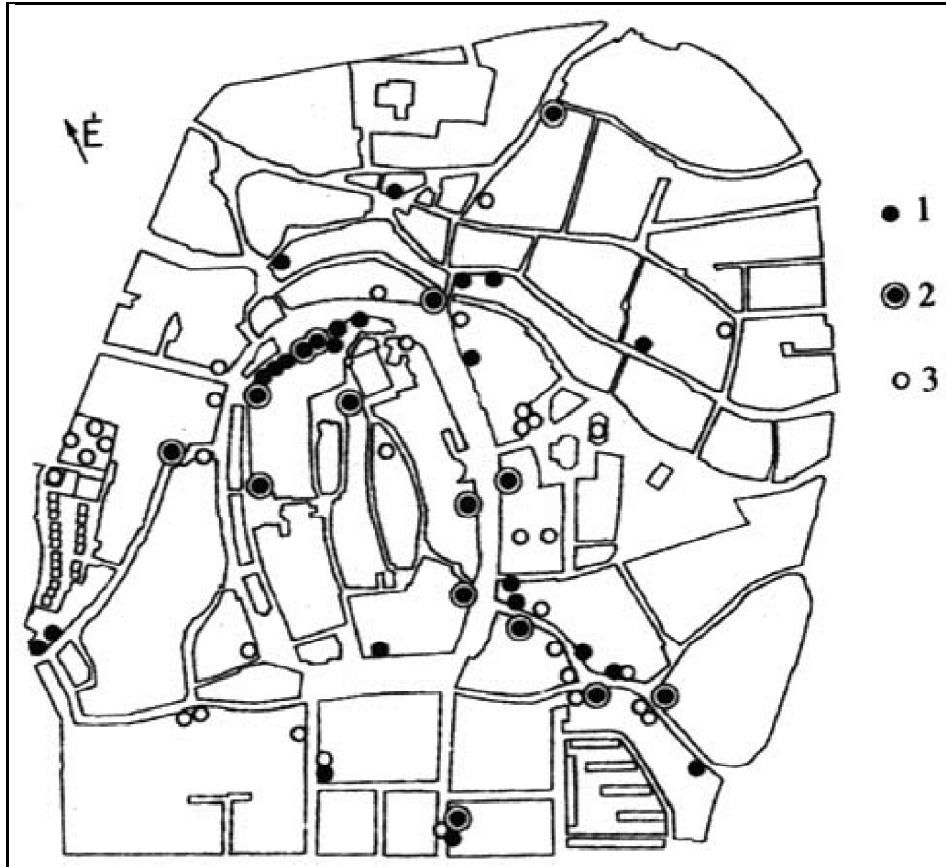

7. térkép. Ruházat-, textil-, cipő- és bőráru-kereskedések, 1932.
Forrás: Sopron ... Általános címtára... i.m.

A terület lakásállománya a második világháborúra meglehetősen leromlott, a régi, ódon belvárosi házakat is rengeteg apró bérleményre osztották, miközben a helyi lakosság lassan kicserélődött, a módosabbak inkább a Lőverekben építettek maguknak tágas villákat, vagy a meglévőkhöz költöztek ki.

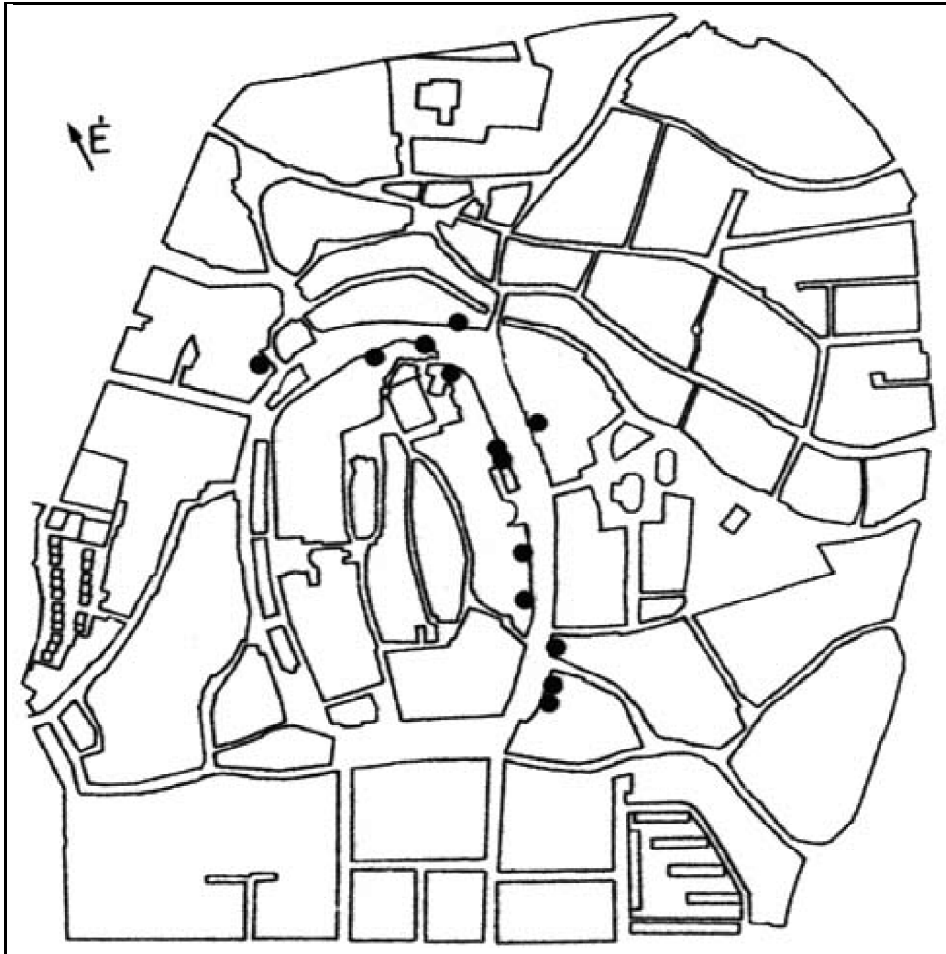
289

8. térkép. Élelmiszerboltok, 1972-2000. Forrás: Vidéki telefonkönyv... i.m. és saját felmérés.
 1: élelmiszerbolt, 1972. 2: élelmiszerbolt 2000-ben is 3: élelmiszerbolt csak 2000-ben

Az államosítások után, az államszocializmus évei alatt a város kereskedelmi hálózatát a tervgazdaság keretei közé szorították.¹⁸⁽¹³¹⁾ A Várkerületen ekkor sokkal egyhangúbb üzletsor várta a vásárlókat. Az élelmiszerboltok esetében két nagy ABC dominált, egyikük kínálata országos hírű volt (Csemege), ezek mára is megmaradtak, de a kialakult versenyhelyzet miatt forgalmuk visszaesett. Adatforrásunk szerint több helyről eltűntek az üzletek, Sopron városa is az ipar (könnyűipar) szolgálatába állt.

290

9. térkép. Ruházat-, textil-, cipő- és bőráru-kereskedések, 1972.
 Forrás: Vidéki telefonkönyv... i.m.

A tervszerűen elosztott szolgáltató egységek közül a legtöbb ma is működik, profilváltásokra leggyakrabban a Várkerületen került sor (8., 9. térkép).

A jelentősebb ipari üzemek száma nem csökkent, sőt új telephelyek is keletkeztek. Még az ódon Belváros falai közé is került egy (Gamma Művek). Mára ezek többsége bezárt, illetve kisebb területen, kisebb teljesítménnyel működik.

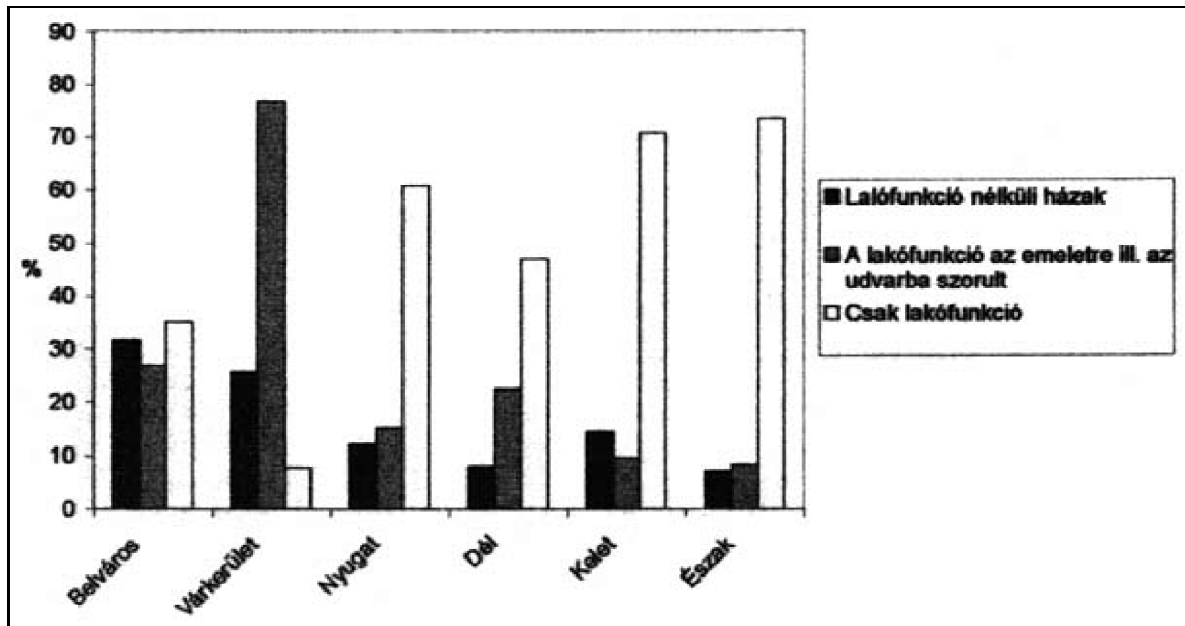
2001. LV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / MUNKATÁRSAINK / Jankó Ferenc: Sopron történelmi épületállományának funkcionális hasznosítása¹ (Első. rész) / III. A városrész általános funkcionális képe / 2. A lakófunkció térbeli jellegzetességei

2. A lakófunkció térbeli jellegzetességei

A lakófunkció megléte, illetve esetleges hiánya többféle jelenség, folyamat függvénye, illetve jelzője lehet. A lakófunkció kizárólagossága egy területen azt jelenti, hogy a kereskedelmi forgalom és szolgáltatások szempontjából az kevésbé jelentős, az épületállomány ²⁹¹értéktelenebb a nem-lakó funkciók számára. Ugyanakkor ha teret hódít a kiskereskedelem, vagy megnő az irodák iránti igény, illetve a közfunkciók

terjeszkednek, akkor a lakófunkció az udvarokba, majd az emeletre szorul, vagy teljesen eltűnik az épületből.

A vizsgált területen a lakófunkció nélküli épületek aránya a Belvárosban a legmagasabb (34,6%), ennek oka a közintézmények magas száma, ez a város közigazgatási központja, de jelentős az oktatási intézmények súlya is. Ugyanakkor a kizárólagosan lakófunkcióval rendelkező házak aránya is viszonylag magas, ezt a kereskedelem, a szolgáltatások részleges hiánya magyarázza. A lakófunkció a Várkerületen szorult a legnagyobb arányban az emeletre (54,3%), ez is a terület kereskedelmi központ voltát bizonyítja. A Belvárosban is 20% felett van ennek aránya, itt a döntő a vendéglátás, s inkább a turistákat kiszolgáló, színvonalas termékeket árusító üzletek. A külvárosokban a lakófunkció kizárólagossága mind nagyobb méreteket ölt, a keleti és az északi városrész esetében már 70% felett van az arányszám.

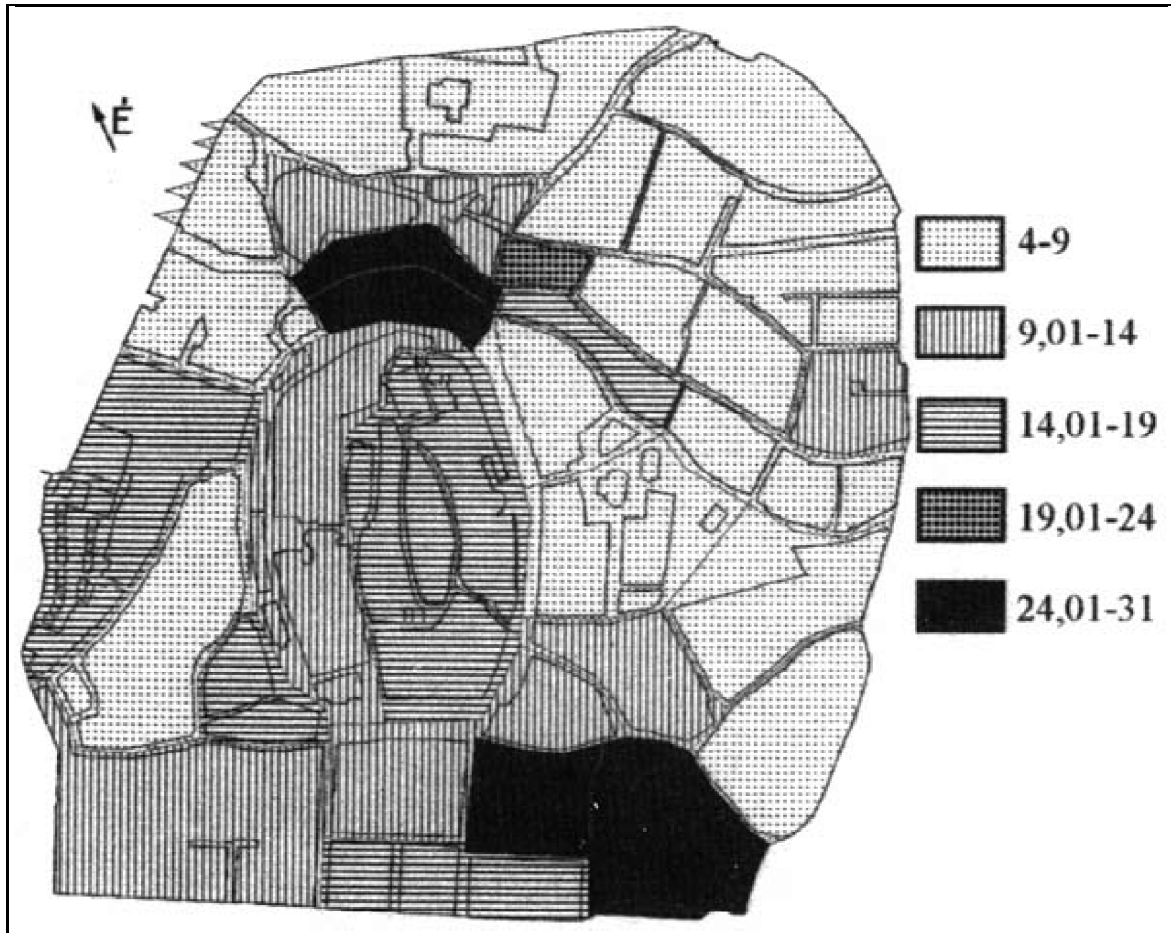
2. A lakó- és nem-lakófunkció területi jellegzetességei, 2000. július. Saját felmérés.

S míg a Belvárosban és a külvárosokban a lakófunkció nélküli házak főleg közfunkcióval bírnak, addig a Várkerületen e funkció szinte hiányzik, a valamikori lakókat az üzletek, az irodák “szorították ki”. Ezt az itt található épületállomány is predestinálja, hiszen több ház eleve kereskedelmi funkcióra épült (2. ábra).

2. 1. Néhány demográfiai mutató jellemzése

E fejezetben vizsgálatunk részben az 1990-es népszámlálás adatbázisára támaszkodik.¹⁹⁽¹³²⁾ Azóta ugyan tíz év eltelt, de az adatok hozzávetőlegesen tükrözik az egyes városrészek társadalmi és demográfiai jellemzőit.

[292](#)

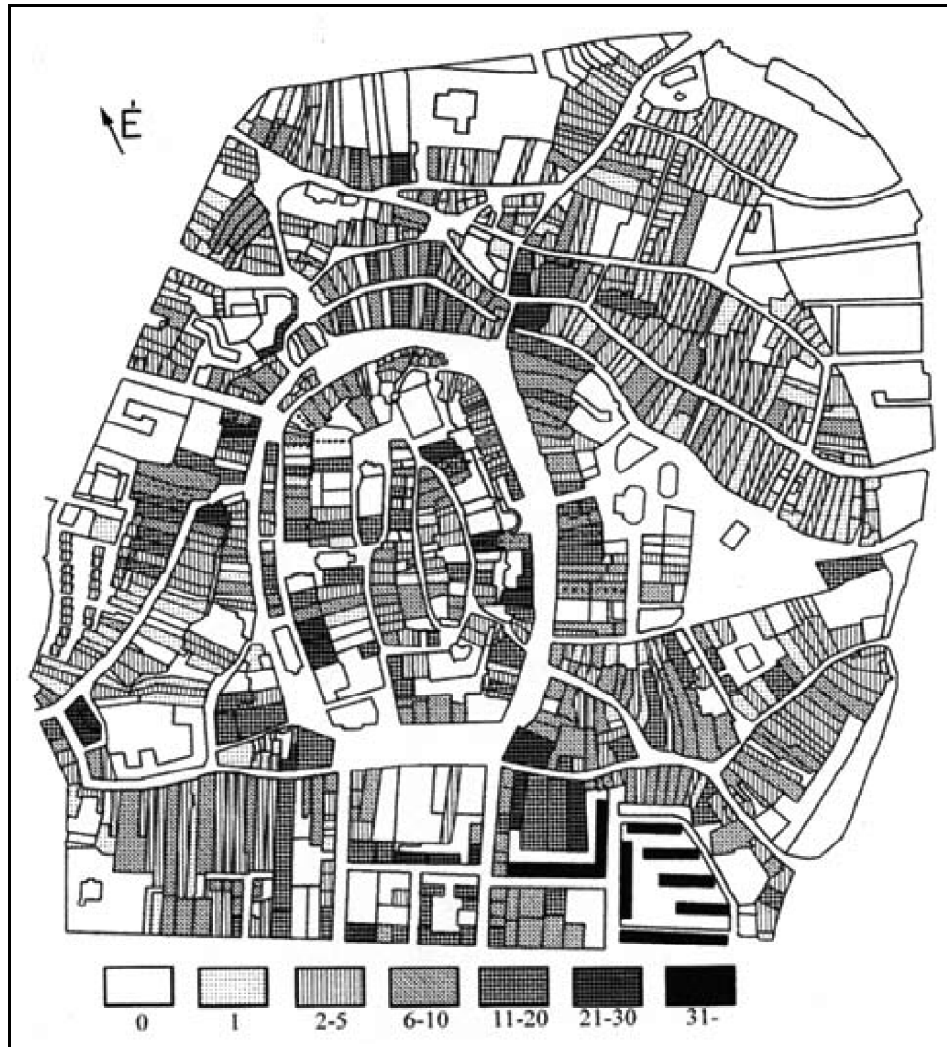
10. térkép. Népsűrűség 1000 fő/km²-ben, 1990. Forrás: KSH, 1990-es népszámlálás és saját számítás.

A népsűrűségi mutató értéke 4000 és 31.000 fő/km² közötti értékeket vesz fel.²⁰⁽¹³³⁾ Területi különbségeit tekintve nagy a népsűrűség a panel lakótelepen, a déli városrészben. A külvárosok esetében általában alacsony ez az érték, egy terület viszont, a Várkerület északi pereme, rendkívül sűrűn lakott. Ennek oka az, hogy itt túlnyomóan emeletes a beépítés (de ez is csak ritkán jelent két emeletet!), és magas a lakásszám. 1990 óta főleg a várkerületi részen nagyot csökkenhetett a népsűrűség, hiszen itt az üzleti funkció terjedése több lakást is kiszorított.

A Belváros, a Deák téri házsor és az Újteleki utca nyugati tömbje közepes népsűrűségű volt 1990-ben (3., 10., 11. térkép). Az 1990-es népsűrűségi térképet összevetve az 1930-as térképpel markáns változások figyelhetőek meg.²¹⁽¹³⁴⁾

293

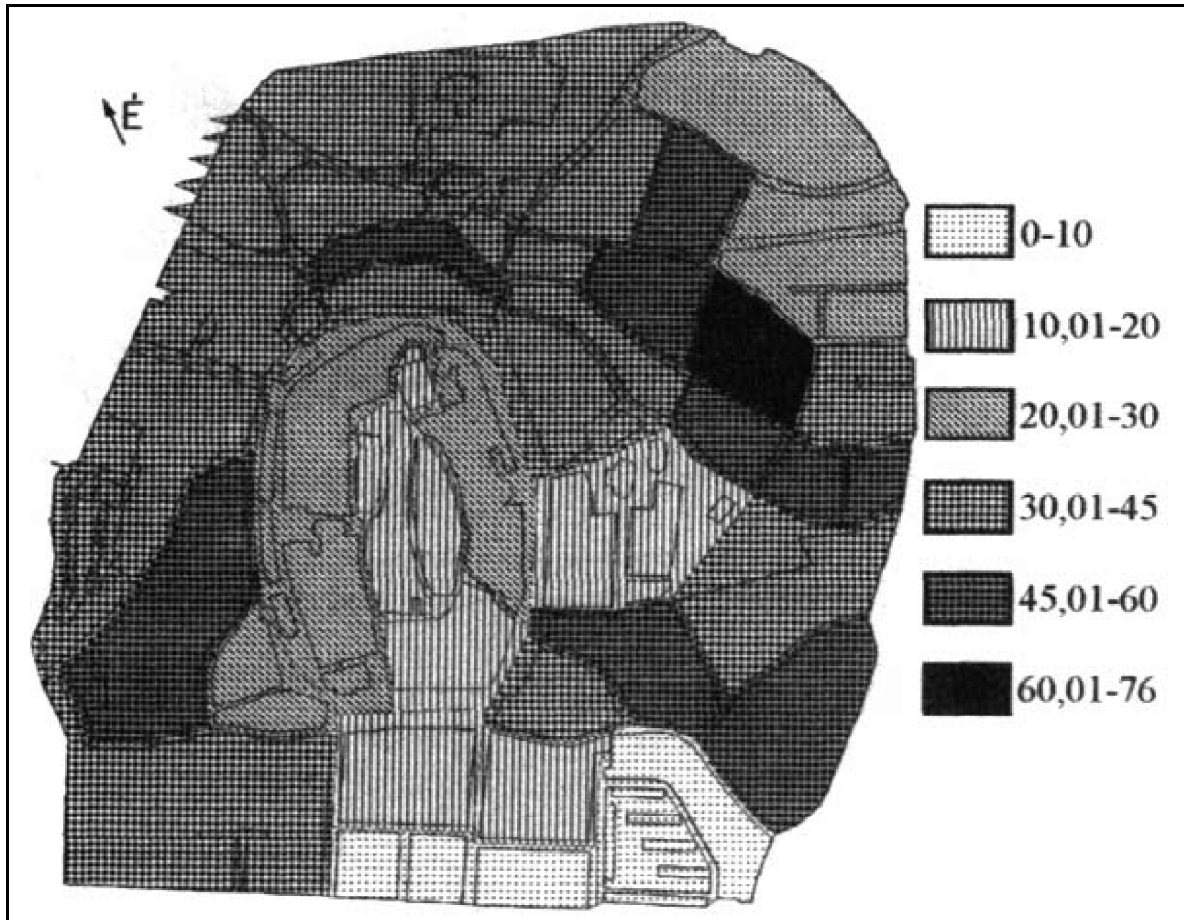

11. térkép. A lakásszám területi különbségei, 2000. július. Saját felmérés.

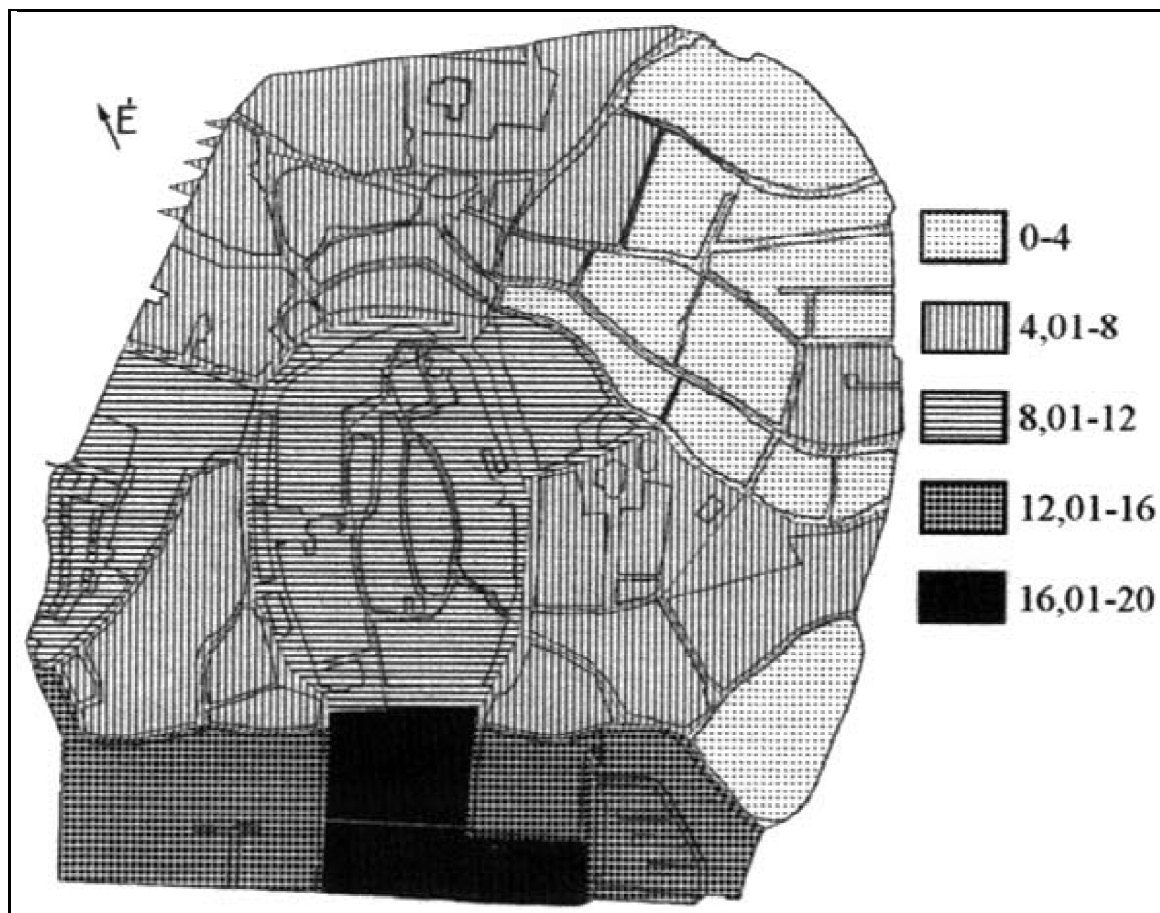
A két világháború között a népsűrűségi térképen jól kirajzolódott a városközpont, mint a legsűrűbben lakott hely. Itt $30\,000\text{ fő/km}^2$ feletti értékek mutatkoztak, ami a zömmel egy-két emeletes épületmagasság esetén nagyon magas. Ezt a zsúfoltságot a Belváros műemléki rekonstrukciója során sikerült a mai értékekre redukálni, de megjegyzendő, hogy a közintézmények számának növekedése is szerepet játszhatott ebben. Egyes házakban azonban még most is túl magasnak mondható a lakásszám. A [294](#) Várkerület északi részén viszont 1990-ben is ugyan olyan magas volt a népsűrűség, mint hetven évvel ezelőtt!

A lakásokat a statisztika komfortfokozat szerint is csoportosítja. Az erre vonatkozó adatok alapján készített térképen a félkomfortos és komfort nélküli (ide tartoznak a szükséglakások és az egyéb lakások is) lakások együttes aránya szerepel. [22\(135\)](#)

12. térkép. Félkomfortos és komfort nélküli lakások együttes aránya (%), 1990-ben.
 Forrás: KSH, 1990-es népszámlálás.

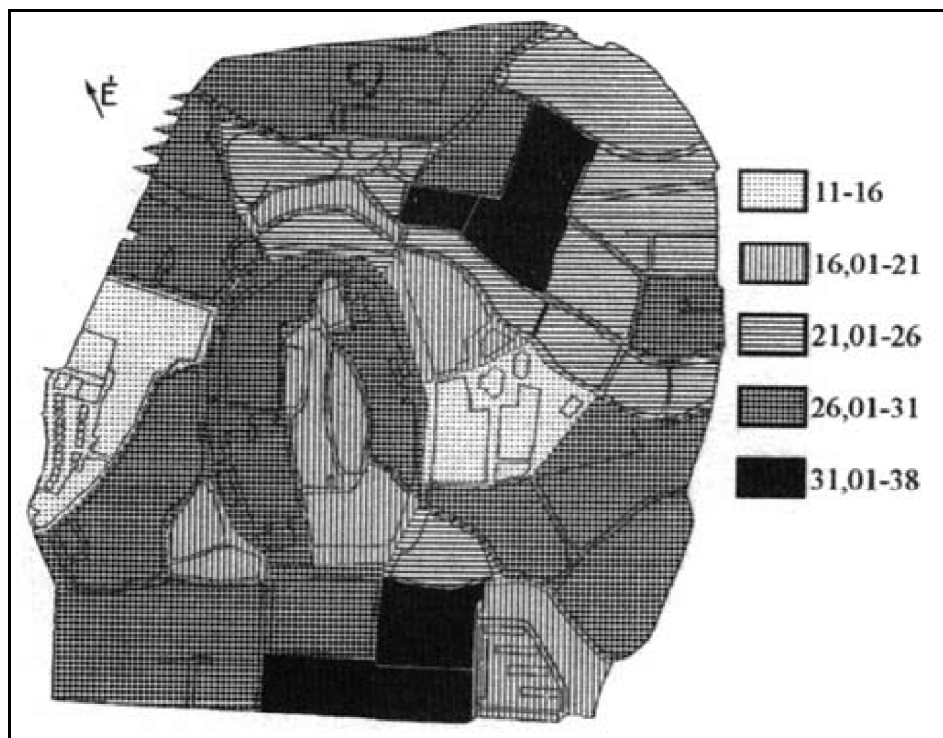

13. térkép. Felsőfokú végzettségűek aránya (%), 1990-ben. Forrás: KSH, 1990-es népszámlálás.

E térkép alapján látható, hogy a lakások komfortfokozata legmagasabb a déli városrészben, mivel itt az épületállomány nagy része a második világháború után épült. A Belváros viszonylag jó állapota egyértelműen megint csak a 60-70-es évek rekonstrukciós munkáira vezethető vissza (12. térkép).

A történeti külvárosok rossz lakáskörülményei megdöbbentőek és ellentétben állnak a város egészéről a köztudatban kialakult képpel. A félkomfortos és komfort nélküli lakások együttes aránya szinte mindenhol eléri az 50%-ot, máshol a fiatalabb épületállomány beékelődése javítja a mutató értékét (pl. Rákóczi utca déli és Újteleki utca nyugati tömbje, északi városrész). Mi változott az elmúlt tíz év alatt? A felújítás alatt lévő és felújított épületekre visszatérve, megfigyelhető bizonyos – gyakran csoportosuló – felújítási tevékenység a külvárosokban is, ezek során nyilván a komfortfokozat növekedésére is sor kerülhetett.²³⁽¹³⁶⁾

Az itt élő lakosság két mutatóját tekintve elmondható, hogy a városrészt főleg alacsony képzettségű és meglehetősen elöregedett népesség lakja.

14. térkép. 60 év felettek aránya (%), 1990-ben. Forrás: KSH, 1990-es népszámlálás.

A magasabb, felsőfokú képzettségű lakosság jól láthatóan a déli városrész újabb építésű lakásaiban lakik, területileg kapcsolódva a még délebbre található Löverekhez, mely már hosszú idők óta a város magas státuszú lakónegyede, villanegyede. Csak a két új lakótelep lakossága mutat fiatalosabb korszerkezetet, illetve a Belváros közepe – ennek oka azonban egy kollégium, enélkül itt is 20–30%-os a 60 év felettek aránya – s a Várkerületől keletre eső rész (13., 14. térkép).²⁴⁽¹³⁷⁾

(Folytatása következik.)

2001. LV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / MUNKATÁRSAINK / Lovas Gyula: 125 éves a Győr–Sopron közötti vasútvonal

297 Lovas Gyula: 125 éves a Győr–Sopron közötti vasútvonal

2001. LV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / MUNKATÁRSAINK / Lovas Gyula: 125 éves a Győr–Sopron közötti vasútvonal / Az első próbálkozások

Az első próbálkozások

A Győr–Sopron közötti vasútvonal megépítésekor már nem volt ismeretlen a Kisalföldön a vasút. Sopronban már 1836-ban foglalkoztak vasútépitési tervekkel, s a Bécs–Győri Vasút 1838-ban közzétette tervezett vonalhálózatát. Ez a Bécset Győrrel közvetlenül összekötő vonal mellett egy lóvonatásra építendő

vonalat is feltüntet. Ez a pálya, Győr és Sopron között átszelte volna a Rábaköz gazdag mezőgazdasági területeit. A vonal a terv szerint Sopronból gőzvontatással vezetett volna tovább Bécsújhelyig, hol a Bécs–Gloggnitz között építendő vonalhoz kapott volna csatlakozást.

A Rábaközön áthaladó vonalról azonban hamarosan kiderült, hogy inkább csak a nagybirtokosok részvényjegyző kedvének növelésére került a térképlapra, valójában csak a közvetlen Bécs–Győr vonal építését szorgalmazta a Sina bankár köré csoportosult tőkeérdekeltség. Közben a bekövetkezett gazdasági válság, a magyar országgyűlésnek a Duna balparti vasutat támogató állásfoglalása, majd a 48-as események és következményei miatt ezt is csak nehezen, részletekben építették meg: 1847-ben eljutottak ugyan már Bruck-ig a pályaépítők, de a Győrt elérő vonalrészlet csak 1855 karácsonyán nyitották meg, és csak hónapokkal később adták át a vonal Új-Szönyig vezető szakaszát.

A Sopron–Bécsújhely között tervezett gőzüzemű vasútvonal építését is temérdek nehézség akadályozta. Mivel a Sina bankház a vállalkozás soproni szárnyának megépítéséről lemondott, maguk a soproniak alakítottak a vonal megépítésére részvénytársaságot – igaz, a részvények nagyrésze így is a Sina csoport kezébe került. Így csak 1847. augusztus 20-án adták át a vonalat a forgalomnak. Folytatását Nagykanizsáig már a Cs.kir.szab. déli vaspálya társaság építette meg, s 1865. szeptember 21-én nyílt meg.

A Sopronba vagy Győrbe utazó, szekerező vidékiek számára óriási élményt jelentett a gőzvasút látványa. Hazatérve szétvitték annak hírért. A két város közötti terület kizárólag mezőgazdasági jellegű volt. Termékeit, legnagyobb részt közúton, szekérfuvarral szállították piacra, s csak kisebb részét, a hansági területekről szállították vízi úton Győrbe. A 19. század hatvanas éveiben itt is megindult a mezőgazdaság kapitalista fejlődése, gyorsan növekedett a nagybirtok termelése, s ugyanakkor a paraszti gazdaságok is növekvő termékfölösleget termeltek. Megértek a feltételek arra, hogy újra komolyan felvessék a Rábaközt átszelő, Győrt és Sopront összekötő vasútvonal gondolatát.

A megyei földbirtokosok készséggel társultak azokhoz, akik ismételten is megkísérelték felkelteni a tőke érdeklődését a Rábaközön átvezető vasútvonal iránt. Az érintett területen a legjelentősebb nagybirtok az Esterházy család hatalmas hitbizományi birtoka volt. A kapuvári birtoktestet az Esterházyak bérbeadták egy osztrák bérlőcsoportnak, amely bérletét intenzív művelés alá fogta. Elsősorban répatermelésre rendezkedett be. Erre a vízben gazdag terület nagyon alkalmas volt, s előnyös szállításmódot is találtak: a természetes, meg a megépült csatornák víziútjain a partokról ökrökkel [298](#)vont dereglyéken olcsón szállíthatták a répatermést a Mosonszentmiklóson működő Sina-féle cukorgyárba.

A szentmiklósi cukorgyár azonban az osztrák gyárakkal szemben alulmaradt a versenyben. Amikor egy felborult petróleumlámpától keletkezett tűz során a gyár egy része leégett, 1864-ben meg is szűnt. Ekkor a kapuvári bérgazdaság is nehéz helyzetbe került, kénytelen volt termelését átalakítani, s minden jövedelmezősége ellenére a répatermeléssel felhagyni.

1. Aki a Rábaközt átszelő vasútvonalat eltervezte: Berg Gusztáv nagybérő.

Volt ugyan a megyében még cukorgyár, a legközelebbi – Cenken – 40 km-re Kapuvártól, de odáig nem volt gazdaságos a répát szekérrel szállítani.

A kapuvári birtokot pedig a legjobban répatermelésre lehetett használni. Ezért a bérlő, Schulhof József, Frölich Móric pettaui vasúti vállalkozóval közösen 1864 augusztusában előmunkálati engedélyt kért a gőzüzemű Győr–Csorna–Kapuvár–Fertő-szentmiklós–Cenk vasútvonalra.

Akkor már serényen építették a sopron–kanizsai vonalat, ezért az új vasútvállalkozás elindítói abba szándékoztak becsatlakozni. Így az új vasútvonalon egyszerre eljuthatott a cenki cukorgyárba a rábaközi és elsősorban a hansági cukorrépa, és tovább a déli vasút vonalán pedig a gabona is a nyugati piacokra. Schulhof és Frölich előmunkálati engedélye alapján nagyalakú, német nyelvű füzet jelent meg. Írója, Honvéry [299](#) Antal vasútépítő mérnök ismertette benne a tervezett vonalvezetést, az építési költségeket és a várható forgalom adatait.

A győr–cenki vasút érdekében tevékenykedők élén hamarosan új név szerepelt: Berg Gusztáv (1. kép). A szász származású bányamérnök 1864-ben vette át a kapuvári bérelt gazdaság vezetését, mint az Agricola főbérnökiség igazgatója. A kapuvári kastélyban lakott, ott ahol a gazdaság hivatalai is voltak. Ide hívta össze ismételtelen a vasúttervben érdekelt földbirtokosokat. Itt alakították meg 1867. augusztus 31-én a vasútvonal létesítésén munkálkodó bizottságot, hogy az a helyi érdekeket képviselje, eljárjon a szükséges engedélyek dolgában, és tárgyaljon a pénzemberekkel a szükséges tőke megszerzése érdekében. A bizottság elnökének gróf Batthyány Géza megyebeli földbirtokost választották, alelnökéül pedig Berg Gusztávot.

Választmányi tagokként: Simon Vince csornai prépost, Solymossy László földbirtokos, Ruchietl Mihály, Sermán János kerültek a bizottságba, jegyzőnek a csornai Sugár Sándort választották.

A győr–cenki vasút dolgát a legjobbkor vetették fel és vitték a nyilvánosság elé 1867-ben. A kiegyezés megtörténtével ugyanis a közmunka- és közlekedésügyi miniszter, Mikó Imre hamarosan átfogó vasútépítési tervet készíttetett és küldött véleményezésre a törvényhatóságokhoz. Ebben felsorolta a minisztérium által legfontosabbnak tartott jövőbeni vasútvonalakat, s kérte a törvényhatóságok állásfoglalását, mielőtt az törvényjavaslatként az országgyűlés elé kerül.

Sopron városa közgyűlésen foglalkozott a tervvel, s annak részletes vizsgálatára bizottságot nevezett ki. Ez a bizottság sajnálattal állapította meg jelentésében, hogy a város és a megye számára fontosnak tartott Győr–Sopron, valamint Pozsony–Sopron vonalak nem szerepelnek a javaslatban. A jelentés feletti vitában derült ki, hogy a Győr–Cenk vonal építésére alakult bizottság már korábban kérte a soproni polgármestert, hogy tagjait: a kapuvári Berg Gusztávot, a csornai Simon Vincét, valamint Sugár Sándort, a bizottság jegyzőjét fogadja, hogy bemutathassák neki az előmunkálatokat, a terveket és a költségvetést. A polgármester azonban úgy vélte, hogy a bizottság nem rendelkezik kellő súllyal, s az említettek evvel csak saját jelentőségüket kívánják növelni. Ebben ő nem akart szerepet játszani, ezért a bizottságot nem hívta meg. Ezzel szemben Sopron megye pártfogolta az elképzelést.

Győr városa nagyobb figyelmet szentelt a vasút ügyének, Győrben a bizottság alkalmat kapott a vasúterv ismertetésére: 1867. szeptember 28-án a győri megyeháza nagytermében tájékoztatta a nagyszámú meghívott hallgatóságot a vasút tervéről. Mivel akkor még nem sikerült megfelelő tőkés kapcsolatokat találni, sajátos módon kívánták a vasúthoz szükséges területeket megszerezni: "...a Győr–Czenki vasút vállalat oly formán kívánna alakulni, hogy mindazok a földtulajdonosok, kiknek birtokán a vonal áthúzódna, a vállalat részvényesei lennének, illetőleg a kisajátítási összeg helyett részvényeket kapnának, úgyszintén a földmunkákat a határos községek teljesítenék, kiknek munkabére szintén részvényekben adatnék ki."¹⁽¹³⁸⁾ Ha ez az elképzelés megvalósult volna, példa nélkül állt volna a hazai vasút történetben a győr–cenki vasút. Az érdekltség novemberben küldöttséget indított Pestre, hogy a törvényhatóságok a ³⁰⁰minisztériumi javaslataira érkező véleménye előtt személyesen adják át Mikó Imre közmunka- és közlekedésügyi miniszternek az engedélyezési kérelmet.

1868 tavaszán a győr–cenki vasút érdekltsége már tanulmányokat végeztetett a tervezett vonalon, május elején pedig Győrben a helyi igényeket és a vonalvezetés lehetőségeit vizsgálta. "...a nevezett vasút indóháza helyéül a gőzhajó állomás melletti fás kerthelyiséget véli legcélszerűbbnek, honnan a Dunába síneket raknak és a hajókról közvetlenül lehetne a vasúti kocsikba átrakodni" – tájékoztatta olvasóit a Győri Közlöny. ²⁽¹³⁹⁾

Érthető, hogy Győrben elsősorban a gabonakereskedelemben érdekeltek fogadták szívesen az új vasútvonallal kapcsolatos elképzeléseket. Ugyanakkor az is érthető, hogy Sopronban nem osztoztak lelkesedésükben, és elzárkóztak minden támogatástól. A város vezetői kijelentették, hogy csak olyan vasútállalkozást támogatnak, amely külön vonalon éri el a várost. Sopron megye is a városhoz hasonlóan foglalt állást a győr–cenki vasút ügyében. Így az érdekltség vezetői is belátták, hogy terveik elkészítésekor rövidlátók voltak. Meg akarták takarítani a Cenk–Sopron közötti vonal építési költségeit. Csak sajátos, szűk érdekeiket vették figyelembe, nem számoltak azzal, hogy a rövid vonal így egészében ki lett volna szolgáltatva a Cenk-ről Szombathely felé vezető Déli Vasútnak.

A kiegyezés után a külföldi tőke érdeklődése fokozódott a magyarországi beruházási lehetőségek iránt,

ezért javultak a lehetőségek a vasút megépítéséhez szükséges pénzösszeg elnyerésére. 1869-ben Sugár Sándor csornai főjegyző német nyelvű füzetben iparkodott a rábaközi vasútvonal iránti figyelmet felkelteni, egyelőre azonban eredménytelenül. Mivel korábbi tervét el kellett ejtenie, 1870-ben a sopronmegyei érdekeltség új, módosított vasút javaslattal jelentkezett, s nyomtatásban is közzétette a Győrtől Sopronon át Ebenfurtig és onnan St.Pöltenig építendő vasútra vonatkozó javaslatát, hozzátéve az ilyenhez szokásos, a várható forgalomra vonatkozó számításait és az előzetes költségvetést is. A címoldalán a javasolt vonal vázlatával megjelent tervezet hangsúlyozta, hogy a magyar gabonaexportban a vonal jelentős szerepet kaphat. Kiemelte, hogy a vonal feladata lenne: "...a magyar gabona egyik legelső rakhelyét, t.i. Győrt Bécs mellőzésével a legrövidebb úton Nyugattal összekötni." Az Emlékirat kiadásával egyidejűleg az érdekeltség a sajtókampányt is indította. A soproni és győri lapokban, valamint országos terjesztésű lapokban is cikksorozatok jelentek meg, részletezve az építendő pálya várható forgalmát, az érintett terület gazdasági jelentőségét.

Ugyanekkor új érdekeltség is jelentkezett, 1870. április 8-án Dr. Tóth Ferenc és érdektársai kaptak előzetes engedélyt egy Győr–Sopron között építendő vasútvonalra. Ez az érdekeltség a magyar keleti vasút építészeti osztályának egyik mérnökét kérte fel a tervezett vonal által átszelt terület terepviszonyainak tanulmányozására, valamint a szükséges mérési munkák irányítására. Dregály mérnök 1870 augusztusában ezeket a munkákat végezve Győrben és Sopronban is járt. Dr. Tóth kijelentette, hogy az általa képviselt érdekeltség mögött a Franko–Magyar Bank áll, de a sajtónak arról is nyilatkozott, hogy tárgyalásokat kezdett a vállalkozásban való részvétel ügyében egy milánói és egy londoni bankházzal is. Tóth kijelentései mögött nem tudjuk, mi volt a valóság, ³⁰¹ugyanis nyilatkozataiban szívesen hangsúlyozta kapcsolatait. Egy, a soproni városi tanácsnak írt levelében vállalkozásának sikere iránti bizalmát így indokolta: "...azon összeköttetéseinél fogva, melyekkel külhoni pénzemberek és a magyar kormány körében bír."

Minden "kapcsolat" ellenére Dr. Tóth vállalkozása sikertelen maradt. Már akkor ismert volt, hogy a magyar kormány több vasútvonal építését nem fogja olyan támogatásban részesíteni, mint azt korábban tette: nem fogja garantálni az építési tőke kamatait. Állami kamatgarancia nélkül pedig meglehetősen nehéz lett az építési kölcsön megszerzése. Előre kellett bizonyítani, hogy az adott vonal építéséhez nincs szükség állami garanciára, mert a más vasutaknál az állam által biztosított, az építési tőke 6 %-át kitevő kamatot a megépülő vasút forgalma meghozza majd.

A Tóth-érdekeltség végül is ott vesztett csatát, ahol 1867-ben a sopronmegyei érdekeltség. Tóth ugyanis a város támogatását kérte vasútterve megvalósításához, azaz, hogy a helyi építőanyagokat és a vasúthoz szükséges területeket ingyen bocsássák az engedményesek rendelkezésére.

Az óvatos városatyák azonban a válasz megadása előtt három fontos kérdésben szerettek volna tisztán látni: hol tervezik a vasút indóházát Sopronban, hogyan vezetik a vonalat Kópháza és Balf között, hogyan vezetik a pályát a város területén. A városi közgyűlés hét fős bizottságot bízott meg, hogy tárgyalás során tisztázza Tóthék helyzetét. Ennek megtörténte után a bizottság 1870. december 12-én jelentést készített, melyben jelentette: az előmunkálatti engedéllyel rendelkező társulat a vonalat nem Sopronig, hanem csak Nagycenkig kívánja megépíteni, s ott a déli vasúthoz csatlakoztatni, amiből a városnak haszna nem származik. Egyben jelentette, hogy egy másik vállalat Győr–Sopron–St. Pölten vonalra készül vasutat építeni. Ennek a vállalatnak az előmunkálatai is készek. E jelentés alapján érthető, hogy a városi közgyűlés határozatban mondta ki: "egyelőre semmiféle áldozatkészségre nem nyilatkozik és abbéli elhatározását későbbi időpontra halasztja."

Az előbbieken említett emlékirat és a sajtókampány nem maradt eredmény nélkül. Frankfurter Wilhelm

építési vállalkozó 1870. október 27-én előmunkálati engedélyt kapott a Győr–Sopron vonalra, majd engedélyét 1871. február 7-én kiterjesztette az államhatárig. 1871. szeptember 12-én Földvári Miklós és érdektársai kaptak ugyanerre a vonalra előmunkálati engedélyt.

2001. LV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / MUNKATÁRSAINK / Lovas Gyula: 125 éves a Győr–Sopron közötti vasútvonal / Jelentkezik az Erlanger bankház

Jelentkezik az Erlanger bankház

1871/72-ben a Frankfurth am Rhein-i Erlanger bankház igyekezett megszerezni a Buda–Zimony vasútvonal építési engedélyét. A magyar közlekedéspolitika irányítói – elsősorban Baross Gábor – a legfontosabb fővonalakat semmiképp sem akarták külföldi tőkeérdekeltségek kezébe engedni. Így az Erlanger bankház sem kapta meg e vonal építési engedélyét. Ezért a bankház építési tőkét ott befektetni nem tudva, megvásárolta Frankfurter Wilhelm engedélyét, kész terveit, s azok alapján a Győr–Sopron–Országhatár vasútvonalra építési engedélyt kért.

A bankház vezetője, báró Erlanger Viktor (2. kép) a magyar törvényhozástól az 1872. évi XXVII. törvénycikkben kapta meg az építési engedélyt. A törvénycikket 1872. október 15-én jóváhagyólag aláírta az uralkodó I. Ferencz József.

[302](#)

2. Aki a Győr–Sopron–Ebenfurti Vasút megépítéséhez a tőkét biztosította:
Erlanger Viktor báró, bankár.

A kor szokása szerint az engedélyokiratot nemes pergamenre írva díszes kiállításban is átadták az engedélyesnek – ezt természetesen külön meg kellett fizetnie (3. a–c kép). Az engedély lényege a következő: az engedélyes, báró Erlanger Viktor engedélyt kap arra, hogy gőzüzemű vasutat építhessen és üzemeltessen a szabadalmazott Osztrák Államvasút, vagy a Magyar Nyugati Vasút győri állomásából kiindulva, Csornát, Kapuvárt Sopront érintve Ebenfurth irányában az osztrák határig. A vonalat egy vágányra engedélyezték, azzal a kikötéssel, hogy ha a forgalom annyira növekszik, hogy a vasút tiszta jövedelme a névleges építési tőke 8 %-os kamatját eléri, az engedélyes köteles az állam kérelmére minden kárpótlás nélkül, a felszólítástól számított három éven belül a második vágányt is megépíteni. Ugyanakkor feljogosította az engedélyest arra, hogy a vasútvonal megépítésére részvénytársaságot alakítson, és a szükséges tőke biztosítására akár névre, akár bemutatóra szóló elsőbbségi kötvényeket és részvényeket bocsásson ki. Az építési tőkét 14 300 000 forintban állapították meg.

Az engedélyokmányban kötelezték az engedélyest arra, hogy a győr–soproni vonalrész az engedélyezési törvény hatályba lépésének napjától számított két és fél évi határidő alatt befejezi és a forgalomnak átadja. A vasút állami garanciát nem kapott. Ez volt az első magyarországi vasútvonal, mely anélkül épült. Az állam a vasútvállalkozást csak annyiban segítette, hogy 30 évre jövedelemadó, bélyeg- és illetékmentességet biztosított számára.

A GySEV engedélyokiratának I. Ferencz József által aláírt zárólapja.

Erlanger Viktor báró 1872. november 15-én kelt levelében értesítette a várost, hogy közzétették a Győr–Sopron–Ebenfurti Vasút engedélyokiratát. Közölte, hogy az előmunkálatok vezetője Radnich Imre. Még 1872-ben megtörténtek a szükséges kitűzések és mérések, majd megindultak a közigazgatási bejárások. December 1-je és 27-e között haladt végig a vonal egész hosszán a bejárást végző bizottság. Csupán Győr és Sopron állomásainak elhelyezését nem vizsgálták még, azt ugyanis még a vasút vállalkozói sem tisztázták addig a két város illetékeseivel.

A tervezett vonalat végigutazva a tárgyalási helyeken megjelenő érdekeltek mindenütt csak jelentéktelen módosításokat kértek a tervezett vonalvezetésben, illetve az útátjárókat határozták meg. Kapuváron azonban heves vitára került sor a tárgyaláson. A vasút vállalkozói által megvásárolt tervek szerint ugyanis a kapuvári állomás a mezőváros északi oldalára került volna. A közigazgatási bejáráson megjelent hatóságok a megye nevében tiltakoztak az állomás tervezett elhelyezése ellen, s ezt tették a helybeli parasztok, a környékbeli kis- és nagybirtokosság képviselői is, mert az állomást jóval délebbre, a gartai határba akarták felépíteni. Ugyanakkor Kapuvár előljárósága és kereskedői érdekeltsége, s természetesen a hercegi uradalom képviselői az állomás eredetileg tervezett elhelyezését kérték. A helybeli gazdák képviselői a jegyzőkönyvet alá sem írták, kijelentették, hogy csak egy feltétellel lehetne elfogadni a terv szerinti elhelyezést: ha a vasút a községen átvezető rossz utat hajlandó lenne átépíteni. Arra is hivatkoztak, hogy az északi oldalon épülő vasút töltése az árvizet a községre fogja zúdítani. Végül az építési nehézségek miatt változtattak az eredeti tervem, és a vasútvonalat új nyomvonalon, Gartától délre építették meg. Az állomás még évtizedekig kettős nevet viselt: Kapuvár–Garta.

December 16-án a Nagycenk község területén tervezett állomás ügyében kellett döntenie. Széchenyi Béla, a legnagyobb magyar fia s a cenki birtok ura, tiltakozott az állomás eredetileg tervezett elhelyezése ellen. Kérte, hogy azt ugyan hagyják a cenki határban, de máshol építsék meg. Több nagybirtokos és községi képviselő – hivatkozva arra, hogy Nagycenknek már úgyis van vasútállomása – azt kérte, hogy az új vasútállomást **304**a pinnyei határban építsék meg. A bizottság elfogadta a pinnyei elhelyezést, s egyben jegyzőkönyvbe foglalták azt a kívánságot, hogy “egy megállapodási hely engedélyeztessék” a Kis–Czenkről kivezető út mellé Széchenyi Béla birtokán.

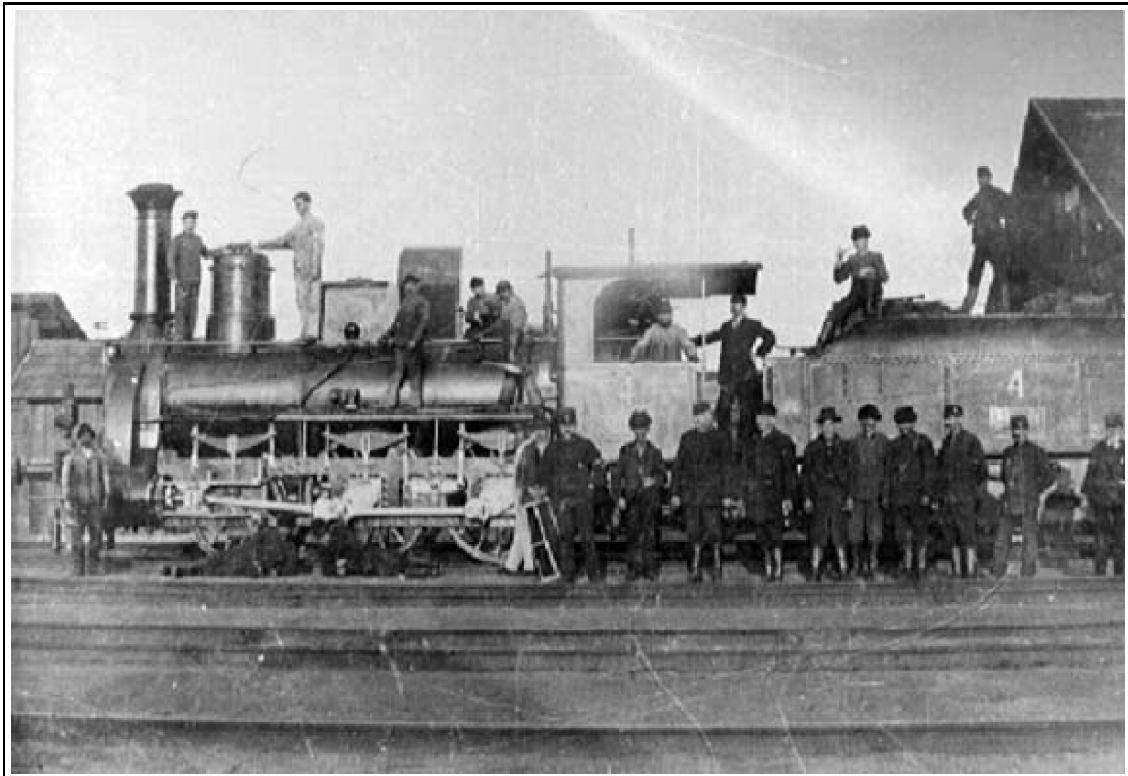
A közigazgatási bizottság munkáját nem az országhatárig végezte, hanem csak a már 1871-ben Lajtaújfalu (Neufeld an der Leitha) község területén épült vasútállomásig. Lajtaújfalu területén az Esterházy birtokon felszíni fejtésű barnaszénbányát nyitottak. Ehhez Ebenfurth állomástól a Wien–Pottendorf–Wiener Neustadt Vasút szabványos nyomközű lóvontatásra alkalmas vágányt épített, s abból egy vágányt ágaztatott ki az ebenfurti malomba is. A hatalmas malom az osztrák iparmágnás Schöller család tulajdona volt. A pálya üzemét annak megnyitásától, 1871. szeptember 1-től a déli vasút látta el.

A közigazgatási bejárásokkal egyidejűleg megkezdték az előkészületeket a tényleges építőmunka beindítására is. Az engedélyesek a vasút építését Frankfurter Wilhelmre bízta, mellette azonban fokozatosan kialakította a vasút is a maga műszaki szervezetét. Három szakaszmérnökséget szerveztek a munkák felügyeletére, az érkező anyag fogadására és elosztására. A megmaradt bérjegyzékek és munkanaplók dallamos olasz és kemény német neveket őriztek meg: Frankfurter Wilhelm vállalkozó alkalmazottainak nevét, akik az építőmunka első évében Győr és Sopron között dolgoztak. Győrben az I. számú szakaszmérnökséget Wolf Fredersing mérnök vezetésével Hermann Pitner és Anton Lugnarin beosztott mérnökök irányították. A nagycenki II. számú szakaszmérnökség vezetője L. Lapp mérnök volt, munkájában L. Krammerhuber, T. Gold-berger és M. Kirschlager mérnökök segítettek. Sopronban dolgozott a III. szakaszmérnökség.

Minden szakaszmérnökséget egy-egy vasútállomás mellé telepítettek. Így a déli vasút soproni, illetve nagycenki állomása mellé is. Az I. sz. szakaszmérnökség címére érkező anyagok lerakására Szentmiklós és Győr állomások között a 1185–1189 szelvényben Abda község közelében létesített rakodót a Frankfurter cég. Ezt a rakodót 1873. július 1-én nyitották meg. A kocsirakományú küldeményeket Győr állomásig kellett feladni a feladóknak, s a fuvarlevélre felírni, hogy a kocsi kiállítandó Szentmiklós–Győr közötti rakodóra.

A Frankfurter cég címére már májustól kezdve folyamatosan érkezett sínanyag a prágai Eisenindustrie Gesellschaft kladnoi gyárából, illetve a ternitzi hengerműből. A vasút a megrendeléskor kikötötte, hogy a hengerléskor az évszám mellett a gyártás hónapját is hengereljék a sínszálakra. Az érkező sínanyag nagyobb része 6,5 m hosszú volt, kisebb mennyiség 5,5 m-es méretű is érkezett. A megrendelésnek megfelelően a mellékvágányok építéséhez vassíneket is szállítottak a gyárak, a nyílt vonalba azonban kizárólag acélsíneket rendeltek és építettek. Tetemes mennyiségű használt sín is érkezett a tárolótelepekre. Folyamatosan szállították a gyárak a megrendelt kötőanyagot is. A vasút építési és beszerzési ügyeit egy Budapesten megszervezett iroda irányította. Ezt Radnich Imre igazgató főmérnök vezette, mellette Drexler Arthur főmérnök dolgozott. Az iroda 1873. március 31-én megrendelte a vasút üzemének megindításához szükséges teherkocsikat az "Első Magyar Vasúti Kocsi Gyár Rt." pesti cégnél, a gráci Weitzer gyárral pedig a személy-, kalauz-, posta- és szolgálati kocsik szállítására kötött szerződést.

4. A GySEV egyik első személyvonati mozdonya az első soproni fűtőház előtt. 1882.

A magyar ipar akkor még nem gyártott mozdonyt, ezért a bécsi Sigl gyárnál rendelték meg a szükséges mozdonyokat: 4 db II. osztályú, azaz személyvonati, 7 db III. osztályú, azaz tehervonati szerkocsis mozdonyt. A gráci gépgyárban 17 db 4,6 m, 2 db 12 méter átmérőjű kocsifordító korongot, valamint 1 mozdonyfordító korongot is rendeltek. Ugyancsak a budapesti iroda illetékesei tárgyaltak a Magyar Királyi Államvasutak műszaki vezetőivel, akiktől az építési és mérnöki tervezőmunka megkönnyítésére, a pálya és a magasépítmények magyar előírások szerinti kivitelezésére MÁV szabványterveket vásároltak.

1873 márciusában a déli vasúti pályaudvarra Sopronba 300 olasz munkás érkezett, a jókora csapat nagy feltűnést keltve vonult végig a városon az országhatár felé vezető vonal építésére. (4. kép) Ezek Lajtaújfalutól indulva kezdték meg a földmunkákat. Májusban az olasz munkások a pálya mellett egy kavicsfejtőhelyen két római kőkoporsót találtak.

1873 tavaszán döntésre kellett vinni a soproni pályaudvar elhelyezésének kérdését. A vasút ügyében munkálkodó városi bizottság jelentést készített a városi közgyűlés számára, amelyben ismertette az állomás elhelyezése körüli vitát. A vasúttársaság soproni állomását a mai Kurucdomb alá szeretne felépíteni a Bergacker dűlőben, az akkori állatvásártér közelében. A bizottság állásfoglalása szerint ezt az elhelyezést a város nem fogadhatja el. Elveszítené ugyanis a vásárterét, melyből mindig jelentős jövedelme származott. Ugyanezzel az elhelyezéssel örökre eltemették egy központi [306](#)pályaudvar kifejlesztésének lehetőségét, hiszen az épülő új állomás a városon kívül lenne.

A vasúttársaság állomása elhelyezéséhez elfogadná még a déli pályaudvar közelében felkínált területet is, megfelelőbbnek tartja azonban a vásártér helyén felépíteni az új állomást, mert onnan elég hosszú még a

vonalt ahhoz, hogy fokozatosan emelkedve a neuhofi út (a mai Flandorffer utca) fölött átvezessen.

A bizottság jelentése szerint a város számára egyedül a Hofäcker dűlőben fogadható el az új állomás elhelyezése, még akkor is, ha emiatt a neuhofi áthidalás elmarad. Az itt épülő állomást a legkönnyebb megközelíteni, mert ide három út vezet, amely a marhavásártérrel, a várossal, a harmadik pedig a Déli Vasúttal, illetve a nyugati városrészsel kapcsolja össze. Ezzel szemben a Bergacker dűlőben lévő tervezett helyhez csak keskeny utak vezetnek a városból. Végső érvként azt hangsúlyozta a bizottság, hogy a Bergacker dűlőben – ott, hova a város az állomást megépíteni javasolja – a Déli Vasút 26 hold területet váltott meg jövődő pályaudvara számára. Ez lett a későbbi marharakodó, amit a Déli Vasút a rendszeres előrakodásokra kiépített, szolgálati épülettel és rakodókkal is felszerelt.

Végül a sokáig tartó vitában a kereskedelemügyi minisztériumnak kellett igazságot tennie. Tisza Lajos utasította a vitatkozókat: ha ugyanolyan áron vásárolhatja meg a vasút az állomáshoz szükséges területet a város által kívánt helyen is, akkor oda épüljön az állomás. Ezt a város biztosította, és így megnyerte a csatát. Ezzel együtt azonban lemondott a neuhofi út áthidalásáról. Döntésének súlyát, s következményeit is sokáig láttuk. Egészen addig, míg a nyolcvanas években a Frankenburg út végén megépült a korszerű aluljáró. Addig évtizedeken át ez a pályaszintbeli útkereszteződés volt a város közötti közlekedésének legsúlyosabb pontja: a város és a Löverek között a közúti forgalmat “10 percnél is zárva tartható” felirattal ellátott sorompók zárták le. 1873-ban azonban még nem tudták felmérni, mivel jár döntésük, hiszen a vasúti síneken túli városrész akkor még nem épült meg, sőt még nem is tervezték.

Még bonyolultabb kérdés lett a tervezett vasútvonal győri állomásának kijelölése. A tanácsbeliek akkorra már nagyon sok panaszt hallottak a lakosság köréből a várost kettészelő államvasúti vonal útátjáróinak gyakori lezárása és a sorompók hosszú zár tartása miatt. Okolták az akkori elődöket, akik a vasútállomást 1854/55-ben a város közepébe engedték építeni. A vasútvonal ugyanis elvágta a fejlődő, egyre inkább kiépülő Ferdinándvárost, a mai Nádorvárost a régi várostól. Ezért Győrben már ekkor felmerült új ún. “központi pályaudvar” létesítésének elképzelése. Erre annál inkább szükség volt, mert az 1871-ben megnyitott Magyar Nyugati Vasút vonala is a város belsejében épített állomásba csatlakozott, s tovább növelte a forgalom okozta gondokat.

Ugyanekkor a győri gabonakereskedők számára nem volt előnytelen az állomás városon belüli helye. A vásártér az állomás két oldalán terült el, ugyanakkor még elviselhető távolságban volt a Duna-parti gabonarakartárhoz is. Mindezeket mérlegelve a város azt ajánlotta, hogy az új vasút építse pályaudvarát az Osztrák Államvasút Társaság már meglévő pályaudvara mellé. Ezt az ajánlatot azonban a vasút nem fogadta el. Indoklásul felhozta, hogy az ahhoz szükséges terület egy része beépített, s az épületek [307](#) megváltása sok fölösleges kiadással járna. Ezért a városon kívül, a Kálvária mögött építette volna fel inkább a győri állomást.

Ez ellen azonban a város már az 1872-es bejárásán is tiltakozott, sőt 1873-ban a kereskedelemügyi minisztériumba is menesztett ezügyben egy küldöttséget. A városi tanács mögött akkor azok a gabonakereskedők álltak, akik az új vasutat üdvözölték, hiszen attól új szállítási útvonal megnyitását várták, de magukra nagyon hátrányosnak találták, hogy az új vonal állomását akár a Duna-parti, akár a városi raktároktól messze építsék fel.

A vitát a kereskedelemügyi miniszter leirata döntötte el Győrben is, mely tudatta a várossal: “...a győr–sopronyi–ebenfurti vasút pályaudvarának a város kívánsága szerinti elhelyezésére lehetőség nem volt, s a munkálatok folytatása elrendeltetett, egyszersmind megjegyeztetvén, hogy a kálvária melletti elhelyezése

már azért sem lehet a város kereskedelmére káros, mivel az ott létesítendő pályaudvart a Dunával egy lóvontatú vaspálya fogja egybekötni, s így a gabonaszállítmányok igen könnyen fognak eszközöltetni.”³⁽¹⁴⁰⁾ A győri városi tanácson belül is voltak, akik helyeselték, hogy az új pályaudvar a Kálvária mellé épül. Az egyik tanácsülésen “Dürnhof József felszólalt, hogy Nádorváros népe és a szabadhegyiek, valamint a megye többi községe is a Kálvária mellé kívánja építeni a központi pályaudvart. Nem vették azonban figyelembe felszólalását. Ellenben elhatározták, hogy a királyhoz mennek sérelmükkel.”⁴⁽¹⁴¹⁾

A város és a kereskedelemügyi minisztérium vitája odáig jutott, hogy a miniszter maga is leutazott Győrbe, hogy a helyszínen ismerje meg a helyzetet. A város heves ellenállása csak annyi sikerrel járt, hogy a központi pályaudvar kérdését egyelőre félretették: az Osztrák Államvasút állomása maradt a helyén, a Győr–Sopron–Ebenfurti Vasút pedig pályaudvarát mégis a Kálvária mögött építhette meg. Igaz, annyit elértek a győriek ebben a kérdésben, hogy a vasút egyidejűleg ígéretet tett arra, hogy a vásártér mellé rakodóhelyet épít.

Már javában dolgoztak a vonal-munkákon, amikor a lapok riasztó híreket hoztak. “Bécs szomorú napokat él. A börze harangja csütörtökön déli 12 óráig 120-szor kondult meg, mindannyiszor egy-egy börzejátékos fizetési képtelenségét hirdetve. A bécsi börzeválság a társadalmi életre is nagy lehangoltságot gyakorol.”⁵⁽¹⁴²⁾ A pénzügyi válság hamarosan egész Európán végigsöpört, s következményeit súlyosan megszenvedte az Erlanger bankház is. A bankház azonban igyekezett vasútvállalkozását megmenteni, már csak azért is, hogy az abba addig beruházott tőkéje el ne vesszen. A válság nyomán a bankházat olyan súlyos veszteség érte, hogy a vasútépítést a maga erejéből nem végezhette el. Egyelőre gyors takarékosági intézkedéseket hoztak a folyamatban lévő munkák terén és a megrendelésekben is. A nagyobb munkákat leállították, s 1873. június 27-én Frankfurter Wilhelm építési vállalatától a vasút saját műszaki gárdája vette át az építési munkák irányítását. Ugyanakkor az egyes már megrendelt, de még le nem szállított gépek és anyagok szállításának elhalasztását, az egész vállalkozásnál pedig szigorú pénzügyi fegyelmet vezettek be. A vasútépítéssel kapcsolatos pénzügyek irányítását az Erlanger bankház bécsi irodája, s ott maga Erlanger Viktor vette kézbe.

308 Amint a válság okozta pangást fokozatosan újabb fellendülés váltotta fel, a bankház tárgyalásokat kezdett a különböző pénzcsoportokkal, s ugyanakkor a magyar kormánnyal is. A tárgyalások eredményeként német pénzintézetek vállalkoztak arra, hogy társulnak az Erlanger bankházzal az építés befejezésére. Ennek nyomán a magyar kormány is segítette a vasútvállalkozás pénzügyeinek rendezését: 1874. július 30-án az országgyűlés elfogadta az 1874. évi XXX. tc-et, mely az eredeti engedélyokirat több pontját az új helyzetnek megfelelően módosította. Engedélyezte, hogy az építkezéshez szükséges tőke megszerzése céljából az alaptőke 2/5 része erejéig részvényeket, és a részvényesek közgyűlésének beleegyezésével az alaptőke 3/5 része erejéig előmutatásra szóló elsőbbségi kötvényeket bocsásson ki. Ennek feltételeként azonban a törvény megszabta, hogy az egész részvénytőke elhelyezését ki kell mutatni, annak 50 %-át a részvényesek valóban be is fizessék, s a be nem fizetett részért az engedélyesnek kezességet kell vállalnia. A törvény azt is kimondta, hogy a kibocsátandó elsőbbségi kölcsön, a pályára telekkönyvileg első helyen bekebelezendő és a társulat terhét képezi. Kikötötte azt is, hogy a részvények és elsőbbségi kötvények szövetébe fel kell venni, hogy a társaság nem részesül állami kamatbiztosításban.

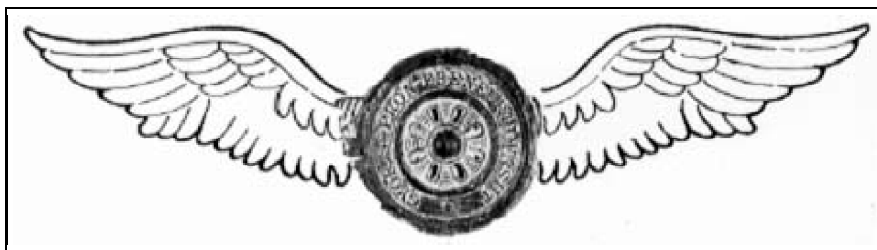
Amint ez a törvénycikk szövegéből kitűnik, az állam biztosította magát afelől, hogy csak olyan vállalkozás jöhessen létre, amely megfelelő pénzügyi erővel rendelkezik, csődjéről nem kell tartania, s így az állam számára pénzügyi gondot nem okozhat. Ugyanekkor a törvény felmentette az engedélyest saját kérelmére a tervezett nagyobb győri és soproni pályaudvarok építésének kötelezettsége alól. Ezeknek a későbbi megépítendő állomásoknak építési költségeire a társaság 1 021 850 Ft-ot tartozik társulati értékpapírokban

a társaság pénztárába letenni. A törvény a győr–soproni szakasz kiépítésére kitűzött időt is 6 hónappal meghosszabbította.

A vonalon végrehajtandó módosítások miatt a törvény módosította az építési tőkét, azt 160 400 Ft-tal megemelte, így az összesen 14 460 400 Ft-ra növekedett. Ebből az összegből 1 021 850 Ft-ot az állomások építésére, a társulati pénztárba kellett elhelyezni, így 13 438 550 Ft-ban állapították meg a tényleges felhasználandó építési tőkét. Ezt az összeget a törvény megosztotta. A győr-soproni szakasz 9 695 780 Ft-ot, a Sopron-országhatár vonalra 3 742 770 Ft-ot állapított meg. Erre a megosztásra azért volt szükség, mert az egész vonal megépítését két építési szakaszra és időre osztották.

1875. február 1-én tartották meg a részvénytársaság alakuló közgyűlését. A részvénytársaság felvette a “Győr–Sopron–Ebenfurti Vasút” nevet, székhelyéül Budapestet jelölték ki. Ugyanekkor Erlanger báró építési engedélyét a részvénytársaságra ruházta. A vasúti részvénytársaság közvetlen igazgatására igazgatótanácsot alakítottak: gr. Zichy Ferrari Viktor, báró Erlanger Lajos, Lányi Jakab, Kónyi Jakab, Rechnitz Henrik, Krisztl Nándor frankfurti építési főtanácsos, Grotha mérnök kerültek az igazgatótanácsba. Elnökéül báró Erlanger Lajost, az eredeti engedélyes testvérét választották. Az igazgatótanács egyik legérdekesebb tagja Rechnitz Henrik volt. A remek pénzügyi szakember fiatalkorában tanító volt. Jószerencséje azonban a pénzügyi pályára sodorta, s az Erlanger bankház cégvezetőjeként sokat tett a vasút létrehozása érdekében. 1894-ben halt meg, s haláláig a részvénytársaság igazgatótanácsának alelnöke maradt.

1875 tavaszán indult meg a győr–soproni vonal építése. A munkákat a württembergi Berger építkezési vállalkozó vállalta. Ezzel egyidőben ismét megindult a 309 felépítményi anyagok szállítása Sopronba, Nagycenkre és Győrbe, a tárolóhelyekre. Mindjárt a munka elején találkoztak az építők a kapuvári vízvilág adta gondokkal: a hóolvadás árvize elmosott egy már kész 10,5 méteres átereszt. Ez az eset intés volt a pályaépítőknek arra, hogy számoljanak a Hanság vizeivel. A Győr és Sopron közelében lévő pályaszakaszokon azonban zavartalanul haladt a földmunka. Márciusban már egy mozdonyvezetőt – Hosztinek Károlyt – kértek át ideiglenesen a majd meginduló kavicsolási munkákhoz.

A Győr–Sopron–Ebenfurti Vasút altszti sapkajelvénye kiegészítve. 1876

A Sigl gyár ugyanis jelezte, hogy a megrendelt mozdonyokat június–júliusban leszállítja. Egy mozdony 1875. június 15-én érkezett meg Sopron déli vasúti állomására. Ezt szétszedve, szekereken szállították le Kópházára, hol felrakták a már elkészült pályára. Ezzel a mozdonnyal továbbították a Sopron előtti töltés anyagát szállító vonatokat. Az anyagvonatok kocsijait is szekereken szállították Sopronból a már kész pályára. Szeptemberben már csaknem egészen elkészült a győri állomás, szeptember 22-én egy mozdonnyal próbamenetet közlekedtettek Győrből és Balfig jutottak vele.

Ekkorra a Győr–soproni vonal alépítményének 67, felépítményének 36 %-a elkészült. Az országhatár felé vezető vonalon az alépítménynek 36 %-a volt kész.⁶⁽¹⁴³⁾ Októberben a forgalom felvételének előkészítésére

Győrben üzleti főfelügyelőséget szerveztek, amelynek élére Wagner Gyulát nevezték ki. Ez a kinevezés a győri magyar körökben éles ellenzést váltott ki. Wagner ugyanis az Osztrák Államvasúttól került a GySEV alkalmazásába éppen akkor, mikor a magyar szolgálati nyelv bevezetése körül folytak a viták a sajtóban és más fórumokon is. A GySEV-et Wagner alkalmazása miatt támadó első írás a Budapesten megjelenő Független Polgár c. lapban látott napvilágot, s a cikket szívesen átvette a Győri Közlöny is. Felháborodott amiatt, hogy “az üzlet vezetésével egy idegen, hazai nyelvünkben kevésbé járatos egyén bízott meg.” A állítása szerint Wagner alkalmazása a kereskedelemügyi minisztérium egyik magasállású tisztviselőjének támogatásával történt.

A vasútüzemmel kapcsolatos igazgatási teendők egésze a Budapest székhellyel megszervezett vezértitkárság feladata lett. Vezetője már a vasút építésének kezdetén [310](#)Polyák Béla volt, vezértitkári címmel felruházva. Főkönyvelőként Uhl Alajost alkalmazták. Az év végéig megtörtént a vasutasok toborzása és kiképzése is. A vasútüzem megindulásakor a Magyar Nyugati Vasút forgalmi és jelzési utasítását vették át. Az altiszti beosztásokba a vasutasok részben a vasútépítésnél dolgozó helyi munkaerőből kerültek ki megfelelő kiképzés után, főképp a pályaőröket válogatták így. (5. kép) Az állomássonmelyzet hivatalnokait jórészt más vasutaktól vették át. Az első soproni állomásvezető Ellinger Ernő volt.

2001. LV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / MUNKATÁRSAINK / Lovas Gyula: 125 éves a Győr–Sopron közötti vasútvonal / 1876. január 2. A győr–soproni vonal megnyitása

1876. január 2. A győr–soproni vonal megnyitása

Az elkészült, régen várt vasútvonalat 1876. január 2-án fényes ünnepséggel nyitották meg. A megnyitó díszmenet a társaság győri pályaudvaráról indult. Felbogarozott és koszorúkkal díszített szerelvény várta ott a megnyitó vendégeit. Az “indóház”-nak kinevezett raktárépületben győri cigánybanda muzsikált a vendégseregnek. Mint láthattuk, a társaságnak engedélyezték, hogy Győrben és Sopronban nem kell a végleges felvételi épületet elkészíteni, így mindkét állomáson egyelőre a raktárépületben helyezték el a várótermeket és a szolgálati helyiségeket. A megnyitót a miniszter, Péchy Tamás is megtisztelte részvételével. Körülvette őt a vasúttársaság számos vezetője, élükön Erlanger báróval, ráadásul újságírók koszorúja is tolongott körülötte: a Pesti Napló, az Ellenőr, a Nemzeti Hírlap, a Pester Lloyd, a Neues Pester Journal újságírói mellett a győri és soproni sajtó képviselői is jelen voltak a megnyitást megelőző villásreggelitől az ünnepségsorozat utolsó eseményéig.

Az állomásról 9 órakor kigördülő vonat még nem a vasút saját hídján haladt át a Rába fölött, hanem az államvasút hídján. A GySEV fahídja a megnyitóra még nem készült el egészen, s így azt a mellette megálló vonatból, és mellől szemlélte meg a társaság. Ám a zord időben siettek vissza a barátságosabb kocsikba, s megindult tovább a vonat Sopron felé. Sokkal melegebb ugyan a kocsik belsejében sem volt, hiszen az apró kocsik a mai értelemben véve még nem voltak fűthetők. A “fűtés” mindössze annyit jelentett, hogy a vonatok indulása előtt Győrben, vagy Sopronban a kocsik padlóira forró vízzel töltött palackokat helyeztek el, s az utasok azokon melengethették lábaikat. Talán azért egy-két fokot a kocsik levegőjén is melegítettek a forróvizes palackok – ha szélcsendes volt az idő. Mivel a végállomásig nem tartották volna a meleget a palackok, Kapuváron és Sopronban vízmelegítő kamrákat építettek és szereltek fel katlannal és megfelelő palackokkal. A Kapuvárral már kihűlt vízzel palackokkal érkező vonatot új, megint forróvízzel teli palackokkal várta egy munkáscsoport, s amíg a mozdony vizet vett, a palackcsere is megtörtént, indulhatott

a személyszállító vonat tovább.

Túl sok kényelmet nem kínáltak az utasnak az akkori személykocsik. A IV. osztályú kocsikban még ülések sem voltak, az utasok állva utaztak, legfeljebb támaszkodhattak. Mégis a legtöbb utas ezeket vette igénybe, ezekben volt legolcsóbb az utazás. A fülkéket azonban valamennyi kocsiosztályban világította a vasút, erre a célra a tetőre épített olajlámpák szolgáltak. Ezeknek a lámpáknak az olajtartályait kívülről töltötték meg. A kocsitetőkre futódeszkákat szereltek, ahol a lámpakezelő közlekedett a vonatok végállomásán, amikor feltöltötte a lámpák olajtartályait. A vonatok kézfékezéssel közlekedtek, a fékkel felszerelt személykocsik nyitott fékülései a tetőn voltak, hasonlóan [311](#)a teherkocsikon lévő fékülésekhez, amelyekbe valóságos légtornászmutatvánnyal lehetett feljutni.

A megnyitőmenetet Enesén, Csornán, Kapuváron, Eszterházán a környék népe, a közigazgatási és egyházi vezetők várták, köszöntötték, s így a sok köszöntőbeszéd miatt a menet jókora késéssel érkezett Sopronba. A vendégek bizonyára nem is figyeltek arra, hogy a soproni állomás még csak részeiben készült el a megnyitóra, a fűtőház fölött sem volt még tető.

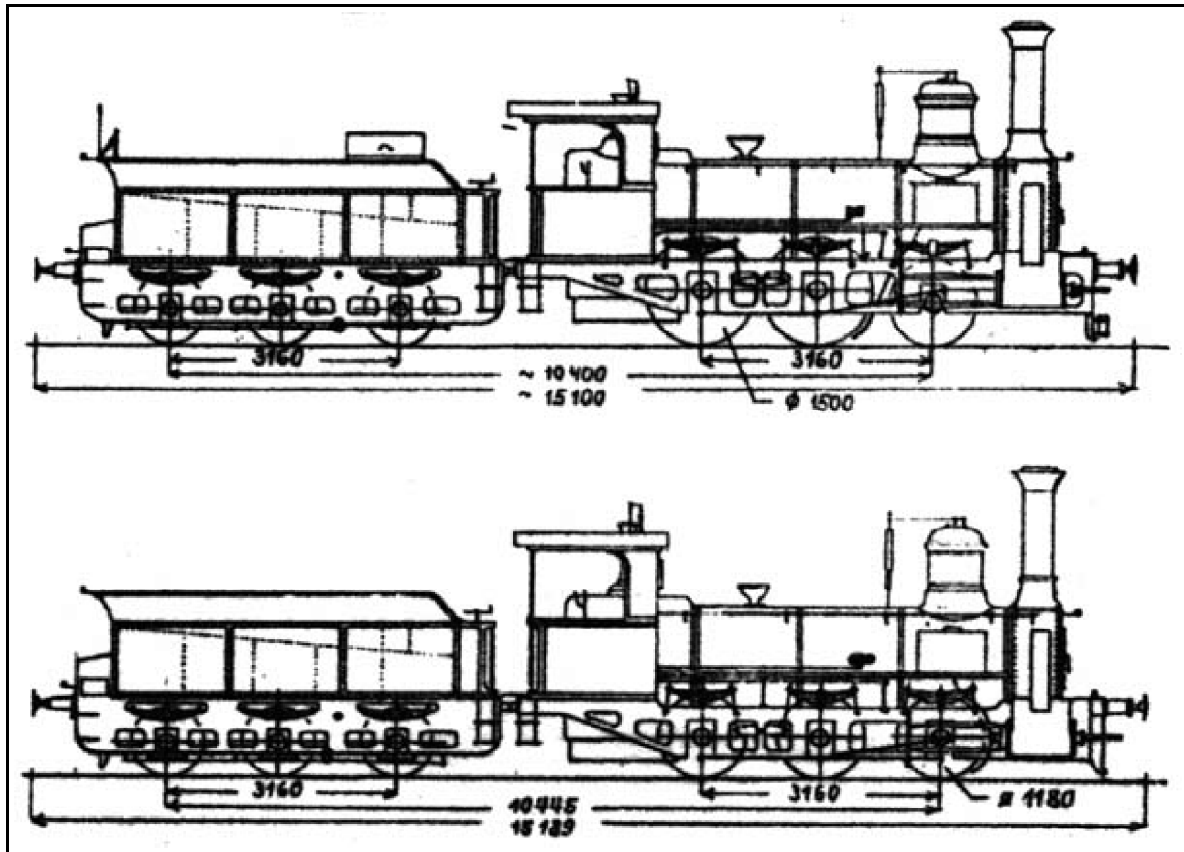
6. A Lajta folyó közepén vezetett a történelmi határ, s a GySEV végpontja.

Ezért a GySEV üres szerelvényeit a vonal megnyitása után még néhány hónapig a déli vasúti pályaudvaron tárolta, mozdonyait is az ottani fűtőház fogadta be. A Győr felé induló személyvonatok csak röviddel az indulási idő előtt jöttek le a saját pályaudvarra.

A megnyitóra meghívott vendégsereg részére a soproni Kaszinó éttermében 100 főre terítettek. Az ebédlőket a helyi katonazenekar szórakoztatta asztali muzsikával. Karnagya, az idősebb Lehár Ferenc az alkalomhoz illő darabot is iktatott műsorába: a vendégsereg örömére Strauss "Vasútpolká"-ját is játszották. Este öt órakor indult vissza Sopronból a díszvonat, sűrű hóesésben. Mire azután a lapokban a beszámoló a megnyitásról megjelent, azzal együtt a Győri Közlöny már arról is tudósította olvasóit, [312](#) hogy "A Győr–Sopron–Ebenfurti Vasút Üzleti Főfelügyelősége egy átiratában tegnap tudatta, hogy a két napon át

szüntelenül tartott hófúvás miatt a közlekedést kénytelen volt beszüntetni.” A hatalmas havazás és hófúvás akkor még csak néhány napra akasztotta meg a vasútvonal forgalmát.

A vonal megnyitásakor Sopronban, Pinnyén, Eszterházán, Kapuvár–Gartán, Csornán, Enesén és Győrben állomást, Balfon megállóhelyet adtak át a forgalomnak.

7. A GySEV első személy- és tehervonati mozdonyainak jellegrajza.

Ugyanekkor azonban már további megállóhelyek építésének és szervezésének munkáit is megkezdték.

A megnyitáskor az üzem lebonyolítására 3 személyvonati és 5 tehervonati mozdony állt rendelkezésre (6. kép). Ezek a Sigl gyártmányú mozdonyok jóformán csak tengelyrendezésükben különböztek egymástól. A két meghajtott kerék-párral épített személyvonati és három meghajtott kerék-párral épített tehervonati mozdonyok szinte azonosak voltak, csak kerékátmérőik voltak különbözőek. Ilyen mozdonyokat a gyár a MÁV-nak is gyártott. Azok az üzemben jól beváltak, ezért más magyarországi vasutak is vásároltak ilyen mozdonyokat (7. kép).

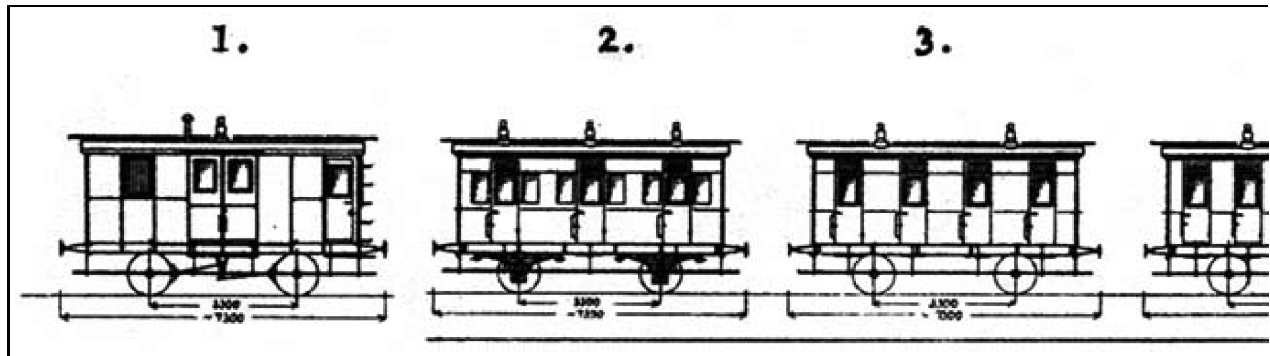
A GySEV első személykocsijai fő méreteikben megegyeztek. A megnyitáskor 24 személykocsit helyeztek forgalomba:

- 3 db I/II. osztályú kocsit 3 fülkében 6/16 üléssel,
- 5 db II. osztályú kocsit 3 fülkében 24 üléssel,
- 8 db III. osztályú kocsit 3 fülkében 40 üléssel,

8 db IV. osztályú kocsit 3 fülkében 50 állóhellyel.

313A GySEV személykocsik a MÁV által használt kocsikkal azonosak voltak. Bejárati ajtajaik a kocsiszekrény két hosszoldalán nyíltak, minden fülkének külön ajtaja volt. A fülkéket egymástól teljesen különválasztották, a fülkék közötti közlekedés céljaira a kocsik hossztartóira azok teljes hosszában “futólépcső”-ket szereltek (8. kép).

A szolgálati és postakocsik a személykocsikkal azonos hosszúságúak voltak, szerkezeti elemeik is a lehetőségig azonosak.

8. A GySEV személyvonataiban közlekedtetett első kocsijainak jellegrajza.

A személykocsikba akkor még nem építettek illemhelyet, az utasok részére a szolgálati kocsikba építettek árnyékszékeket, ezeknek az ajtajai kívülről nyíltak, a kocsik hosszoldalán. Az áruforgalom ellátására a vasút 214 különböző típusú teherkocsit rendelt. A fedett teherkocsik 10 tonna, a nyitott teherkocsik pedig 11 1 tonna teherbírásra épültek.

A Győr–Sopron vasútvonal legnagyobb műtárgya a Rábán átvezető fahíd volt. Ez 14 nyílással, 13 fa köz- és 2 falazott parti pillérre épült, 145,36 méter hosszú, impozáns építmény volt. A Rába és a Répce között sík terepen vezetett a vonal. A Répce fölött Kapuvár mellett 15 méteres fesztávolságú hídon jutott át a pálya. Sopron előtt jelentős emelkedő kezdődött, ezért itt bevágás és töltés építése vált szükségessé. A városból kivezető győri országút és a Rák patak fölött 14 méteres nyílású rácsos tartóval épített hídon haladtak át a vonatok (9. kép). A két végállomás Győr és Sopron kapott fűtőházat, Kapuváron fő-, Csornán és Pinnyén kisegítő vízállomásokat szereltek fel (10. kép). Már a vonal megnyitásakor készen volt Győrben a GySEV pályaudvar és az Osztrák Államvasút pályaudvara közötti, Sopronban a GySEV állomása és a Déli Vasút pályaudvara közötti összekötő vágány, mindkettő a GySEV tulajdonaként a társaság költségén épült.

A vonal első menetrendje szerint az új vonalon naponta két pár vegyesvonat közlekedett, így a vonatok menetrendje nem ígért gyors utazást:

Sopron	ind.	6.07	16.40	Győr	ind.	5.30	16.30
Kapuvár	ind.	8.03	18.46	Enese	ind.	6.17	17.17
Csorna	ind.	8.53	19.56	Csorna	ind.	7.04	18.04

Enese	ind.	9.35	20.15	Kapuvár	ind.	7.54	19.54
Győr	érk.	10.17	21.00	Sopron	érk.	10.04	21.04

314

9. A győri országút és a Rák-patak feletti közös híd Sopron előtt. 1937

A vonal állomásainak biztosítására “fordítható (delejes) távjelző”-ket alkalmaztak. A vonal egyes állomásai közötti értekezésre táviróberendezést létesítettek, az egyes állomások és a közöttük létesített őrházak között kiépítették a harangjelző vonalat. Ezek készülékei ekkor még csak a harangjelzések adására szolgáltak, telefon-berendezéssel még nem voltak kiegészítve.

Az új vonal üzemét megindulása után néhány hétre pusztító árvíz szakította meg. Ez példátlanul súlyos volt. A Dunán ugyanis olyan jégtorlasz keletkezett, amely miatt a vizek nem tudtak lefolyni. Emiatt a Rába áttörte a védőtöltést is. Kapuvár és Eszterháza között két átereszt is elsodort az ár. A vasúti töltés jó szolgálatot tett az ikrényieknek: a lakosságot ugyanis az új vasúton mentették ki, s vitték biztonságos helyre egy szerelvényel.

Súlyosabb volt az árvíz okozta kárnál a Sopron előtti töltés megcsúszása. Az egyenként is agyagos földből készült töltés felső részébe fagyos földet építettek be. A hóolvadás befolyó vize, valamint a felengedő fagyott talaj miatt a töltés jódarabon szétfolyt. Így amíg azt újra meg nem építették, állt a forgalom. A forgalmat Sopron és a 33. számú őrház, illetve Győr–Kapuvár között 1876. március 27-én vették fel, majd április 5-én a vonal teljes hosszában megindult a teljes forgalom.

10. A győr–soproni vonal megnyitásakor épített vízház és vízdaru Csorna állomáson. 1966.

Mindehhez hozzá kell venni, hogy januárban a hófúvások miatt már 14 napig szünetelt a forgalom, így érthető, hogy az új vasút első évi forgalma messze a várakozás alatt maradt. Ugyanakkor a hóeltakarítás, valamint a vonal helyreállítása óriási költségeket emésztett fel.

316A vasúttársaság minden eszközzel igyekezett megnyerni a fuvaroztatókat, kielégíteni igényeiket. Különösen Győrben tettek komoly lépéseket, ahonnan a vasút forgalmának zömét várhatta. A vasút minden igyekezetével ellensúlyozni akarta abból adódó hátrányát, hogy a városon kívül épült az állomása. Előbb a győri főpiacon nyitott városi irodát, majd azt áthelyezte a Vásártér 174. számú házba, ahol a vasút üzleti főfelügyelőségének irodái is voltak. A városi iroda ekkor darabáru-felvételi helyet is jelentett, hol tehát gyors- és teheráruk felvételével, kiadásával foglalkozott az iroda személyzete. Megfelelő, mérsékelt díjért így a szállíttató megtakaríthatta darabárujának a Kálvária út végére szállítását, illetve elhozatalát.

A személyforgalomban különösen sok gondot jelentett a társaság pályaudvarának elhelyezése. A városból

személyvonataihoz igyekvő utasok szállítására a társaság és az államvasúti pályaudvar között omnibuszjáratot szerveztek olyan menetrenddel, hogy azzal az érkező és induló vonatok utasait megfelelően ki- és beszállíthatták.

Ugyanakkor hamarosan megkezdte a GySEV az államvasúti pályaudvar és a vásártér melletti rakodóhelye építését. Itt két vágány épült, a vágányok közé pedig megemelt rakodórámpa, azon gerendavázas szolgálati épülettel. Itt a szállítófelek kívánságára minden kocsirakományú küldemény fel- és leadását lehetővé tették. A társasági pályaudvarról az államvasúti pályaudvarra vezető összekötővágányról lehetett kiszolgálni: a rakodóhoz vezető vontatóvágány azonban olyan szűk ívekkel épült, hogy azt kiszolgálni csak lóvontatással lehetett. A vágány az apró házakból álló városzél egyik utcáján végigvezetve vitt el az állomásról a rakodóhelyig. Az utcát a lóüzemű pályáról hamarosan "Lóvonatú utca"-nak keresztelték el. A rakodót 1876. november 1-én nyitották meg. A vasút szállítófelei hamarosan felismerték annak előnyeit, s az jó forgalmat bonyolíthatott le.

Ma a gáz-, a villany-, az olaj-, illetve a távfűtés idején már el is felejtettük a vasutak egykori külön szolgáltatását, a tüzelőárusítást. Az a gyakorlat, hogy a városi vasútállomások főnökei a társaságuk megbízásából szénárusítást is végeztek, még talán az első angliai vasúttársaságok gyakorlatából származott hozzánk. Ez természetesen mind a vasúttársaságnak, mind az állomásfőnöknek külön bevételt jelentett. A szolgáltatást Győrben az államvasúti állomás főnöke végezte, de a GySEV sem hagyta ki szolgáltatásai közül ezt a hagyományos tevékenységet. A szénárusítást jóideig a városi irodán keresztül oldották meg. A GySEV természetesen brennbergi szenet árusított, hisz azt végig a saját vonalán hozta Győrbe. A szénárusítást hirdető újságszöveg érdekes kortörténeti dokumentum: "... [A brennbergi szén] jósága bizonyítékául szolgálhat ... az a tény, hogy Sopron városában majdnem kizárólag ezen kőszén használják tüzelőnek és fűtőanyagként. ... Megjegyezzük, hogy a házhozszállításnál a kosarak ólomzárral vannak ellátva, a felek saját érdekükben felkéretnek az árut az ólomzár netáni megsérülésénél el nem fogadni..." A széneladást később a Kálvária mögötti állomásra tették át, s közzé tették, hogy csak akkor szállítja házhoz a vasút, ha a fél legalább 500 kg-ot rendel.⁷⁽¹⁴⁴⁾ Az első üzemévben mintha az elemek mind összeesküdtek volna a fiatal vasút ellen.

317

11. Aki a Győr–Sopron–Ebenfurti Vasút működését megszervezte:
Bihl Gusztáv üzleti főfelügyelő.

A hófúvások, az árvíz miatt hetekig szünetelt a forgalom, ráadásul egy hatalmas orkán még hozzájárult a vasút 28 kocsijának összetöréséhez is. 1876 tavaszán, egy napon hatalmas orkán dühöngött Sopron felett. A GySEV állomásán összekapcsolva állt 28 kocsi, köztük még nem használt, új személykocsik is. Ezek a nagy szélviharban megfutamodtak és a lejtőben fekvő pályán egyre gyorsulva 11 perc alatt Pinyére értek. Ez 92 km-es sebességnek felel meg. Az állomásfőnök, a harangjelző berendezéssel leadott “Kocsik futamodtak meg” jelzés hallatára torlaszt építtetett állomásán. A kocsik a torlaszon kisiklottak és teljesen összezúzódtak. Ha az állomásvezető gondolkodott volna, hagyta volna tovább futni a kocsisort, s azok az Eszterháza után következő emelkedőn maguktól megálltak volna.

Wagner Gyula, az üzleti főfelügyelőség vezetője, a pinyei baleset után összekülönbözött a vasút felsőbb vezetőivel, s 1876. április 30-án kilépett a GySEV szolgálatából. Hivatalát Bihl Gusztáv (11. kép) vette át. Ő a vasút korai időszakának legderekabb [318](#) vezetője. Valójában ő szervezte meg az egész vasúti üzemet. Korábban pénzügyi téren vitt vezető szerepet. Az, hogy a pénzügyi pangás idején elkészülhetett a vasút országhatárig vivő vonalrész, nagyrészt az ő érdeme. Fáradhatatlanul kilincselte a vonal továbbépítésében érdekelteknél, míg ismét megindulhatott az építőmunka.

A győr–soproni vonalat az első üzemévben ért sorozatos csapások után azonban az őszi forgalom szállítási eredményei már biztatóak voltak. A menetrendben bevezetett két pár vegyesvonat mellett rendszeresen kellett “szükségleti” vonatokat közlekedtetni. Jelentős volt a személyforgalom is: 1876-ban a győr–soproni vonalon 134.877 utas utazott, ez vonatként 426 utast jelentett. Jellemző, hogy ebből az utaslétszámból 86.361 utas, tehát az utasok 60 %-a a negyedik kocsiosztályon utazott. Az első üzletév tehát máris hozott

bizonyos üzleti eredményeket: az üzleti bevételek a kiadásokkal szemben nyereséget hoztak. Mindez biztatást jelentett a vasúttársaság jövőjére is. Mi, akik 125 évvel az első üzemévet követően ülünk fel a GySEV vonataira, tudjuk, hogy amit az első üzletév eredményei ígértek, megvalósult.

2001. LV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / MUNKATÁRSAINK / Lovas Gyula: 125 éves a Győr–Sopron közötti vasútvonal / Irodalomjegyzék

Irodalomjegyzék

Csatkai Endre: A győr–sopron–ebenfurti vasút 50 esztendő története.
Kézirat. 1925.

Hans Sternhart: Die GySEV. Wien, 1966. Verlag Otto Slesak. 96 oldal.

Lovas Gyula: A GySEV kialakulásának története. Magyar Vasúttörténet
3. kötet 167–175. Budapest. 1996.
Közlekedési Dokumentációs Kft.

Lovas Gyula: Fejezetek a Győr–Sopron–Ebenfurti Vasút történetéből
1872–1945. Kézirat. 1976.

Lovas Gyula: A Bécsújhely–Sopron vasútvonal 150 éve. Vasúthistória
évkönyv. 1997. 172–227.

Lovas Gyula: 125 éves a Bécs–győri vasút. Kézirat. 1980. KTE.
Soproni Területi Szervezete. 54. pp.

Hans Hahnenkamp: Die Eisenbahnen im Burgenland zur Zeit der Habsburgermonarchie. A szerző kiadása.
1993. 249. pp.

2001. LV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Műhely

2001. LV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Műhely / Domonkos Ottó: Külföldiek Sopronban–soproniak külföldön (A mesterlegények európai kapcsolatai)

Domonkos Ottó: Külföldiek Sopronban–soproniak külföldön (A mesterlegények európai kapcsolatai)

A főnemesség, az egyháziak, a külföldön tanuló ifjúság, a világutazók mozgását, útvonalait, Sopronról alkotott véleményét a történettudomány, a helytörténetírás és az irodalomtörténet művelői már a 18. századtól kezdve feldolgozták. Mi ezeket nem kívánjuk megismételni, mindössze néhány fontosabb publikációra hivatkozunk.¹⁽¹⁴⁵⁾ E dolgozatban egy nagyobb tömeget érintő migrációval: a mesterlegények vándorlásával, európai kapcsolataival foglalkozunk. Tudjuk, hogy egy-egy szakma tanulása nem fejeződött

be a 3–5 esztendő inasidő elteltével, hanem további tapasztalatszerzésre szolgált a céhek privilégiumaiban előírt 3–5 évi vándorlás, bel- és külföldön.²⁽¹⁴⁶⁾

Erre vonatkozó adataink a középkor óta vannak.³⁽¹⁴⁷⁾ A soproni vargák (*Schuster*) 1447-ben, a szabók 1477-ben a város tanácsától nyert szabályzatukban rendelkeztek erről, törvényesen intézményesítették a legények vándorlását, illetve az érkező idegen befogadását.

A város, mint földesúr jobbágyközségeire is kiterjedő előírásokat fogalmazott meg.⁴⁽¹⁴⁸⁾ Például a vargák remeklésekor annak, aki nem tudta a felsőbbört rendesen kiszabni, 13 hetet kellett mesterénél dolgoznia, vagy tovább kellett vándorolnia. Ha már úgy vélte a legény, hogy elég tapasztalatot szerzett, megismételhette a szabást. Tisztas származását és a tanulói idő kitöltését is kellett ehhez igazolnia. A sikeres vizsga után négy mesternek kellett vállalnia a kezességet a polgárok sorába való felvétel alkalmával. Minden vargalegény, aki Sopronba jött, megegyezhetett bármelyik mesterrel 13 heti munkára, de ha azt nem töltötte ki, őt senki más mester nem fogadhatta fel, tovább kellett vándorolnia. Aki az első 8 napot ledolgozta, de nem tetszett neki a hely, annak jogában állt más mesterhez szegődni.

A soproni szabók 1477-es szabályaiban a tanács a 12. §-ban írta elő, hogy a városba érkező legény máshol nem szállhatott meg, csak a “*Herberg*”-en (*nur allein in der rechten Herberg*). Ha nem ott szállt meg, fél fertő (*verdung*) viasz volt a büntetése.

320

1. Festő-lakkozó, kalapos, tímár szállásjegyek. 19. század.

321 A szabályzat a mesterek érdekeit is szolgálta, pl. a 14. § szerint: *“Das kein Knecht nicht wandern sol*

vier wochen für weinnachten, vier wochen für Ostern, und vier wochen für phingsten.” (Egy legény sem vándorolhat tovább négy héttel karácsony, húsvét és pünkösd előtt.) A szakma szabad versenyét akadályozta a 17.§, amely az alkalmazható személyzet létszámát kötötte meg: “...*es sol auch kein meister mer gesind halden, denn zwen knecht, ein gewanderten knaben und ein lerknaben.*” (...egy mester sem foglalkoztathat többet mint két legényt, egy vándorlását letöltött legényt és egy inast.)

A legények között gyakran előforduló viszályok miatt a céh külön is előírta a szabólegények életének fontosabb szabályait, a tanács által megerősített céhlevélben: “*Der Gesellen sach, der Schneider Zech.*” Az 1-17.§-ban előírta a munkában kötelező tisztas magatartást, a társaság “*pruderschaft*” szokásait, a “*vater*” (Herbergvater) felügyeletét a legények felett. Tiltotta az egy Groschen-nél magasabb tétű játékot, vagy a céllövéskor az egy Helbling-nél magasabb nyereményt, ezeket a kihágásokat egy verdung viasz büntetéssel sújtotta.

A 16. században sorra alakuló céhek ezeket az általános szabályokat vették át, amelyek a német nyelvterület nyugati felében már a 13. században kialakultak, és onnan terjedtek el.⁵⁽¹⁴⁹⁾ A Közép-Rajna-vidék városszövetségeit tartja a német történelmi kutatás annak a központi magnak, ahonnan a további városszövetségek a példákat vették. 1226-ban Frankfurt, Gelnhausen, Friedberg és Worms az alkották első városszövetséget, amelyhez később Mainz, Speyer és Bingen is társultak. Ezeket a szövetségeket azonban VII. Henrik feloszlatta, mivel a mainzi érsek érdekeit károsították.⁶⁽¹⁵⁰⁾ E városok 1421-ben ismét közös szabályokat fogadtak el azért, hogy egységesen kezeljék a mesterlegények ügyeit. Ebben az időben a szövetség felsorolt városaiban élő lakosság Sopronénak többszöröse volt. F. Frisius munkájából és térképeiről tudjuk, hogy nagyobb régiók alakultak a fejedelemségek, királyságok határai között, de egyes szakmákban e régiók határait is átlépő szövetségek jöttek létre a századok folyamán.⁷⁽¹⁵¹⁾ Saját helyszíni levéltári kutatásaimból ismerem, hogy Chemnitz – Leipzig – Erfurt festőcéhei miként osztották fel a tartományok városait, helységeit a 18. század céhes szervezései során.

Egy Rajna-vidéki lenszövő család kirajzását mutatta be Wolfgang von Stromer, aki maga is ennek a középkor óta jelentős családnak a leszármazottja. E migráció legtávolabbi keleti pontja Szentpétervár volt. Magyarországon a szepesi és a kassai szász barchentszövők megjelenése köthető e migrációhoz. Ez utóbbiak kiváltságai 1411–15 között, Zsigmond király, később német-római császár uralkodása alatt keletkeztek, ami érthető az uralkodó Rajna vidéki kapcsolatainak ismeretében.⁸⁽¹⁵²⁾

A mesterek és legények ellentétei legtöbbször a bérek körül alakultak ki, amit tovább fokoztak a tömeges városi betelepülések, önállósodási törekvések. A mesterek és ³²²legények közös ivói (*Trinkstrube*) a legények önállóságát sértették. Ezért a legények önálló Trinkstube bérleményeket alakítottak ki, amit természetesen a mesterek elleneztek és a céhek tilalmaztak. A legények önállósodó céhszervezetei német nyelvterületen a 14. század folyamán alakultak meg, a minimális létszám általában tíz fő volt egy-egy szakmában. Legkorábban a posztószövők és a takácsok (lenszövők) legényei alapítottak saját legénytársaságokat “*Bruderschaft*”-okat (Berlin 1331, Zürich 1336, Speyer 1343, Strassburg 1350, Augsburg 1358).⁹⁽¹⁵³⁾ A kötelező vándorlás Freiburgban mutatható ki először a 15. század kezdetén, amikor az inasszerződésekben kikötik a mesterek gyermekeinek a közelebbi és távolabbi városokba való vándorlást. Hasonló ez a baseli lakatosoknál, ahol a legénykönyvben előforduló külföldi legények mind mesterek gyermekei. A cél a képzéskiteljesítése, de ezzel együtt a világlátás és az élményszerzés.¹⁰⁽¹⁵⁴⁾ 1557-ben a chemnitzi főcéh kötelékébe tartozott 11 város, majd 1589-ben további 22 város csatlakozott, ezzel tényleges és kiterjedt uralomra jutott a főcéh. Ám továbbra is sok gondjuk volt a céhen kívüli mesterekkel. Kiváló példa erre az 1456-os privilégiummal rendelkező chemnitzi és környékbeli lenszövők esete. 1487–1555 között 197 szász faluban 672 lenszövő volt céhen kívüli (*Störer*). A városi hatóságok

391 faluban 1420 lenszövőt vettek számba. A Grimau-i szerződésben (1555) vetettek véget a viszályoknak úgy, hogy falvanként 1–2 lenszövő működését engedélyezték, és megszigorították a vásárlátogatásokat is. A városi lenszövők viszályba kerültek a vászonfehérítőkkal is, jobb és tetszetősebb árujuk miatt. A város a viszály gyökeres megoldásaként megvette a fehérítés jogát.¹¹⁽¹⁵⁵⁾

A német nyelvterületen a 14–16. században 396 közös fellépése volt a legényszervezeteknek (*Gesellengilden*), ami 114 város között oszlott meg. Az 1354-1559 között fennállott legényszervezetek iparcsoportonkénti kimutatása a következő képet adja.¹²⁽¹⁵⁶⁾

textil	24	szűcs	13
pék, molnár	35	bőrfeldolgozó	15
szabó	16	művészi ipar	6
cipész, varga	44	egyéb	12
fémfeldolgozó	37	összesen	202

Az egyes városok legényszervezeteinek száma:

Strassburg	10	Wien	6
Basel	10	Frankfurt	5
Freiburg	9	Colmar	5
Nürnberg	8	Freiberg	5
Breslau	8	Schlettstadt	5
³²³ Worms	7	Hamburg	4
Würzburg	8	Leipzig	4
Zürich	8	Köln	4
Lübeck	7	Schaffhausen	4
München	6	Hildesheim	4

Magyarországon ebben az időben Nagyszében (1376), majd Pozsony (1411), Kassa (1411), Sopron (1447), rendelkezett a legényekre vonatkozó szabályokkal. A 14–16. században összesen csak 13 céh keretében találunk legényrendtartásokat, de a 15–19. századból is mindössze 122 hiteles szabályzatot

ismerünk a céhkataszter adataiból.¹³⁽¹⁵⁷⁾ A fejlettségi különbség tehát nyilvánvaló, a nagyobb közép-európai városok kézműves munkaerejének növekedése és nagysága, kisugárzó ereje, kirajzolásai régiókat is érintik. Az erdélyi és szepesi szászok, valamint a nyugat-magyarországi királyi városok jórészt német iparosai révén lépést tartottak a középkor végéig a nyugati tendenciákkal. Ezt a szinkronitást az ország középső részén megzavarta a török uralom 150 éve. Ugyanakkor Nyugat-Magyarország és a Felvidék jórészt mentesült e pusztítástól és így érthető az ország keleti és nyugati fele közt e tekintetben is megmutatkozó különbség.

A céhkataszter összesítéseiből kiemelve a nyugati vármegyék adatait, a következő képet kapjuk:

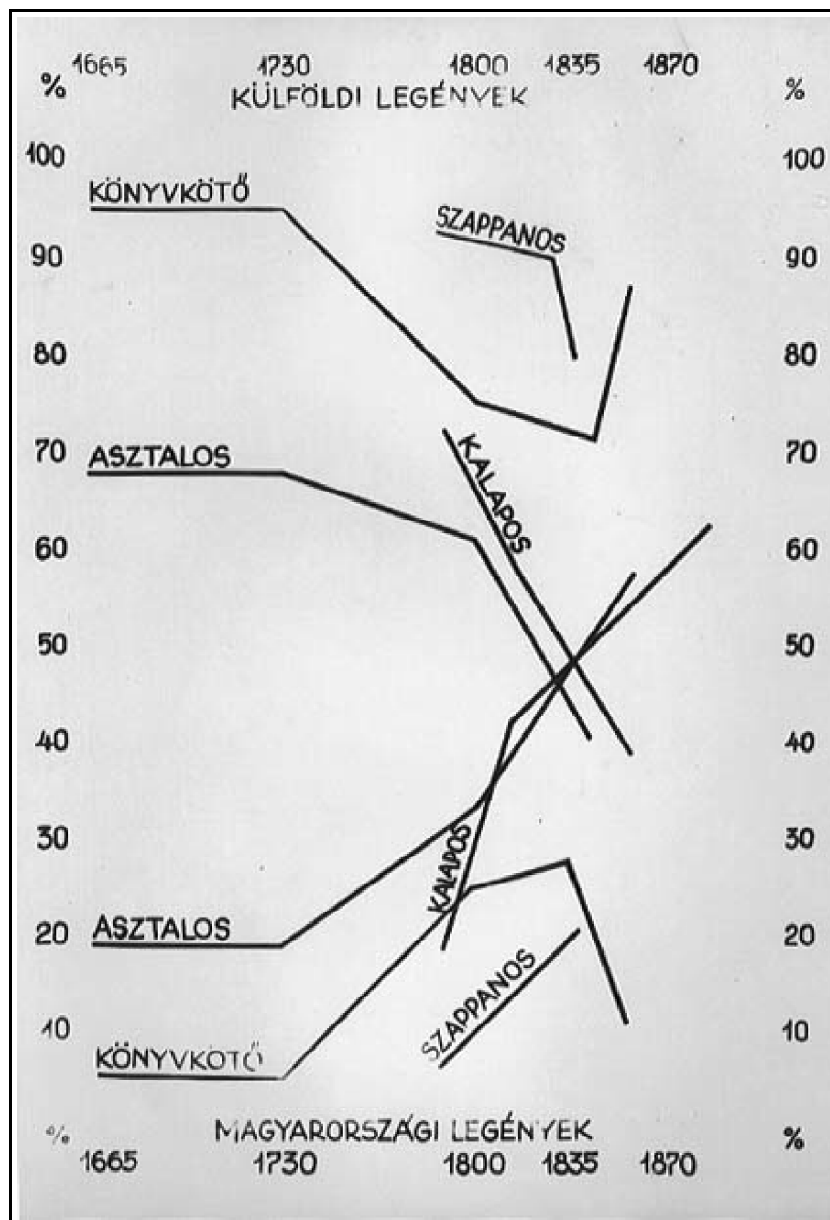
Vármegye	Céhes helység, (város, mezőváros)	A céhszervezetek száma
Pozsony	44	287
Nyitra	50	224
Sopron	58	252
Vas	70	232
Zala	61	180
Veszprém	46	175
összesen:	329	1 350
országos	1 011	4 545

E hat nyugat-magyarországi vármegyében található tehát a céhes települések és a céhszervezetek 30%-a. A céhkataszter adatai az erdélyi és felvidéki felméréseket nem tartalmazzák, de a tendencia azért világos. Ezek a helyzeti adottságok, a fejlődés viszonylagos töretlensége emeli e megyéket az országos átlag fölé.

A statisztikai adatokból következtethető, hogy régióinkban nagyobb volt a legénnyándorlás aránya is.

Sopron város írásbelisége, levéltárainak adottságai egyedülállóak. A levéltárak, múzeumok olyan forrásokat őriznek, melyek kiemelkednek a céhek országosan megmaradt dokumentumai közül.

[324](#)

2. A soproni szállásokon megfordult legények arányainak változása.

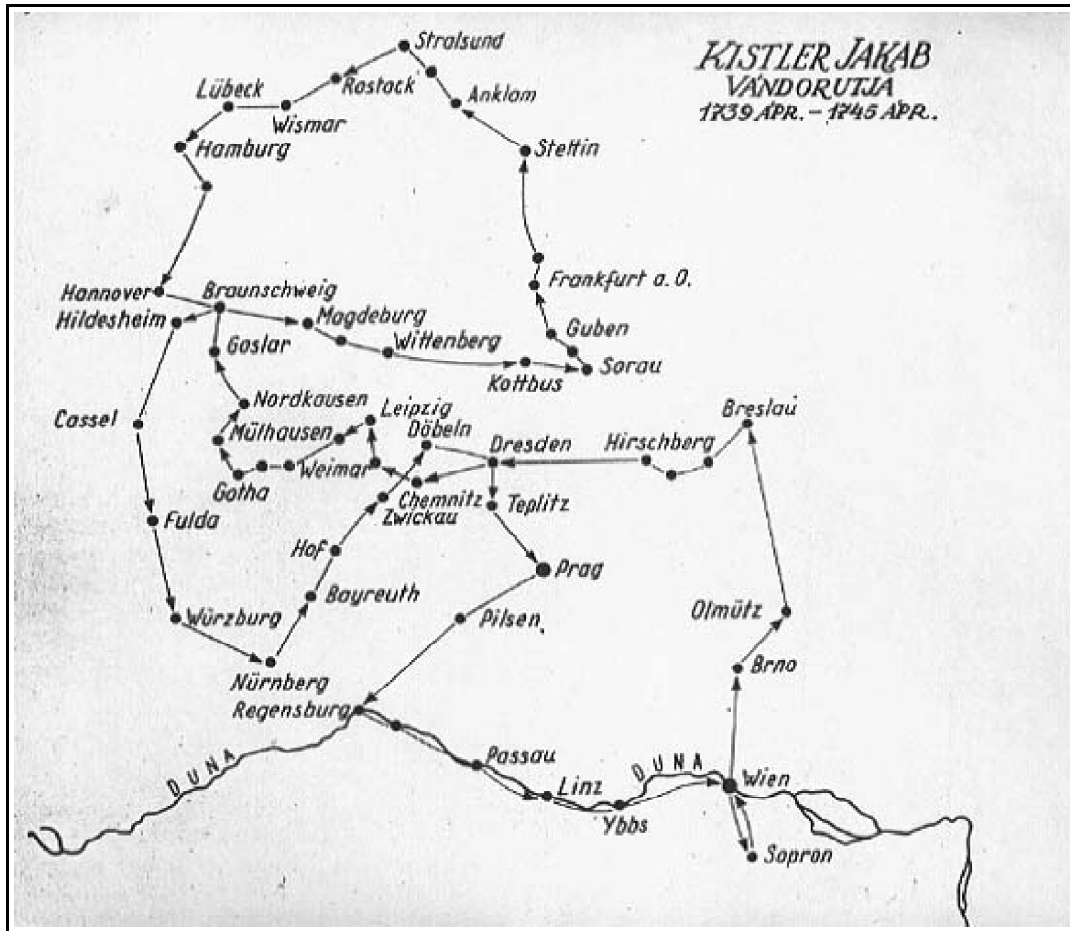
325 Az egyes céhek szervezettsége a városi tanács privilégiumainak, továbbá a bécsi, bécsújhelyi és a pozsonyi főcéhekkel tartott évszázados szoros kapcsolatának köszönhető. A céhek századonkénti alakulását a városban e néhány adat mutatja: A 15. században 3, a 16. században 12, a 17. században 16, a 18. században 5, a 19. században 10, összesen 46 céh alakult. Tudjuk jól, hogy a város céheinek többsége német volt, a 17. század végéig mindössze négy magyar nyelvű privilégiumot ismerünk: a magyar szíjgyártók (1597), a vargák – csizmadiák (1602), a magyar vargák (1625) és a gombkötők (1630) szabályzatait.

3. Kalapos vándorlegények a soproni céh szállásán, 1779–1890.

A nyugatról érkező iparosok folyamatos betelepülése, a polgárjog és mesterjog megszerzése a századok folyamán töretlen volt a városban, a megye mezővárosaiban és falvaiban. Magyar nyelvű céhlevelek többnyire a Rábaköz mezővárosaiból ismertek, ezek többsége Esterházy-birtok volt a 17. század második fele óta.¹⁴⁽¹⁵⁸⁾ Az idézett német publikációk statisztikáiból következtethetjük, hogy a kézművesek túlnépesedése, a városok kötött mesterlétszáma eredményezte az iparosok kirajzását kelet felé. Ezt ³²⁶segítette az a történelmi körülmény is, hogy a török fokozatos kiszorítása (1683–1715) után a földesurak egyéni szervezésében megindult az elnéptelenedett magyarországi területek benépesítése. Ezzel együtt hatott, hogy az 1723–1724. évi országgyűlés törvényei szorgalmazták a népesség növelését, különféle kedvezmények, adómentesség biztosításával. Emellett a rokoni kapcsolatok ápolása is segítette a migrációt. Mindeközben Magyarországon is alakultak legénytársaságok és legényszállások. Sopronban a céhek közösen bérelt legényszállása a Fekete Sas vendéglőben működött. A könyvkötők szálláskönyvének egy széljegyzete hitelesíti ezt 1834-ben.¹⁵⁽¹⁵⁹⁾

4. Kistler Jakab kelmefestő vándorútja.

Az egyes céhek bádogg, vörösréz, ill. keménypapír kártyákat, szállásjegyeket adtak a legényeknek 4–8 kr. értékben, ami a szállás ill. ágy használatára, éjszakázásra jogosított. A cég a vendéglővel havonta számolt el a bárcákkal. (1. kép)

327A Sopronba érkező legények összesített adatait alább közöljük:

Iparág	Időszak	Érkezett fő	Éves átlag	Az adatok forrása
Kádár	1605–1730	4 178	33	Sopron, Stornó Levéltár
	1731–1880	1 712	11	
Asztalos	1674–1730	850	15	Sopron, Városi Levéltár
	1806–1839	1 913	56	

Könyvkötő	1665–1856	2 669	14	Soproni Múzeum, Helytörténeti Gyűjtemény
Szappanos	1775–1835	3 281	54	Sopron, Városi Levéltár
Kalapos	1779–1892	1 846	16	Sopron, Városi Levéltár
Pék	1839–1850	1 493	78	Sopron, Stornó Levéltár
	1851–1860	2 230	223	
Összes		20 172	500	

Egyéb iparágak hiányos, vagy elpusztult szálláskönyvei miatt a hozzájuk érkező legények számát csak becsülni lehet, ez jó esetben évi újabb 300-500 főt jelenthet, ami a város 3-6 000 fős lakosságához viszonyítva jelentős létszám. Összevetve ezt például a chemnitzi 1836–1861 közötti hivatalos bejegyzésekkel, mely szerint összesen 64 724 legény szállt ott meg, kapott munkát vagy átutazott, ez évi 2 489 vándorló kézművest tesz ki, több mint kétszeresét az évszázados soproni átlagnak. Ez érthető ha tudjuk, hogy ebben az időben német területeken már számos manufaktúra működött, és megkezdődött a gyárak alapítása is. A chemnitzi levéltár feldolgozott vándorkönyv állománya bőséges, 2 442 darab. [16\(160\)](#)

Az előző táblázatban a 17. században a külföldiek és a magyarországiak aránya az asztalosoknál 80:20%, a könyvkötőknél 95:5%, de még a 18. században is megfigyelhető a szappanosok 95:5%-os aránya. A mellékelt grafikonról (2. kép) leolvasható, hogy az arányok változása, kiegyenlítődése csak a 19. század közepén következik be, pl. a kalaposok és az asztalosok magyarországi legényei javára. A könyvkötők aránya azonban az időszakos csökkenés után az 1835-40 körüli időben ismét megközelíti a 90%-ot.

Ha elemzésünket egy szakmára, pl. a szappanosokra korlátozzuk, a Sopronba érkező vándorlegények országokénti származását is bemutathatjuk. (Az ismeretlen származásúak általában kb. tíz százalékot tettek ki.)

Ország	Az időszakban érkezett fő	
	1771–1801	1802–1835
Csehország	184	243
Szászország	100	203
Szilézia	162	184
Ausztria össz.	116	136
Morvaország	70	109

Magyarország	92	332
--------------	----	-----

A kalaposok mellékelt térképét (3. kép) szemlélve világosan kirajzolódik, hogy az egész német nyelvterület képviselve van a Sopronban megfordult legények között, a Rajna vonalától a kelet-európai német nyelvszigetekig (Riga, Szentpétervár). E hatalmas áramlás egyik közép-európai állomása Sopron.

Gyakori eset, hogy a külföldi legények vezetik be a szálláskönyv használatát. A könyvkötőknél például egy 1666-os bejegyzés szerint az 1665-ben Sopronba érkezett, Culmbachban született Michel Zacharias adományozta a könyvet egy másik legénytársával együtt.¹⁷⁽¹⁶¹⁾ A következő kötet 1735-ben készült díszes kötését is a Nyugat-Ausztriában született Const. Ludwig Metznernek köszönhetjük.¹⁸⁽¹⁶²⁾ A harmadik, ugyancsak díszes kötésű szálláskönyvet pedig 1829-ben Karl Kilian könyvkötő atyamester gondoskodásának köszönhetjük.¹⁹⁽¹⁶³⁾ Hasonló módon, a szappanosok szálláskönyvét is külföldi legények nyitották meg, akik Büttstadtól (Thüringia), Buntzlauból (Szilézia), Tittauból (Szászország), Simutzheimből (Württemberg), Semil-Hausból (Deutsch-böhmen) származtak, Samuel Schmegner pedig Kassáról. Együttal írásba foglalták a legények viselkedésének kötelező szabályait és a legényavatás (*Gesellen-Braten* – névvétel), szertartását is. Ilyen egyszerűen terjedtek tehát a nyugati modellek a vándorlegények révén. Magyarnyelvű szokásokat ebből az időből a közeli Győrből ismerünk, “*Senkeletrül való beszéd*” címen, de ennek is német előképe volt.²⁰⁽¹⁶⁴⁾

A soproni legények vándorútjairól a szórványosan fennmaradt soproni vándorkönyvekből, krónikákból, valamint az egyes közép-európai centrumokban vezetett szálláskönyvek feljegyzéseiből nyerhetünk képet. Ugyanezen forrásokból ismerhetjük meg a városi mesterek gyermekeinek vándorlását is. Ezek számbavétele külön feladat lehet a céhes számadáskönyvek elszórt adatai alapján. E kutatást nehezíti, hogy például a kádár céh igen jelentős, 1605-től folyamatosan vezetett számadáskönyve ismert, de a legényekre vonatkozó iratok hiányoznak belőle. Hasonló a helyzet a könyvkötők esetében is.

Időrendben a következő soproni legények vándorlásáról vannak adataink:

1724	Joh. Georg Müller	kalapos	erfurti szálláskönyv
1739–1745	Joh. Jacob Kistler	festő	Kistler krónika (4. kép)
1755	Joh. Jacob Kraus	posztós	Petz krónika
1791–1793	J. M. Einbeck	szappanos	Hoyeswerda szálláskönyv
1793	J. G. Warnhardt	szappanos	Hoyeswerda szálláskönyv
1798	G. Bauer	posztónyíró	Petz krónika
³²⁹ 1772	Paul Kurolik	kalapos	erfurti szálláskönyv
1816	Samuel Boor	festő	Kistler krónika

1831	Aloys Geyschleger	festő	erfurti szálláskönyv
1835	Samuel Schätzel	Schön-und Schwartzferber	erfurti szálláskönyv
1836–39	Karl Schilling	szappanos	vándorkönyv
1836–41	Georg Petz	posztónyíró	chemnitzi szálláskönyv
1838	Jakob Kastner	asztalos	chemnitzi szálláskönyv
1839	Michael Trogmayer	tímár	chemnitzi szálláskönyv
1841	Johann Tasch	kefekötő	chemnitzi szálláskönyv
1841–44	Karl Kraus	posztós	vándorkönyv
1842	S. Fleischhacker	szappanos	chemnitzi szálláskönyv
1842	Franz Csapody	asztalos	chemnitzi szálláskönyv
1844	Ludwig Petrik	kefekötő	chemnitzi szálláskönyv
1845	Stefan Putz	lakatos	chemnitzi szálláskönyv
1854	G. Fried. Schmidt	szappanos	chemnitzi szálláskönyv

A sokat hivatkozott chemnitzi szálláskönyvek adatait részletesen feldolgozta H. Bräuer a VEAB 1982-es nemzetközi szimpóziumára. A magyarországi legények adatait külön is kigyűjtötte. A vizsgált 2.442 vándorlegény közül 186 magyarországi, akik 26 féle iparágat képviselnek. Az összesítés szerint a legtöbben Óbudáról, Budáról és Pestről érkeztek, együtt 47 fő, Pozsonyból 15 fő, Sopron 8 fővel a harmadik helyen szerepel. A városunkból érkezők öt iparágat képviseltek: asztalos (2), kefekötő (3), posztónyíró, lakatos és tímár (1-1). Még ilyen kisszámú mintavétel alapján is érdemes megjegyezni, hogy a 186 fő 105 helység között oszlott meg, s ebben Sopron a maga 8 vándorlegényével igen kedvező helyezést ér el.[21\(165\)](#) (4. kép)

A magyarországi mesterlegények kapcsolatainak, szokásainak s ezen belül a soproniaknak a feldolgozása folyamatban van. Ez utóbbiakról egy-egy említést ismerünk G. Otruba, F. Stöckle, W. Reininghaus, R. S. Elkar, G. Jaritz, von K. Wesoly, és mások publikációiból.[22\(166\)](#)

2001. LV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Műhely / Dávidházy István: I. Ferenc József Sopronban 1884. május 31–június 1.

330 Dávidházy István: I. Ferenc József Sopronban

1884. május 31–június 1.

A Rákóczi utcai Ruhagyár, az egykori Tiszti Leánynevelő Intézet főbejárat feletti oromdíszén az osztrák császári koronával díszített pajzsban az F. I. I. (Franciscus Iosephus Primus) mellett az 1883-as évszám olvasható. Ebben az évben fejeződött be a kezdetben magánintézményként alapított és az 1870-es évektől a katonai közigazgatás által működtetett Tiszti Leánynevelő Intézet első kibővítése. Az 1884-es soproni királylátogatás fő oka az intézet kápolnájának a felszentelésén való részvétel volt. Az esemény előkészületeiről, lefolyásáról és utóhangjairól Sopron sz. kir. város közgyűlési jegyzőkönyvéből, a Sopron Városi Levéltárban őrzött iratanyagból¹⁽¹⁶⁷⁾ és az Oedenburger Zeitung tudósításaiból értesülhetünk, míg a látogatás szervezetségéről, költségeiről az Országos Levéltárnak az osztrák Haus- und Hofarchiv Magyarországnak átadott idevonatkozó anyaga ad képet.²⁽¹⁶⁸⁾

1884. április 8-án kelt a Cs. Kir. Tiszti Leánynevelő Intézet vezetőjének a Városi Tanácshoz intézett levele, amelyben a kilátásba helyezett május 31-i uralkodói látogatásra való tekintettel az intézet előtti gyalogjáró rendbehozatalát kéri. A tanács rögtön utasítja Schey Károly városi mérnököt a munka elvégzésére, amiről a május 15-i kelettel számol be. Az útjavítási intézkedés kiadásával párhuzamosan a polgármester megbízást kap arra, hogy a király személye körüli m. kir. minisztertől érdeklődjék a tervezett látogatás felől. A polgármester április 17-i levelére a helyettes államtitkár május 14-i kelettel azzal válaszol, hogy a látogatásról nincs tudomásuk. Erről a városi hatóság Tisza Kálmán miniszterelnöknek herceg Esterházy Pál főispánhoz intézett május 21-i leiratából értesül hivatalosan, amely részletezi a királyi kihallgatásra kijelöltek körét és fogadásuk sorrendjét, valamint a 31-én megtekintésre kerülő intézményeket. A leirat befejező részében a meglátogatandó intézmények vezetőit arra szólítják fel, hogy a királylátogatás alkalmából sorra kerülő üdvözlések a lehető legrövidebbek legyenek.

Az Oedenburger Zeitung 1884. május 29-i, csütörtöki száma napi hírben tudatja olvasóival, hogy Őfelsége a király budapesti tartózkodása befejeztével reggel fél hétkor érkezik kíséretével Bécsbe. Ugyanezen lapszám Helyi Hírek rovatában hivatalos helyről vett értesítés alapján jelenik meg a szombat-vasárnapi soproni királylátogatás programja. A királyt és kíséretét hozó délvasúti különvonat pontban fél nyolckor érkezik meg Sopronba. Ezt megelőzően egy lovastestőr század, az udvari gazdasági különítmény, négy hintó és 25 ló már csütörtökön 5 óra 30 perckor ugyancsak délvasúti különvonattal útnak indult Bécsből Sopronba. A királyt a pályaudvaron egy díszszázad fogadja, egy másik díszszázad Őfelsége szállása, a Magyar Király szálloda (ma Várkerület 73.) előtt sorakozik fel. A helyőrség a Bécsi Kapu előtti nagy gyakorlótérre három órákor vonul fel szemlére, amire négy órákor kerül sor.

Felhivás!

Hivatalos uton értesülvén arról, hogy **Ő császári és apostoli királyi felsége legkegyelmesebb Urunk és Királyunk** a helybeli katonatiszti leány nevelő-intézet meglátogatása czéljából folyó május hó 31-én reggeli 7^h órakor Sopronba érkezik, 8^h órakor a helybeli testületeket és hatóságokat fogadja, 10 és 1 óra között a helybeli intézeteket és középületeket, ugy délután 4 órakor a helyőrséget megtekinti, és városunkat vasárnap junius 1-én dél tájban hagyja el, ezen örvendetes esemény a város összes polgárságának azzal hozatik tudomására, hogy miután az udvari gyász miatt sem fáklyás-menet, sem a város általános kivilágítása helyt nem nyerhet, s így a közérzületnek nagyobb szerü kifejezése nem érvényesülhet, a város lakói örömlük, hálájuk, és alátvalói hódolatuk gyenge jeléül legalább házaikat és ablakaikat fogják fel-díszíteni.

A rend fenntartására az önkéntes torna- és tűzoltó-egylot, az agghar-czosok egyesülete és a polgári osztályból többen kérottek fel, kik balkarjukon városi színü szalaggal leendnek ellátva, és utasításaikat a város kapitánytól veendik. Felkérjük tehát a városi lakosságot, hogy felszólításaiknak enged-jenek, nehogy a közrend megháborítása idéztessék elő.

Sopron szab. kir. város tanácsának, 1884. évi május hó 27-én tartott üléséből.

A városi tanács.

egykori Újteleki Kapu helyén Hauser Károly rajztanár tervei alapján létesített diadalkapun át az Élesszög, Hosszúsor (Scharfes Eck, Lange Zeile, ma Rákóczi utca), a Promenádnád (Széchenyi tér) és a Várkerület a Magyar Király szállóig. A pályaudvar előtt a helyi Torna- és Tűzoltóegylet mellett a Katonai Hadastyánegylet (Militär-Veteranen Verein), az Aggharcos Testület (Alte Krieger Korps), a Dalfűzér Dalegylet (Liederkranz) és a Soproni Férfidalegylet (Oedenburger Männergesangvereine) dísznégyeszei állnak fel, hozzájuk csatlakozik a Legényegylet (Gesellenvereine) és a Polgári Lövészegylet (Bürgerlicher Schützenvereine). Az útvonal mentén az összes soproni iskola növendékei állnak sorfalat, amelyben minden tíz tag után a polgárság tagjai közül kijelölt piros-fehér karszalagos rendező is lesz. A sorfal felállítása reggel hatkor kezdődik. A városi ünnepi bizottság, amelynek elnöke Printz tanácsnok volt, Glozer városkapitány, Schey városi mérnök városi tisztviselőkből és lovag Flandorffer Pál, Lenck Lajos, Kund Frigyes, dr. Kania József valamint Rösch Frigyes tűzoltóparancsnok közgyűlési tagokból tevődött össze. A 9 órakor kezdődő audienciára rendelt hatóságok és intézmények képviselőit a következő sorrendben fogadja a király:

3321. A r. kat. papság Zalka megyéspüspök vezetésével.

2. A katonai parancsnokságok.
3. A városi magisztrátus.
4. Sopron vármegye képviselői, herceg Esterházy főispán vezetésével.
5. Az evangélikus papság.
6. Az ügyvédi kamara, elnök dr. Schwartz Miklós.
7. A kereskedelmi és iparkamara, elnök Müller Paulin.
8. A királyi törvényszék, elnök Hérits-Tóth.
9. A pénzügyi- és a postaigazgatóság.
10. Az izraelita hitközség, elnök dr. Winkler.

Az audiencia után a király a Szt. Mihály templomot, a szegényápolót, a r. kat. gimnáziumot, az Orsolyita zárdát, az állami reáliskolát, az ev. líceumot, az új lovassági laktanyát és esetleg a bánfalvi katonai kórházat fogja felkeresni.

Megtudjuk a cikkből, hogy az (ekkor még alig beépített) Indóház utcát a város fogja fellobogózni és girlandokkal díszíteni. A Magyar Király szállóban a következő öt helyiségből állt a királyi lakosztály: hálószoza, dolgozószoba, fogadószalon, ebédlő és előtér. A királyi lakosztályt és a kíséret szobáit Beer Eduárd soproni bútorkereskedő kölcsönbútoráival rendezték be. Az újság elismerő szavakkal ismerteti a díszesen faragott, nemes fákból készült bútorokat, a selyemdamaszt bútorhuzatokat, az álló-, sarok- és asztali tükröket stb.

A látogatás első napján az Oedenburger Zeitung első oldalán a szerkesztő, Ernst Marbach "A múzsák hódolata" című üdvözlő költeményét hozta piros-fehér-zöld keretben. A hosszú vers ezzel a két sorral fejeződik be:

Es möge von Lieb' und Treu' umgeben

Franz Josef unser guter König leben!!

Hevenyészett fordításban:

Övezze sokáig hűség és szeretet
A mi jó királyunkat Ferenc Józsefet!!

A további lapszámok néhány híre:

A szegényárpoldából jövet a király fogata a tornacsarnok mellett hajtott el, amelynek fala mentén Rösch tűzoltóparancsnok kiállította a tűzoltó egyesület eszközeit. A király a mellette helyet foglaló főispánnak elismerését fejezte ki és később 150 forintot adományozott az együletnek és további 50 forintot szivarra az éjjeli ügyeletben lévő tűzoltóknak. Degel városi rendőrbiztos szolgálatai elismerése fejében vörös bársony tokban egy gyémántos melltűt kapott.

Kugler Antal egy intarziás asztalt ajánlott fel az uralkodónak. A renaissance stílusú intarziát Hauser Károly tervezte. Miután az udvari konyha látta el a királyt és kíséretét, a soproni vendéglátóipar képviselői közül csak Gyengő cukrász jutott szerephez, aki az ebédhez való desszertet, fagyaltot és a visszaútra szánt tízórait szolgáltatta.

A kápolna felszentelésén az udvari gyászra való tekintettel a hölgyek fekete ruhában, az urak fekete díszmagyarban illetve gyászban, a növendékek gyászszalagos fehér [333](#) ruhában jelentek meg. Az udvar gyászfogatokon közlekedett, a személyzet fekete paszományos öltözetet viselt. A misén a növendéki kart Riesz J., a Felsőbb Leányiskola énektanára és Tomek J., az intézet énektanára vezették. Unger kisasszony, az intézet helyettes vezetője, Cherubini Ave Mariaját adta elő. Haydn vokálmiséjének és Hölzl S. Te Deumának férfiszólamait helybeli műkedvelők énekelték. Az antifonát és responsoriumot Czeglédy templomi karnagy vezényelte. Elhangzott még Marbach E. Dicshimnusa, amelynek dallamát Karner J. szerezte. Egilde Fischer intézeti növendék a "Mein Österreich" című költeményt szavalta el.

A király 31-én még látogatást tett a Flandorffer borpincében is, amiről hírlapi tudósítás nincs. Az újságban csupán annyi jelent meg, hogy a borpincét erre az alkalomra Fischthaler kárpitos díszítette fel. A látogatásról családi feljegyzések alapján részletes beszámolót közöl Horváth Zoltán.³⁽¹⁶⁹⁾ A látogatásról megemlékező márvány emléktábla ma is megvan a Kölcsey Ferenc utca 1. sz. ház kapubejáratának a falán. A király az akkori Somfalvi, később Flandorffer, ma Táncsics utcában egy, az egykori kádfürdő épülete mellett – a valószínűleg Flandorfferék kezdeményezésére – felállított diadalkapu alatt érkezett, mint az Gantner Antal "A régi Sopron" (1936) c. könyvében közölt téves feliratú képen látható.

Tudósít viszont a lap arról, hogy Rupprecht Mihály 1/60 perc expozíciós idővel a király látogatásáról négy pillanatfelvételt készített, és azok 60 krajcáros, illetve 1 forintos áron kaphatók. A Gantner-féle könyvben közölt reprodukciók alapján meg kell állapítanunk, hogy az újságíró tévedett az expozíciós idő közlésekor, mert a Sas téri felvételen a mozgásban levő hintó kerekének küllői elmozdulás nélkül látszanak.

A "Nyílt tér" rovatban két közlemény foglalkozik a királylátogatással. Az egyikben a király kísérete mond köszönetet a város polgárságának a szívélyes fogadtatásért, a másikban Danzig Vilmos jelenti ki, hogy az ortodox izraelita hitközség által a Flandorffer ház előtt felállítani szándékozott tórasátor baldachinját nem lopta el. A látogatás epilógusának tekinthető az a hír, amelyik arról számol be, hogy az Újteleki utcai diadalkapu és az Indóház utcai zászlórudak felállításakor keletkezett lyukakat csak felületesen tömték be és

így azok balesetveszélyesek.

Áttérve a közgyűlési jegyzőkönyvekre, a május 28-i ismerteti dr. Szilvász Mártonnak a polgármesterhez intézett interpellációját, amely a királylátogatásról értesítő falragasz "irályát, gondolatmenetét és melegségét" kifogásolja (1. kép). A polgármester válaszában a rendelkezésre álló idő rövidségére hivatkozott. A választ dr. Szilvász nem, a közgyűlés viszont elfogadta. Ezután a közgyűlés felhatalmazta a polgármestert a királylátogatással kapcsolatban felmerülő költségeknek a rendkívüli kiadásokra engedélyezett keretből történő fedezésére. Végezetül a pályaudvari fogadóbizottságba a következőket választották meg: Balogh Alajos, dr. Cavallár Vilmos, Bruckner Tófor, Graf Gyula, Grafl Károly, Flandorffer Pál lovag, dr. Kania József, Kugler György, Pfeiffer Bódog, dr. Schreiner Károly, Töpler Károly és Zügn Nándor.

A június 11-i közgyűlés éljenzéssel vette tudomásul, hogy a király 1.500 forintot adományozott különböző szervezeteknek, intézményeknek és a szegényeknek. A királyi 334 magánpénztárból (Privat-Schatulle) folyósított összeget a következők szerint kellett elosztani és az udvarnagyi hivatal felé nyugtázni:

Orsolyita nővérek építkezésének támogatására	500.-
Isteni Megváltó Leányainak zárdája	100.-
Szegényárpolda (Balfi út)	200.-
Állami Főreáliskola alumneuma	100.-
Evangélikus Líceum alumneuma	100.-
Városi szegények	<u>500.-</u>
	1 500.-

A városi szegényeknek szánt összeg 1.- és 2.- forintos tételekben került kiosztásra. A névsor a bevezetőben említett aktacsomóban található, amely a királylátogatási bizottság június 22-i keltezésű elszámolását is tartalmazza. Az összeg 3.607 forint 21 krajcár. Többek között megtudjuk belőle, hogy a diadalkaput, amelyet eredetileg a volt Újteleki kapu köoszlopainak felhasználásával kívántak elkészíteni, Boór ácsmester készítette el 300 forintért, a tervért Hauser Károlynak szintén 300 forintot fizettek ki és így csak 100 forinttal lépték túl az erre a célra előirányzott összeget. A girlandokhoz szükséges fenyőágakat a lakompaki erdészettől vásárolták, a zászlórudakat a Déli Vasúttársaságtól kérték kölcsön, amiből az derül ki, hogy 1884-ben a városi erdőben még nem volt lucfenyő. Érdekesebb tétel még a Rupprecht Mihály udvari szállító fényképésznek a diadalkapu fényképéért és 11 másolatért kifizetett 21 forint. Szerepel a beszámolóban még kb. 1.000 forint, amely különböző költségvetési tételek terhére számolható el.

A sorfalban felálló iskolákat és szervezeteket értesítő másolatok egyikének hátlapján a következő soproni egyesületek neve található:

Oedenburger Militär Veteranen Verein (Hadastyán Egylet)

Turn und Feuerwehr Verein (Torna- és Tűzoltó Egylet)

Liederkranz (Dalfűzér)

Männergesangverein (Férűidalkör)

Irodalmi és Művészeti Kör

Gabelsberger Stenografen Verein (G. Gyorsíró Egylet)

Kath. Gesellen Verein (Kriegler) (Kath. Legényegylet)

Kath. Lese Verein (Póda) (Kath. Olvasó Egylet)

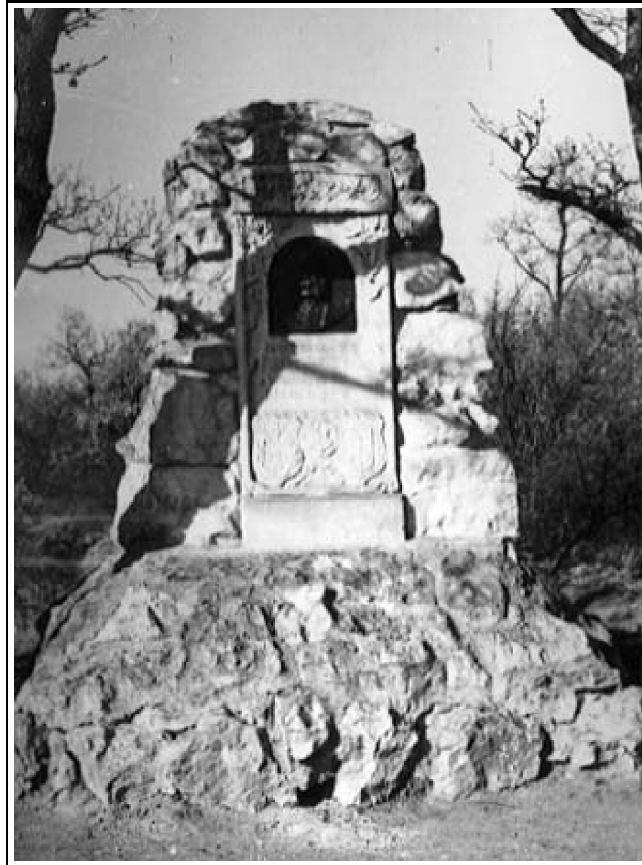
Schützen Verein (Friedenreich) (Lövészegylet)

Alte Krieger Verein (Aggharcos Egylet)

A felsorolásból nemcsak az egyesületek számára, hanem arra is következtetni lehet, hogy 1884-ben az illető egyesületben melyik nyelvet használták. Azt, hogy a királyt bevonulásakor harangzűgás fogadja a tanács átíratban kérte a plébániahivataltól és Bognár Géza evangélikus konventi felűgyelűtől. Az aktacsomagban található egy május 28-i beadvány is, amelyben a Soproni Elsű Hadastyán Egylet arra kéri a városi tanácsot, hogy a király érkezésekor ne az állomás elűtt, hanem a peronon állhasson fel.

[335](#)

2. Az 1916-ban felállított és 1945 után lerombolt Ferenc József emlékmű (Repr. Adorján Attila).

Kérését katonai szervezettségével és azzal indokolja, hogy az egyesület zászlóanyai tisztségét annak idején Erzsébet királyné vállalta el. A kérvényt indoklás nélkül rövid úton elutasították.

A Dolezalek nevű udvari kamarai tisztviselő által külön íveken vezetett költségjegyzékek felvilágosítást adnak arról, hogy milyen soproni iparosok és kereskedők szolgálatait vette igénybe az udvar, hány személyből állt a kíséret, mibe került a vasúti szállítás és ezeken kívül milyen további kifizetések történtek:

Szállás- és szolgáltatási költségek:

Magyar Király Szálló (Leinner)	1 178,-
Fehér Rózsa Szálló (Pröls)	18,40
Szarvas Szálló (Heinzmann)	534,-
Bútorkereskedő (Beer Eduárd)	400,-
Kárpitos (Thurner)	92,58

Asztalos (Estl)	96,-
Lakatos (Zepko)	72,50
Takarítónő (Bauer Antónia)	30,-
Kéményseprő	<u>7,50</u>
	2428,98

336A főudvarmesteri törzs, mint azt a napidíj-kimutatás mutatja, a soproni látogatás alkalmából 33 személyből állt. Napidíjuk 12,50 forinttól (altábornagy) 1,35 forintig (tisztiszolga) terjedt.

Napidíjak	439,62
Udvari istálló	<u>144,-</u>
	583,62
Testőrlovasság	346,35
Díszőrség	5,60
Küldöncpótlék	2,-
Támogatás soproni intézményeknek	1 500,-
Ékszerajándékok	480,-
Tűzoltóknak szivarra	50,-
Tiszti Leánynevelőintézetnek	300,-
Ajándék a vasúti személyzetnek	60,-
Ajándék a vasúti kocsifelvigyázónak	25,-
Kabinetfutárnak bérkocsira	25,96
Császári tanácsosnak bérkocsira	7,08

Abrak	107,92
Szakács, pincemester	272,21
Cukrász	<u>305,09</u>
	3 487,21
Törzs étkezés	127,32
Törzs italok	<u>57,60</u>
	184,92
Déli Vasút	1 071,50
Egyéb költségek	2 427,41
Mindösszesen	10 186,64

A királylátogatásnak a levéltáriakon kívül öt emléke maradt. Ezekből három márvány emléktábla ma is megvan (Egyesített Szociális Intézmény, Balfi u. 80.; Róth Gy. Szakközépiskola; Kölcsey u.1.). A negyedik volt egy, az egykori állami reáliskolában, a mai Széchenyi Gimnáziumban elhelyezett márvány emléktábla. Az ötödik egy emlékkő volt, amelyet a Soproni Városszépítő Egyesület állíttatott fel a Bécsi-domb azon pontján, ahonnan a király 1884. május 31-ének délutánján a soproni helyőrség felvonulását szemlélte meg. (2. kép) Az emlékkövet, amely annak a Vasata Józsefnek a műve, aki a közismert hattyús díszkutat is alkotta, 1916. június 22-én avatták fel, párhuzamosan az egykori Hubertusz vendéglő megnyitásával. A Széchenyi Gimnázium emléktáblája és az 1930-as években kiadott "Soproni Hegység" címet viselő turistatérképen is szereplő emlékmű szintén annak a politikai motiváltságú ostobaságnak lett az áldozata, amely városunkat jó néhány utcanevtől, a limanovai ütközet és a 48. gyalogezred hősi halottainak emlékművétől, a lord Rothermere emlékműtől és a Húségzászló turulmadarától megfosztotta.

2001. LV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Műhely / Egervölgyi Dezső: Széchenyi arcképegy szabadkőműves érmén

337 Egervölgyi Dezső: Széchenyi arcképegy szabadkőműves érmén

A Széchenyi-érmek katalogizálása során gyűjteményembe került egy szabadkőműves érme, egyik oldalán

Széchenyi István mellképével.

2001. LV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Műhely / Egervölgyi Dezső: Széchenyi arcképeggy szabadkőműves érmén / Az érem leírása

Az érem leírása

E: Mellkép balra, tölgy és babérág között. A babérág száránál fémjel és mesterjegy beütés. Körirat: +”SZÉCHENYI” SZKS SOPRON KEL EN. (1. kép)

1.

2.

H: Középen nyitott könyv, rajta körző és derékszög. A könyv fölött 1901 alatta 1869. Körirat: +FRMR "ZUR VERBRÜDERUNG" IM OR SOPRON (2. kép)

Átm. 35 mm., vert ezüst, füllel, karikával, szalag nélkül, 12,6 gr.

A laikus érdeklődő joggal teszi fel a kérdést: hogyan kerülhet Széchenyi mellképe a szabadkőműves éremre, amikor tudja, hogy Széchenyi Ferenc igen, de Széchenyi István nem volt szabadkőműves.

Közelebbről vizsgálva az érmet, a finomsági jel mellett egy HK mesterjegyet találunk. Kihez lehet kötni a mesterjegyet?

Ismert, hogy 1897. május 23-án leplezték le Széchenyi István szobrát Sopronban. Ezen esemény megörökítésére a szoborbizottság Lóránfi Antal szobrászművésszel emlékérmét készíttetett. Az érem 75 mm átmérőjű, öntött bronz. Nincs feltüntetve az alkotó művész neve, de a szoborállítás emlékkönyvében szerepel az érem leírása, fényképe, továbbá az öntést végző ötvöstanár, nevezetesen ifj. Herpka Károly. A két különböző méretű érem mellképe tökéletesen azonos, mely érthető, hiszen a verető elkészítése az ötvösművész Herpka Károly nevéhez kapcsolható (3. kép).

338

3.

Ennyi adat állt rendelkezésemre, így érthető, hogy hosszú ideig nem jutottam a megoldás közelébe, de a véletlen segítségemre sietett, amikor egy tanulmány¹⁽¹⁷⁰⁾ irodalmi hivatkozásai között felfedeztem Berényi Zsuzsanna Ágnes cikkét²⁽¹⁷¹⁾. Segítségét kérve, megküldött tanulmánya³⁽¹⁷²⁾ adta kezembe a megfejtés kulcsát. Idézzünk belőle, hogy betekinthesünk a soproni szabadkőművesség alapításának történetébe: “A szabadkőművesség a XIX. században Magyarországon csak az alkotmányos élet derengésekor kaphatott ismét életre tartósan az 1794-es betiltás után. Már az 1860-as évek elején próbálkoztak páholyalapítással. A szabadkőművesség szabályzata szerint valamelyik külföldi Nagypáholytól kellett bejelenteniük a szándékukat, vagy ahogyan ők mondták, “védelmet kértek” tőlük.

339 Az ország nyugati határán a viszonylagos közelség is okozhatta a sok német és osztrák jelentkezőn kívül azt, hogy a német páholy védelmét kérték. Sopronban, a fejlett polgárvárosban egybegyűlt érdeklődők ezért fordultak a Hamburgi Nagypáholyhoz, hogy, “Zur Verbrüderung” címen páholyt alapíthassanak.”⁴⁽¹⁷³⁾ Így alakult meg 1869-ben a soproni páholy. Az évek folyamán több magyar anyanyelvű személy lett tagja, aminek következtében egyre többször használták a magyarra fordított páholynevet, a “Testvérülés”-t.

Az igazi nagy változás éve, mely minket is érdekel, az 1901-es év. Ismét a tanulmányból idézve: “Az 1901-es év fordulópont a páholy életében. A titkári jelentés közli, hogy “az 1869-ben alakult “Zur Verbrüderung”, majd magyarosodva “Testvérülés” páholy nevét “Széchenyi”-re változtatta. Ezzel határozott lépést tett a nemzeti irány felé. Széchenyi neve kötelez: egy eredetileg német, később vegyes ajkú páholytól ez nem kicsiny haladás. A páholy szellemi munkája országos színvonalon állott.”⁵⁽¹⁷⁴⁾ Nos, e névváltozás eredményeként került Széchenyi az éremre, és lett “kötény nélküli szabadkőműves”.⁶⁽¹⁷⁵⁾ Az

érem másik oldalára a páholy életét meghatározó két dátum – az alakulás és a névváltozás – került.

Berényi két tanulmányában⁷⁽¹⁷⁶⁾ is foglalkozott a soproni szabadkőműves páholy történetével, a témát részletesen és alaposan megkutatta, a páholyérem mégis ismeretlen maradt számára.⁸⁽¹⁷⁷⁾ Ez nem magyarázható mással, mint azzal, hogy az írásos feljegyzések megsemmisültek, vagy valami ok miatt rejtve maradtak a kutató előtt. Bízom abban, hogy a további kutatási eredményekből teljesebb képet nyerhetünk a páholy életéről, bővülnek az éremmel kapcsolatos ismereteink, és jelen cikk felkelti a téma iránt érdeklődők figyelmét, mely további munkára ösztönöz.

2001. LV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Soproni könyvespalc

---

340 Soproni könyvespalc

2001. LV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Soproni könyvespalc / Sümeghy József: Zoltán László (szerk.): Oszlop Isten templomában Budaker Oszkár 1896-1952 soproni evangélikus lelkész, teológiai tanár, a Teológus Otthon igazgatója. Az emlékkönyvet összeállította Zoltán László ny.ev. lelkész, Sopron, 2000. Saját kiadás

Sümeghy József: Zoltán László (szerk.): Oszlop Isten templomában Budaker Oszkár 1896-1952 soproni evangélikus lelkész, teológiai tanár, a Teológus Otthon igazgatója. Az emlékkönyvet összeállította Zoltán László ny.ev. lelkész, Sopron, 2000. Saját kiadás

A tavalyi évben egy kiváló soproni teológusról, evangélikus lelkészről szóló nagyon szép emlékkönyvet tett le Zoltán László nyugalmazott evangélikus lelkész Sopron művelődéstörténeti asztalára. De ki is az az "Oszlop" akire emlékezünk? Budaker Oszkár lelkész 1924-től haláláig, 1952-ig élt városunkban. Életéről ugyancsak Zoltán László írt tartalmas összefoglalást a Soproni Szemle olvasói számára.¹⁽¹⁷⁸⁾

Az emlékkönyv három részre tagozódik. Az első rész Budaker Oszkár életútját mutatja be a burgenlandi bölcsőtől egészen a soproni sírig. Figyelemre méltó meglátni, mint hívja és készíti fel őt Isten szent felelőséggel végzendő küldetésére. Az életrajzi események már sejtetik Isten elhívó szándékát.

Az emlékkönyv második részében – ez a leggazdagabb fejezet – szakszerű és ihletett válogatást kapunk igehirdető, pásztori, tanári, nevelői küldetéséből, egyetemi és konferenciái előadásaiból. Templomi igehirdetéseket, keresztlési, konfirmációi, esketési, temetési és más alkalommal elhangzott prédikációkat, cikkeket találunk itt. A nyomtatott betűkön is átsüt Budaker Oszkár hite, a Szentlélek pünkösdi lángja, magával ragadó stílusa.

Az emlékkönyv harmadik részében a szerkesztő sokak szívből jövő, megható visszaemlékezéseit gyűjtötte össze. Elgondolkoztatók ezek az Istennek Budaker Oszkárért hálát adó visszaemlékezések! Lám, a jól megértett és jól hirdetett ige nem pusztába kiáltó szó! Több mint ötvenen mondják el, írják le köszönetüket a kapott lelki világoosságért. Egyik kedves tanítványának, Zoltán László ny. lelkésznek hűsége és

szorgalmas gyűjtőmunkája nem engedte, hogy későbbi nemzedékek elfelejtsék Istennek ezt a hűséges, kiváló katonáját.

Zoltán László a tanítvány hálás szorgalmával és nagyon komoly áldozattal (!) odatette városunk asztalára is ezt a nagyon szép és roppant értékes munkát. Illő és méltó, hogy városunknak ebben a rangos “Szemléjében” megemlékezzünk erről az “Oszlopról” és megköszönjük Zoltán Lászlónak áldozatos munkáját!

Az emlékkönyv beszerezhető a kiadónál és a soproni Evangélikus Lelkészi Hivatal iratterjesztésében.

2001. LV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Soproni könyvespolc / Németh Ildikó: Foki Ibolya: Zalaegerszeg 1850–1860. A város igazgatási szervezete és tisztviselői az abszolútizmus idején. Zalaegerszeg, 2000.

**341 Németh Ildikó: Foki Ibolya: Zalaegerszeg 1850–1860.
A város igazgatási szervezete és tisztviselői az abszolútizmus idején.
Zalaegerszeg, 2000.**

Az elmúlt évben a Zalaegerszegi Füzetek sorozatának hatodik köteteként jelent meg a Zalaegerszeg Kulturális Örökségéért Közalapítvány kiadásában Foki Ibolya könyve a város Bach-korszakbeli közigazgatásáról. Olyan időszaka ez a magyar történelemnek, amelyről – bár természetesen ismerjük a nagy köztörténeti munkák politikátörténeti leírásait – viszonylag keveset tudunk. A szorosabb értelemben vett általános közigazgatástörténet vonatkozásában pedig jobbra csak Sashegyi Oszkár munkásságára támaszkodunk, ha az 1850-es éveket vizsgáljuk. Természetesen nem szeretnénk itt alábecsülni a helyi közigazgatás egyes korszakait ill. jelentősebb eseményeit feldolgozó tanulmányokat, ezek száma azonban sajnos csekély, és korántsem adnak áttekintő tájékoztatást a neoabszolútizmus korszakának egészéről. Épp ezért tartjuk nagyon fontosnak a Zala Megyei Levéltár levéltárosa, Foki Ibolya által Zalaegerszeg város történetét 1850 és 1860 között bemutató feldolgozást.

A köztörténetben Bach-korszakként emlegetett évtized – az általános közfelfogással ellentétben – egymástól jól elkülöníthetően, közigazgatási szervezeti struktúrájukban is jelentősen eltérő további korszakokra bomlik: 1849–1850 a katonai kormányzat időszaka, 1851–1853 egyfajta átmeneti időszak, a provizórium kora, 1853–1860 pedig a definitívum időszaka. A szerző e három korszakra tagolva ismerteti részletesen Zalaegerszeg közigazgatásának alakulását. Minden nagyobb fejezetet az adott időszak általános közigazgatás-történeti jellemzése nyit meg. Ezt követi a politikátörténeti leírás, majd az önkormányzat egyes szerveinek és tisztviselőinek bemutatása. Az egyes fejezetek végén sor kerül a tárgyalt gondolatkörök összegzésére.

A tanácsülési jegyzőkönyvek ill. egyéb levéltári dokumentumok forrásbázisán elkészített tanulmány több időmetszetben is pontos képet ad a város tisztviselői karáról, a tanácsstagok és a tisztviselők egymáshoz való viszonyáról, ill. vagyoni helyzetéről. Ugyancsak jól nyomon követhető Zalaegerszeg város küzdelme, hogy az állandóan változó felettes hatóságok és a nem túl kedvező körülmények viharában is megpróbáljon a járási és megyei fennhatósággal szemben valamiféle önállóságot megőrizni. A helyi közigazgatás intrikáktól, csalásoktól sem mentes hétköznapijainak bemutatása helyenként sokkal inkább izgalmas kriminek, semmint száraz történeti tanulmánynak tűnik. Az érdekesítően, jó stílusban megírt kötet nagy erőssége, hogy szerzője – bár rengeteg adatot vonultat fel – nem veszik el a részletekben, hanem végig

nagyon logikusan vezeti a történet fonalát.

A fejezetekkel és alfejezetekkel jó arányban tagolt kötet adatait táblázatok egészítik ki. A szerző tisztségenként függelékben közli Zalaegerszeg város 1849. december 31–1861. február 23. között hivatalban lévő tisztviselőinek névsorát. Ezt követi a felhasznált levéltári anyagok és szakirodalom jegyzéke, majd végjegyzetben a kötet jegyzetapparátusa. A művet jól használható névmutató zárja.

342A nyugat-magyarországi, szűkebb pátriája története iránt érdeklődő olvasó számára azért is érdekes lehet a kötet, mert az tágabb értelemben a soproni katonai kerület, ill. később soproni kormánykerület – mint Zalaegerszeg felsőbb hatósága – történetét is érinti, melyről mindezidáig még nem született korszerű, áttekintő jellegű, elemző történeti összefoglalás.

2001. LV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Soproni könyvespolc / Langer Ágnes: Rüdiger Wurth: Oedenburg Seine historische Position im Boten- und Postwesen (Oestereichische Postdirektion 1850–1867 und 1921), Eisenstadt, 2001.

Langer Ágnes: Rüdiger Wurth: Oedenburg Seine historische Position im Boten- und Postwesen (Oestereichische Postdirektion 1850–1867 und 1921), Eisenstadt, 2001.

A történelmet szeretők számára egy igazi különlegesség látott napvilágot. Dr. Rüdiger Wurth osztrák történész – az évente megjelenő Österreichische Postgeschichte sorozat keretében – ez év júliusában kizárólag Sopron és környéke postatörténetével foglalkozik. A könyv megjelenése Burgenland tartomány fennállásának és Ausztriához tartozásának 80. évfordulójára, és nem utolsó sorban – Ausztria nagy veszteségére – a terület természetes fővárosának, Sopronnak, Magyarországon maradásának emlékére készült. Mint ahogy a szerző előszavából is megtudhatjuk, e térség mindig fontos szerepet játszott közlekedési útvonalként Európa szívében. Nem véletlen tehát, hogy a korai vaskortól kezdődően jelentős települések alakultak ki és itt vezetett át az ókor egyik fontos útvonala, a Borostyánkő-út. A római hírszolgálat és ezt követő középkori futárszolgálat rendszere egészen az újkorig követhető. Történelmi tény; hogy mindezek kialakulása lényeges gazdasági és társadalompolitikai változásokhoz vezetett. A kötet teljes képet nyújt a hírközlés fejlődéséről, korabeli bélyegekkal, levelezőlapokkal, levelekkel, térképábrázolásokkal illusztrálva egészen napjainkig. Körültekintő pontossággal taglalja a történelmi fordulatokat. A kismartoni könyvbemutató felhangzott postakürt hangja – könyv formájában – az olvasókhöz is eljuthat.

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre: A soproni vendégfogadók a 16–19. században. SSz. 18 (1964) 201–217.

2 (Megjegyzés - Popup)

Hárs József: A soproni idegenforgalom kezdetei. SSz. 20 (1966) 303–319.

3 (Megjegyzés - Popup)

Winkler Gábor: A historizmus főbb irányzatai a XIX. század európai építészetében. Építés-Építészettudomány VII. (1975) 357–367.

4 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Winkler Gábor: Tizenegy kötet a Bécsi Ringstrasséről. A historizmus építészettörténeti kutatása Ausztriában. Építés-Építészettudomány X. (1978) 435–463. és uő: Újabb kötetek a bécsi Ringstrasséről. Építés-Építészettudomány XVIII. (1986) 453–461.

5 (Megjegyzés - Popup)

A Ringstrasse építészeinek Soproni munkásságáról ld. Winkler Gábor: Sopron építészete a 19. században, Bp.: Akadémiai Kiadó, 1988.

6 (Megjegyzés - Popup)

Tompos Ernő: A régi városháza újkori története és az új városháza (tanácsháza) építéstörténete. SSz. 31 (1977) 298–319.

7 (Megjegyzés - Popup)

Pesten 1812-ben három ún. “első osztályú” hotel működött. Az 1867-ben épült Hungária Szállodában 400 szoba állt a vendégek rendelkezésére. Londoban 1843-ban már közel kétszáz “nagyszálló” működött, Bécsben csupán két előkelő szállodát és további öt nagyobb vendégfogadót tartottak számon. V. ö.: Eggert, Klaus: Der Wohnbau der Wiener Ringstrasse im Historismus 1855–1896. Wiesenbaden 1976. 348.

8 (Megjegyzés - Popup)

Winkler Gábor: Szállodák. In. Középületek a dualizmus korában. 23 – 34. p. Szerk. Császár László. Bp. Építésügyi Tájékoztatói Központ 1995.

9 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai i. m.: 201.

10 (Megjegyzés - Popup)

Az épület tervei: Soproni Levéltár XXV. 1783. A terv létéről eddig nem tudunk. A fellelt rajzok emeleti alaprajzokat nem tartalmaznak. Úgy véljük, hogy a tervcsomagban található más tervváltozatokhoz

hasonlóan a tervezett épület első emeletén nagyterem, második emeletén pedig galéria és kiegészítő helyiségek létesültek volna.

11 (Megjegyzés - Popup)

Az épületet Dercsényi Pál tervei alapján gyökeresen átalakították. Földszintjén McDonald's éttermet alakítottak ki. A teremkettős kő oszlop-párja mutatja az épület eredeti szerkezeti felépítését.

12 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre írásából tudjuk, hogy az "Arany kakas" az Ötvös utca végén (19. sz.) 1812-ben kifőzdeként nyílt meg, 1830-ban kibővített alaprajzzal, vendégfogadóként üzemelt már: Csatkai i. m. 211.

13 (Megjegyzés - Popup)

A pápai Griff-szálló 1790 körül épült, emeleti nagytermében rendezték egykor a megyebálokat. Gerő László- Sedlmayr János: Pápa. Bp. 1959. 130.

14 (Megjegyzés - Popup)

Eggert, K. i. m. 348. részletesen elemzi a korszak szállodáinak történetét. Bécsben 1860 után élénkült meg a szállodaépítés. Az 1873-as Világkiállításra négy nagyméretű szállót is emeltek (Hotel Britannia, Hotel Austria, Marzinplatz 4. és a Sacher Hotel) – ezeket a Világkiállítás után nagyobb részt iroda- és lakóházzá építették át.

15 (Megjegyzés - Popup)

Hárs J. i. m.: 314.

16 (Megjegyzés - Popup)

Hárs J. i. m.: 316–318.

17 (Megjegyzés - Popup)

Hinträger, Moritz: Rathaus der. kgl. Freistadt Ödenburg. Der Bautechniker 1891. 73–74. és uő: Rathaus in Ödenburg. Wiener Bauindustrie-Zeitung 1891. 152., uő: Hotel "Pannonia" der kgl. Freistadt Oedenburg. Különlenyomat a Civil-Techniker 1892. november 15. 22. számból 1–3. ill. A különlenyomatot Dávidházy István bocsátotta rendelkezésemre: segítségét ezúton is köszönöm. Ullein József homlokzati tervét ismerteti: Winkler G.: Sopron építésze... 139–141.

18 (Megjegyzés - Popup)

Hinträger Mór fontosabb bécsi alkotásai: Karolinengasse 17. bérház 1874., Schwindgasse 20. sarokház, 1883., Henrich Clausszal közös terv., Rubensgasse 3. sz. 1874. Az építész a prágai és bécsi akadémián tanult, itt A. v. Siccardsburg tanítványa volt. Die Kunstdenkmäler Wiens. XLIV. 3017, 406. p. Zwittauban árvaházat és a Sponer család villáját tervezte. Allgemeine bauzeitschrift 1887. 66. p. Fia, Carl Hinträger Hirtenbergben a Tischler-villa terveit készítette.

19 (Megjegyzés - Popup)

A telek ilyen jellegű beépítésére a bécsi Ringstrasse építészetében találunk példákat. V. ö.: Eggert K. i. m.: 145. p. A Kärtnering 5. sz. lakóház hasonló elrendezést mutat. Az épület terveit 1863-ban Christian Ludwig Förster készítette. Ő tervezte a soproni evangélikus templom tornyát 1862-ben.

20 (Megjegyzés - Popup)

Hasonló metszeti kialakítással a bécsi Ringstrasse lakóházai között is találkozunk Bösendorferstrasse 13. C. Hasenauer és munkatársai terve 1870-ből. V. ö.: Eggert i. m. 268–275.

21 (Megjegyzés - Popup)

Az érett historizmus bécsi szállodáiról és kávéházairól v. ö.: Klauss i. m. 382–386 és 429–430.

22 (Megjegyzés - Popup)

Winkler G. 1995. 29.

23 (Megjegyzés - Popup)

A tető középrizalitjába utólag elhelyezett timpanon “romantikus” motívuma az épület építési stílusának teljes félreértését bizonyítja. Az épület technikai berendezéseit részletesen ismerteti Hinträger C. 1892. 2 – 3. p. A szálloda kazánházának pincéjét az átadás után elöntötte a talajvíz, mely nagy károkat okozott a bérlő borkészletében is. Hárs J. i. m. 318.

24 (Megjegyzés - Popup)

Az épületet 1993-ban Fekete Szilárd (A-2 Iroda) építész tervei szerint építették át. A tervezés előtt alapos levéltári kutatást végeztek. A szálloda e legutóbbi, alapos átépítése során a tervezők visszatértek a tervvázlatokon javasolt szimmetrikus alaprajzi rendszerhez és a homlokzat középtengelyébe helyezték főbejárat megoldásához.

25 (Megjegyzés - Popup)

Hárs J. i. m. 314.

26 (Megjegyzés - Popup)

Schiller János munkásságát először Winkler G. 1988. munkája dolgozta fel: 142–148. Az építész munkásságának igényes feldolgozását Grászli Bernadett: Schiller János (1859–1907) soproni építőmester munkásságáról. Sopron 2000. készítette el. A vendéglő ismertetése uo.: 38–39.

27 (Megjegyzés - Popup)

A “Svájci-ház” eredeti ábrázolása: Kubinszky Mihály: Régi soproni látképek. Sopron, 1994. 73.

28 (Megjegyzés - Popup)

Építési engedélyezési terve: Soproni Levéltár XXIV. 9803/a.

29 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai E. i. m. 217.

30 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre: Az első soproni kávéházak. SSz. 11 (1957) 132–133. A 19. század végi szállodák, vendégfogadók, éttermek és kávéházak jegyzékét Diem, Gustav: Führer durch Ödenburg und seine Umgebung. 1886. Allgemeines Firmenschema c. fejezete tartalmazza.

31 (Megjegyzés - Popup)

Winkler Gábor: Kilátótorony Sopron felett. A Károly kilátó építéstörténete. SSz. 50 (1996) 322–331. A tanulmány áttekintést ad az ácsolt kilátótoronyok helyi krónikájáról.

32 (Megjegyzés - Popup)

Kubinszky M. i. m.: 55. és 76.

33 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Országos Levéltár P 624 1. cs. 662. Széchenyi család levéltára. Lunkányi-hagyaték (A továbbiakban: MOL Lunkányi) Széchenyi István levele Lunkányi Jánoshoz. 1838 július vége.

34 (Megjegyzés - Popup)

Tilkovszky Lóránt: Széchenyi István fertőbozi fürdője. SSz. XIV. (1960) 181–185. ill. Uő: A fertőbozi fürdő. História, VII. 1985. 2. sz. 14–16.

35 (Megjegyzés - Popup)

Legújabbán l.: Kósa László: Fürdőélet az Osztrák–Magyar Monarchiában. Bp., 1999. 270.

36 (Megjegyzés - Popup)

Erre nézve: Petneki Áron: Múzsák szabadságon. Az idő múltatásának kultúrtörténete a magyarországi fürdőhelyeken (1815–1848). Helikon, 1991. 1. sz., Kósa László: Fürdőkultúra és természetszemlélet kapcsolata a felvilágosodástól a 20. század elejéig, in: Európa híres kertje. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes, Kósa László. Budapest, 1993. 201–210., Vörös Károly: Füred és vendégei 1838 egy nyári hetében. Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 1965. 3. sz. 113–123., Hudi József: A balatoni fürdőkultúra a reformkorban. Zalai Gyűjtemény, 28. Zalaegerszeg, 1988. 109–135., Petneki Áron: A magyarországi gyógyfürdők idegenforgalma és vendéglátása a XVIII. század végén és a XIX. század első felében. A Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum Évkönyve. Bp., 1982. 146–147.

37 (Megjegyzés - Popup)

Az 1840. évi fürdőlista az Országos Széchényi Könyvtárban található meg, jelzete: OSZK P.28.124/1840.

38 (Megjegyzés - Popup)

Az 1841. évi fürdőlista a balatonfüredi Városi Helytörténeti Gyűjteményben található meg.

39 (Megjegyzés - Popup)

Zákonyi Ferenc: Balatonfüred. Veszprém, 1988. 161. p.

40 (Megjegyzés - Popup)

Tilkovszky L.: Széchenyi ... i. m. 181.

41 (Megjegyzés - Popup)

Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára. Sopron vármegye levéltára. IV. A. 1. b. Sopron vármegye közgyűlésének iratai. 444. doboz. 1839:3518. Kinyilatkozás A Boozi Fürdői alapítmány iránt. Nagycenk, 1839. július 4. (A továbbiakban: Kinyilatkozás)

42 (Megjegyzés - Popup)

MOL Lunkányi 1. cs. 567. Széchenyi István levele Lunkányi Jánoshoz. Zinkendorf, 1838. július 14.

43 (Megjegyzés - Popup)

Széchenyi István naplója. Vál. és szerk.: Oltványi Ambrus. Bp., 1982. 864. p.

44 (Megjegyzés - Popup)

Zadjeli Schlachta Etelka soproni naplója 1838–1842. S. a. r.: Csatkai Endre. Sopron, 1943. 30. p.

45 (Megjegyzés - Popup)

Güntner Péter: A balfi fürdő története. SSz. LII. (1998) 228–246., itt: 228–229.

46 (Megjegyzés - Popup)

Sóskútra I.: Bajzik Zsolt: Das Sulzer Bad in der Zeit der Vormärz. Burgenländische Heimatblätter, 1998. Heft. 1. 1–24., ill. Uő: A sóskúti fürdő a reformkorban. Vasi Szemle, 1999. 4. sz. 435–455.

47 (Megjegyzés - Popup)

Az 1842., 1844., 1845. és 1846. évi füredi fürdőlisták lelőhelye: Zala Megyei Levéltár. Közgyűlési iratok. 1845: x, 752, 4811, 4567. E helyt szeretnék köszönetet mondani Molnár Andrásnak, a Zala Megyei Levéltár igazgatójának, aki felhívta figyelmemet e forrásokra, továbbá Dominkovits Péternek, a Soproni Levéltár főlevéltárosának a tanulmány megírásához nyújtott segítségével.

48 (Megjegyzés - Popup)

Balfra nézve: Güntner P.: i. m. 228–246. p.

49 (Megjegyzés - Popup)

MOL Lunkányi 1. cs. 578. Széchenyi István levele Lunkányi Jánoshoz. Pest, 1838 szeptember 6.

50 (Megjegyzés - Popup)

MOL Lunkányi. 1. cs. 586. Széchenyi István levele Lunkányi Jánoshoz. Bécs, 1838. november 9.

51 (Megjegyzés - Popup)

MOL Lunkányi. 1. cs. 595. Széchenyi István levele Lunkányi Jánoshoz. Pest, 1838. december 21.

52 (Megjegyzés - Popup)

MOL Lunkányi. 1. cs. 596. Széchenyi István levele Lunkányi Jánoshoz. Pest, 1838. december 24.

53 (Megjegyzés - Popup)

MOL Lunkányi. 1. cs. 626. Széchenyi István levele Lunkányi Jánoshoz. Pest, 1839. február 5.

54 (Megjegyzés - Popup)

MOL Lunkányi. 1. cs. 653. Széchenyi István levele Lunkányi Jánoshoz. Bécs, 1839. április 16.

55 (Megjegyzés - Popup)

Tilkovszky: Széchenyi ... i. m. 181. p.

56 (Megjegyzés - Popup)

Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára. Sopron vármegye levéltára. IV. A. 1. b. Sopron vármegye nemesi közgyűlésének iratai. 444. d. 1839:3158. Boozi Fürdői Alapítvány Ár Jegyzéke. Boz, 1839. július 4. (A továbbiakban: Árjegyzék)

57 (Megjegyzés - Popup)

Fürdői árszabás, 1837. Városi Helytörténeti Gyűjtemény, Balatonfüred.

58 (Megjegyzés - Popup)

Kinyilatkozás

59 (Megjegyzés - Popup)

Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára. Sopron vármegye levéltára. IV. A. 1. b. Sopron vármegye nemesi közgyűlésének iratai. 444. d. 1839:3158. Boozi Fürdő Alapítvány Rendszabályai. Boz, 1839. július 4. (A továbbiakban: Rendszabályai)

60 (Megjegyzés - Popup)

Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára. Sopron vármegye levéltára. IV. A. 1. b. Sopron vármegye nemesi közgyűlésének iratai. 444. d. 1839:3158. Jelentés. Sopron, 1839. június 31. (A továbbiakban: Jelentés)

61 (Megjegyzés - Popup)

Itt valószínűleg a bécsi öllel (1,896 m a méterrendszer bevezetésekor) vagy az ún. szokásos öllel (1,8 m) számolhatunk. Vö.: Bogdán István: Magyarországi hossz- és földmértékek a XVI. század végéig,

Bp.,1978. 87–90.

62 (Megjegyzés - Popup)

láb = 31.6 cm a 19. századi hivatalos méret szerint (Bogdán i.m. 78.)

63 (Megjegyzés - Popup)

Árjegyzék.

64 (Megjegyzés - Popup)

Kinyilatkozás.

65 (Megjegyzés - Popup)

Rendszabályai.

66 (Megjegyzés - Popup)

Zichy Géza: Emlékeim. I. k. Budapest, 1912. 120. p.

67 (Megjegyzés - Popup)

Schalchta E.: i. m. 30. p.

68 (Megjegyzés - Popup)

Holling = Fertőboz

69 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 29. p.

70 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 29. p.

71 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 30. p.

72 (Megjegyzés - Popup)

Kinyilatkozás.

73 (Megjegyzés - Popup)

Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára. Sopron vármegye levéltára. IV. A. 1. b. Sopron vármegye nemesi közgyűlésének iratai. 444. d. 1839:3158. Boozsi Helységben lévő Fürdővendégek Följegyzése (A továbbiakban: Fürdővendégek)

74 (Megjegyzés - Popup)

A Spitzer család, a Rosenberger család, a helyi plébános és a Kindsberger család.

75 (Megjegyzés - Popup)

A helyi plébános szakácsnője.

76 (Megjegyzés - Popup)

Schlachta E.: i. m. 29. p.

77 (Megjegyzés - Popup)

Fürdővendégek

78 (Megjegyzés - Popup)

Schlachta E.: i. m. 29. p.

79 (Megjegyzés - Popup)

Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok. 756. p.

80 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 718. p.

81 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 124. p.

82 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 218. p.

83 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 916–917. p.

84 (Megjegyzés - Popup)

Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal 1. kötet, Pest, 1857. 523. p.

85 (Megjegyzés - Popup)

Házi J.: i. m. 373. p.

86 (Megjegyzés - Popup)

Thirring Gusztáv: Soproni háztulajdonosok 1734-től 1939-ig. Sopron, 1941. 212. p.

87 (Megjegyzés - Popup)

Fürdővendégek.

88 (Megjegyzés - Popup)

Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára. XIII. 11.Széchenyi család levéltára. 1. d. 1839:3158.
Conscriptio localis. Boz, 1817.

89 (Megjegyzés - Popup)

Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára. IV. A. 14. a. Sopron vármegye adószedőjének iratai.
Országos összeírások. Boz, 1828.

90 (Megjegyzés - Popup)

Jelentés.

91 (Megjegyzés - Popup)

Uo.

92 (Megjegyzés - Popup)

Tilkovszky L.: Széchenyi ... i. m. 184. p.

93 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 184. p.

94 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 181. p.

95 (Megjegyzés - Popup)

MOL Lunkányi. 2. cs. 3. Lunkányi János főpénztári elszámolása. 1839. augusztus 11.

96 (Megjegyzés - Popup)

Kinyilatkozás

97 (Megjegyzés - Popup)

Uo.

98 (Megjegyzés - Popup)

Uo.

99 (Megjegyzés - Popup)

Schlachta E. i. m. 29. p.

100 (Megjegyzés - Popup)

Güntner P. i. m. 229.

101 (Megjegyzés - Popup)

A tanulmányhoz a szükséges kutatásokat az OTKA T-O31717 sz. pályázata támogatta. A szerző köszönetét fejezi ki a Soproni Levéltár segítőkész támogatásáért, és egyes további adatokért Rosenstingel Antal és Schey András uraknak.

102 (Megjegyzés - Popup)

Hatvan Ferenc és Pötschacher Rudolf: A Dunántúli Turista-Egyesület emlékkönyve 1903–1928, Sopron 1928.

103 (Megjegyzés - Popup)

.A Fenyves szálló, a mai Löver szálló, felújítási hitelkeretből létesült, a régi épületrész megtartásával az új szálló építése nem minősült beruházásnak.

104 (Megjegyzés - Popup)

A terveken szereplő céges körbélyegző Carl Boór Zimmermeister Oedenburg feliratú

105 (Megjegyzés - Popup)

A terveken még Schwimmschule felirat szerepel

106 (Megjegyzés - Popup)

A Sopron Városi Levéltárban X 59/911 sz. alatt található terven a medence 49 méterre van rajzolva, utólagos ceruzabejegyzéssel ezt 50 méteresnek jelölték. Valójában a medence kb. 48 méter hosszal épült, későbbi bélelés-szerű kibetonozás miatt a hosszmérete még csökkent. Az a feltevés, hogy a méret az 50 yard-ból következik, alig hihető, hiszen ez csak 45,7 m lett volna. Valószínűbbnek tűnik, hogy a versenyekhez előírt méret nem volt fontos szempont, hanem a terep adottságai befolyásolták a végleges kialakítást.

107 (Megjegyzés - Popup)

A terméskövet, csakúgy mint a szinte egyidejűleg épülő Károly-kilátótoronyhoz, a Károlymagaslat nyugati oldalában levő kőbányából bányászták és szállították a helyszínre. Később ezt a kőbányát már alig vették igénybe.

108 (Megjegyzés - Popup)

Az épület sötét időkre is emlékeztet, Budapest ostroma kezdetétől itt székelt a Birodalmi Német Nagykövetség.

109 (Megjegyzés - Popup)

A Soproni hegységnek a Lőver területhez közeli idegenforgalmi létesítményeit e helyütt röviden meg kell említenünk.

110 (Megjegyzés - Popup)

Kereskedelmi, Pénzügyi és Vendéglátóipari Szakszervezet.

111 (Megjegyzés - Popup)

Az épület 1991-ben elsőként nyerte el a Soproni Városszépítő Egyesület évenként adományozott elismerését és a vele járó emléktáblát.

112 (Megjegyzés - Popup)

A Lőver uszoda csak 1945 nyarán nem nyílt meg a közönség részére, ekkor a szovjet hadsereg mosodának és fertőtlenítő állomásnak használta.

113 (Megjegyzés - Popup)

A ragasztott fatartós kupolával megújított uszodát az eredeti megnyitás évfordulóján, 1983. december 16-án avatták fel.

114 (Megjegyzés - Popup)

A tanulmány eredeti, bővebb formájában a XXV. Országos Tudományos Diákköri Konferenciára készült hasonló címmel, ahol I. helyezést ért el. Témavezető: Kovács Zoltán (ELTE TTK, Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszék, MTA Földrajztudományi Kutatóintézet) Elnyerte továbbá a Házi Jenő Alapítvány Házi Jenő Díját. Jelen dolgozat kiegészült az azóta végzett kutatómunka eredményeivel is. E helyen is köszönetet kell mondanunk a pályamunka témavezetőjének, továbbá Farkas Máriának, Kubinszky Mihálynak, Sedlmayr Jánosnak, Sedlmayr Jánosnénak és Winkler Gábornak a dolgozat elkészítéséhez nyújtott segítségükért.

115 (Megjegyzés - Popup)

Így a vizsgálati terület része lett a Patak utca páros, a Deák tér páratlan házsora és a Kőfaragó tér 1-3. sz.

116 (Megjegyzés - Popup)

Thirring Gusztáv: Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig. Sopron, 1941. 1-12.

117 (Megjegyzés - Popup)

Az összehasonlíthatóság lehetősége Thirring 1941-es felosztásával a városszerkezeti változások miatt megsérült, nem is szólva a régi öt adózási negyedről, mely csak nehéz kompromisszumok árán válna alkalmazhatóvá a mai városszerkezetre.

118 (Megjegyzés - Popup)

A közölt adatok – amennyiben külön hivatkozás ezt nem jelzi – a felmérés eredményeiből valók.

119 (Megjegyzés - Popup)

Az épületek korának megállapítására használt legfontosabb szakmunkák: Kubinszky Mihály: Sopron építészete a 20. század első felében (1900-1945). Kézirat, Sopron, 1999. 70 p.; Kubinszky M.: Sopron építészete a 20. században. SSz. 55. (2001) 115-148; Csatkai Endre–Dercsényi Dezső (szerk.): Sopron és környéke műemlékei. Budapest, 1956.; Az OMvH védelme alatt álló épületek objektumok 1994. Sopron, Kézirat; Winkler Gábor: Sopron építészete a 19. században. Budapest, 1988. 243 p. Mivel az építési idők meghatározása korántsem képezte a kutatás fő irányvonalát, nem vállalkozhattunk pl. a levéltári tervanyagok és a múzeumi adattár átnézésére, feldolgozására. Így a többi épület kora saját megállapítás.

120 (Megjegyzés - Popup)

vö. Kubinszky Mihály: Gondolatok Sopron mai építészetéről. SSz. 36. (1982) 36-49, 129-142; Kubinszky M. 2001. 130-140.

121 (Megjegyzés - Popup)

Sedlmayrné Beck Zsuzsa: Sopron északi városrészének műemléki vizsgálata és programterve. Területrendezés 1973. 2. sz. VÁTI, Budapest, 136-142.

122 (Megjegyzés - Popup)

vö. Winkler Gábor: Lakóházak értékmérése Sopronban. Műemlékvédelem 40. (1996) 266-270.

123 (Megjegyzés - Popup)

Az épületek állapota főleg a homlokzat állaga alapján került megállapításra. A “felújított” kategóriába azok a házak kerültek, melyek (kb. az elmúlt öt éven belül történt) renoválásuk óta kitűnő, sértetlen állapotban vannak.

124 (Megjegyzés - Popup)

Sedlmayr János: Védett műemléki területek és épületek városközponti funkciók szolgálatában – Kézirat. (A Szerző tulajdonában.)

125 (Megjegyzés - Popup)

Winkler G. 1988. 243.

126 (Megjegyzés - Popup)

Major Jenő: Sopron város földrajza 1944. SSz. 45. (1991) 32-54; Csatkai E.–Dercsényi D. 1956. 40-53.

127 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre: A soproni vendégfogadók a 16/19. században. SSz. 20. (1966) 201-217.

128 (Megjegyzés - Popup)

Major J. 1991.

129 (Megjegyzés - Popup)

Az adatok forrása: Sopron szab. kir. város "Civitas fidelissima" és Sopronvármegye Általános címtára és útmutatója 1930-1932. Sopron, 1932

130 (Megjegyzés - Popup)

Ezt megállapítja Major J. is idézett munkájában.

131 (Megjegyzés - Popup)

Az adatok forrása itt egy 1973-as telefonkönyv (Vidéki telefonkönyv 1972-73 – Telefonkönyv/1973 Veszprém, Vas és Győr-Sopron megye – Magyar Posta), így nem szabad azt feltételezni, hogy minden üzletnek, irodának volt ekkor már telefonvonala, de többségük vélhetően rendelkezett vele, ezért a főbb jelenségek megállapíthatóak.

132 (Megjegyzés - Popup)

Statistical DataBase Query 1990-es népszámlálási adatok. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1992; 1993. 2. 0. verzió (CD-ROM)

133 (Megjegyzés - Popup)

Becsléseink szerint Sopron város teljes közigazgatási területén a népsűrűség 3-400 fő/km² volt 1990-ben. Hazánk városait tekintve Budapest belső kerületeiben ez az érték az 50.000 fő/km²-t is eléri.

134 (Megjegyzés - Popup)

Heimler Károly: Sopron topográfiája. Sopron, 1936. I. m. térképe a népsűrűség jellemzésére még a l/ha mutatót használja. 1 l/ha = 100 fő/km².

135 (Megjegyzés - Popup)

Félkomfortos lakás: 12 m² feletti szoba, főzőhelyiség, fürdőhelyiség vagy WC; villannyal és vezetékes vízzel ellátott; egyedi fűtési móddal rendelkezik. Komfort nélküli lakás: 12 m² feletti szoba és főzőhelyiség, lakáson kívüli WC; egyedi fűtési mód; vízvétel lehetősége biztosított. Szükség lakás: 6 m² feletti szoba; ablakkal vagy üvegezett ajtóval ellátott; fűthető; WC használat és vízvétel lehetősége biztosított. Egyéb lakás: minden 4-6 m² közötti lakott helyiség.

136 (Megjegyzés - Popup)

Az előbb tárgyalt "komfortossági" mutató országos átlaga 30,99%, a soproni pedig 23,18% volt 1990-ben.

137 (Megjegyzés - Popup)

A felsőfokú végzettségű lakosság országos aránya 6,96%, soproni átlaga pedig 8,8%. A 60 év feletti népességet tekintve az átlag 18,89, illetve 17,67% volt 1990-ben.

138 (Megjegyzés - Popup)

Győri Közlöny, 1867. szeptember 15.

139 (Megjegyzés - Popup)

Győri Közlöny, 1868. május 7.

140 (Megjegyzés - Popup)

Győri Közlöny, 1873. május 25.

141 (Megjegyzés - Popup)

Győri Közlöny, 1873. június 24.

142 (Megjegyzés - Popup)

Győri Közlöny, 1873. május 18.

143 (Megjegyzés - Popup)

Győri Közlöny, 1875. szeptember 23.

144 (Megjegyzés - Popup)

Győri Közlöny, 1876. november 5.

145 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre: Idegenek a régi Sopronról 1787–1841. Sopron, 1938.

146 (Megjegyzés - Popup)

Winkler Elemér: A soproni céhek története a XV–XIX.. században. Sopron, 1921.

147 (Megjegyzés - Popup)

Ld. összefoglalóan: *Heckenast Gusztáv*: Kézművesképzés a középkori Magyarországon, in: A magyar iskola első évszázadai. kiállítási katalógus. Szerk. Szende Katalin, Szabó Péter közreműködésével, Győr, 1996. 93–97.

148 (Megjegyzés - Popup)

Póda Endre: Sopron sz. kir. város Monographiaja. Forrás-anyag: Régi községi jegyzőkönyvek (1446–1507., 1523–1777.) Sopron, 1890. 14–18. p.

149 (Megjegyzés - Popup)

“Zu jenen Korporationen, die in zentral-europäischen Raum massenhaft auftraten, sind die Zünfte der Handwerker zu rechnen, deren erste Formen im 12. und 13. Jahrhundert in Mainzer, Würzburger, Kölner und Magdeburger Quellen erfasst werden können.” *Bräuer, Helmut*: Handwerk im alten Chemnitz.

Chemnitz, 1992. 18. p.

150 (Megjegyzés - Popup)

Wesoly, Kurt: Lehrlinge und Handwerksgesellen am Mittelrhein. Ihre soziale Lage und ihre Organisation vom 14. bis 17. Jahrhundert. Studien zur Frankfurter Geschichte. 18. Frankfurt am Main 1985.

151 (Megjegyzés - Popup)

Frisius 1929. I–II. Bd.

152 (Megjegyzés - Popup)

Stromer, Wolfgang von: Die Gründung der Baumwollindustrie in Mitteleuropa. Wirtschaftspolitik im Spätmittelalter. Stuttgart 1978. (Monographien zur Geschichte des Mittelalters. Bd. 17.)

153 (Megjegyzés - Popup)

Reininghaus, Wilfried: Die Entstehung der Gesellengilden im Spätmittelalter. Wiesbaden 1981. Vierteljahrschrift für Wirtschafts- und Sozialgeschichte Beiheft Nr. 71. 1981.; *Uő*: Quellen zur Geschichte der Handwerker-gesellen im Spätmittelalterlichen Basel. Basel 1982. Quellen und Forschungen zur Basler Geschichte. No.10.

154 (Megjegyzés - Popup)

Reininghaus 1981.,49. p.

155 (Megjegyzés - Popup)

Bräuer, Helmut: Handwerk im alten Chemnitz. Chemnitz 1992., 29–31.

156 (Megjegyzés - Popup)

Reininghaus 1981., 276–280.

157 (Megjegyzés - Popup)

A magyarországi céhes kézműipar forrásanyagának katasztere 1–2., szerk. Éri István–Nagy Lajos–Nagybákay Péter, Budapest, 1975. passim.

158 (Megjegyzés - Popup)

Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. I–II. köt. Budapest, 1982.

159 (Megjegyzés - Popup)

“Anno 1834 dem 7-ten Juli sind die Fremde oder ... garniste Gesellen vom Ehrsamem Mittel .... aus der Herberge zum Schwarzen Adler für ... abfolgtes geschenk bezahlt worden.” Soproni Múzeum N. 87. Herbergbuch der Buchbinder III. B.

160 (Megjegyzés - Popup)

Bräuer, Helmut: Gesellenmigration in der Zeit der industriellen Revolution, Karl-Marx-Stadt [Chemnitz], 1982. Meldeunterlagen als Quellen zur Erforschung der Wanderbeziehungen zwischen Chemnitz und den europäischen Raum.

161 (Megjegyzés - Popup)

“Haben wir bedte gesellen dieses Gesellen Buch geschiftedt Alss der in den vohrhergeahnten Blat zu sehen ist.” Soproni Múzeum Néprajzi adattár, 86.

162 (Megjegyzés - Popup)

uo. ltsz. 85.

163 (Megjegyzés - Popup)

uo. ltsz. 87.

164 (Megjegyzés - Popup)

Domonkos Ottó: A győri szíjgyártó legények szokásai a XVII. században. Arrabona 6. Győr, 1964. 83-98. p.

165 (Megjegyzés - Popup)

Bräuer, Helmut: Gondolatok a vándorkönyvek forrásértékéről, in: II. Nemzetközi Kézművesipartörténeti Szimpózium 1. Veszprém, 1982. aug. 21–26., Veszprém, 1984. 311–320.

166 (Megjegyzés - Popup)

Otruba, Gustav: Mesterlegények vándorlási kötelezettsége és útvonala a bécsi és alsó-ausztriai céhíratok alapján. in: Nemzetközi Kézművesipartörténeti Szimpózium, Veszprém, 1978. nov. 22-24., Veszprém, 1979. 33–36. p.; *Stöckle, Frieder*: Fahrende Gesellen. Würzburg 1980.; *Reininghaus, Wilfried*: i. m. 1981.; *Elkar, Rainer S./Hrsgl.* Deutsches Handwerk im Spätmittelalter und Früher Neuzeit. Göttingen 1983. Göttinger Beiträge zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Bd. 9.; *Jaritz, Gerhard*: Legényvándorlás Alsó-Ausztriában a XV–XVI. században, különös tekintettel a tullni vargalegényekre. in: Nemzetközi Kézművesipartörténeti Szimpózium, Veszprém, 1978. nov. 22-24., Veszprém, 1979. 37–45.; *Wesoly, Kurt* i.m.

167 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Levéltár, Acta politica et oeconomica, V. 18706. Valamennyi idézett soproni közigazgatási irat ezen a számon található iratcsomóban van, külön számozás nélkül.

168 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Országos Levéltár, I-36.

169 (Megjegyzés - Popup)

Horváth Zoltán: Ifj. Flandorffer Ignác élete és munkássága (1816–1891) 1. rész, SSz. XLVIII (1994)

332–348, itt: 347.

170 (Megjegyzés - Popup)

Kiszely Gábor: A leleplezett szabadkőművesség. Korona K. Budapest, 2000.

171 (Megjegyzés - Popup)

Berényi Zsuzsanna Ágnes: Szabadkőműves páholyneveink 1991-ig. Kiad. az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Munkaközössége. Budapest 1992. (Magyar névtani dolgozatok 114.)

172 (Megjegyzés - Popup)

Berényi Zsuzsanna Ágnes: A soproni “Széchenyi” szabadkőműves páholy története. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Második (Komáromi) Övezeti Történésztalálkozó előadói és Iratai 1995. 97-105.p.

173 (Megjegyzés - Popup)

U.o. 97.p.

174 (Megjegyzés - Popup)

U.o. 101.p.

175 (Megjegyzés - Popup)

Berényi Zsuzsanna Ágnes in lit.

176 (Megjegyzés - Popup)

lsd. 3. jegyzet. Berényi Zsuzsanna Ágnes: Storno Ferenc és a szabadkőművesség. Soproni Szemle 1993. 97-104.p.

177 (Megjegyzés - Popup)

Berényi Zsuzsanna Ágnes in lit.

178 (Megjegyzés - Popup)

Zoltán László: Budaker Oszkár. SSz. 53 (1999) 69–72.